

Ο ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ¹

Προοίμιον. — 'Απογραφαι. — Πόλεις και χωρία. — Γεννήσεις και θάνατοι.
— Διαίσεις κατ' επαγγέλματα. — Μεταναστεύσεις. — 'Εποικήσεις.

.... Θέλω αποπειραθῆ, ἐν σειρᾷ ἀναγνωσμάτων, ὡς εἶόν τε συντομωτέρων, ἐάν δι' εὐμενοῦς μὲ τιμήσητε μέχρι τέλους ἀκροάσεως, νὰ ἐπισκοπήσω πρῶτον τὴν ἐνεστῶσαν τοῦ Ἔθνους ἡμῶν κατάστασιν, νὰ ὑποδείξω δ' εἶτα, ἐν τῷ μέτρῳ τῶν δυνάμεών μου, τὰ τρωτὰ τοῦ Ἐθνικοῦ βίου σημεῖα, τὰ συμπληρώσεως, διαρρυθμίσεως, ἀνακαινίσεως ἢ καθόλου θεραπείας δεόμενα.

Κατὰ τὴν ταχεῖαν ταύτην ἐπισκόπησιν, θέλω προσπαθῆσαι νὰ διακρίνω ἐπιμελῶς, ἐφ' ὅσον τοῦτο εἶναι δυνατόν, τὸ Ἔθνος ἀπὸ τοῦ Κράτους, διότι, ἐάν εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι τὸ Κράτος εἶναι ἀναπόσπαστον τοῦ Ἔθνους, τῶν δύο ἀποτελούντων ἐνιαῖόν τι καὶ ἀδιαίρετον ὅλον, εἶναι ἐπίσης ἀναντίρρητον ὅτι ἐν τῇ λειτουργίᾳ αὐτοῦ τὸ Κράτος ἀποτελεῖ τι ὅλως διακεκριμένον τοῦ Ἔθνους, καθόσον ἐν τῇ πρακτικῇ αὐτῶν δράσει ἐκάτερον, τὸ τε Ἔθνος καὶ τὸ Κράτος, ἰδίαν ὅλως καὶ ἀσύγχυτον ἐκπληροῖ ἀποστολήν. Ὡς ἐννοεῖται σήμερον τὸ Κράτος ὑπὸ τῶν ἐξόχων Εὐρωπαίων, εἶναι τοῦτο «ὄργανισμὸς βαρῦς, ὁμοιόμορφος, «βραδύς τὴν σύλληψιν καὶ τὰς κινήσεις, ἀρμόδιος μόνον εἰς ἐκπλήρωσιν γενικῶν τινῶν ἔργων. Ἐλλείπουσιν ἀπ' αὐτοῦ ἡ ἐφευρετικότης καὶ τὸ δῶρον τῆς ταχείας ἐφαρμογῆς. Ἐνῶ ἐν τῇ τῶν ἀτόμων πρωτατουβουλίᾳ, δηλαδὴ ἐν τῷ Ἔθνει, ἔγκειται ἡ τῆς ἀνθρωπότητος πρόοδος». Ἡ διάκρισις αὕτη τοῦ Ἔθνους ἀπὸ τοῦ Κράτους τοσοῦτῳ μᾶλλον ἐπιβάλλεται ὑπὸ τὰς παρούσας περιστάσεις, ὅσα οἱ ἀντίθετοι καὶ παράλογα κατὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ διεκδικούντες συμφέροντὰ νομίζουσιν ὅτι ἀσφαλῆ εὐρίσκουσι βάσιν ἐν τοῖς σφάλμασι τοῦ Κράτους, μὴ ἐννοοῦντες ὅτι, ὅσαι δῆποτε καὶ ἂν ᾖσιν αἱ ἀτασθαλῖαι τοῦ Κράτους, τοῦτο εἶναι ἀπλοῦς ἐντολοδόχος ρωμαλέου καὶ ἀτρώτου ἐντολέως, τοῦ Ἔθνους.

¹ Σημ. Διευθ. Παρασσῶ. Ἡ παρούσα πραγματεία ἀναγνωσθεῖσα ἐν τῇ αἰθούσῃ τοῦ συλλόγου Ἑλληνισμὸς τὴν 20 Ὀκτωβρίου ἐ.ἔ. καὶ ἑτέρα τὴν ὁποίαν θέλομεν ἐν προσεχεῖ φυλλαδίῳ δημοσιεύσει, εἰσὶν ἀποστάσματα ἐμβριθοῦς καὶ ἐκτενοῦς ἀνεκδότου συγγραφῆς, ἣν φιλοπονεῖ ὁ διακεκριμένος παρ' ἡμῖν διευθυντῆς τοῦ Γραφείου τῆς Στατιστικῆς κ. Σκιαδᾶς. Πρὸς πλήρη κατανόησιν τοῦ σκοποῦ καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἔργου τούτου, παραθέτομεν καὶ περικοπήν τοῦ παρὰ τοῦ συγγραφέως ἀναγνωσθέντος προοιμίου.

Ἐπίσης ἐν τῇ ἐπισκοπῇ τῶν εἰς τὸ ἔθνος ἡμῶν ἀφορώντων ἀνάγκη νὰ γείνη ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπιμελῆς διάκρισις τῶν ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ Βασιλείου βιούντων, ἀπὸ τῶν ἐκτὸς αὐτῶν ἐν πληθυσμοῖς κατὰ πολὺ ὑπερτέροις ἀνὰ τὸν κόσμον ἐγκατεσπαρμένων ἀδελφῶν ἡμῶν, τῶν καὶ πλείστων, ὧν αἱ νόμιμοι ἀνάγκαι ἰδίαν ὄλωσ καὶ σοβαρὰν ἐπιβάλλουσιν ἐργασίαν.

Ἐπομένως τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἐλευθεράν Ἑλλάδα ἀναλαμβάνων ἤδη τὴν ἐξερευνησιν, εὐκαιρον ἡγοῦμαι νὰ ἐπικαλεσθῶ, εὐθὺς ἐκ τῶν προτέρων, σύνταξον τὴν ὑμετέραν προσοχὴν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅπερ ἐστὶ τὸ ἀσφαλὲς πόρισμα τῆς παρούσης ἐργασίας, ὅτι, κατὰ τὸ ἐξηκονταετὲς χρονικὸν διάστημα, τὸ ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου μέχρι τῶν ἡμερῶν τούτων διαρρεῦσαν, πολλὰ ἐν τῇ ὁδῷ τῆς ἀνορθώσεως τοῦ ἔθνους ἐπετελέσθησαν, πλείονα ὅσων προσεδοκῶντο, τεραστία ἐν πᾶσιν ἐγένετο πρόοδος, ἀλλ' εἰσέτι πλείστα ὑπολείπονται νὰ ἐπιτελεσθῶσι· τῆς προόδου δὲν ἐθίγη εἰσέτι τὸ ὕστατον σημεῖον, ἐν ᾧ μόνον, τὸ εὐγενὲς ἀλλὰ μυριοπαθὲς ἡμῶν ἔθνος θέλει καταστῆ ἐφάμιλλον τοῦ προγονικοῦ κλέους, οὐχ ἥττον δὲ καὶ τῶν ἐπὶ πολιτισμῷ τὰ μάλιστα ἐξεχόντων ἔθνων τῆς καθ' ἡμᾶς ἐποχῆς.

Πρόδρομος τῆς Ἑλληνικῆς ἐλευθερίας κατέφθανεν εἰς Αἴγινα τὴν 12 Ἰανουαρίου 1828 ὁ Κυβερνήτης, διὰ δὲ τοῦ Λονδινείου πρωτοκόλλου τῆς 22 Ἰανουαρίου 1830 συνιστάτο τὸ Ἑλληνικὸν Βασίλειον. Δεκαπέντε μῆνας καὶ εἰκοσιν ὀκτῶ ἡμέρας μετὰ τὸν πολυκλαυστον τοῦ Κυβερνήτου θάνατον, τὴν 25 τοῦ Ἰανουαρίου 1833, ἀπεσιβάζετο εἰς Ναύπλιον ὁ Βασιλεὺς Ὅθων. Ἦτο τότε ἡ πολιτεία ἀνοργάνωτος, ἡ κοινωνία ἀποσυντεθειμένη, ἡ χώρα πεδίον ἐρημώσεως. Ἐξήκοντα ἀκριβῶς παρήλθον ἔκτοτε ἔτη, σταθμὸν μόνον ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ ἔθνικοῦ βίου σημειοῦντα, καὶ ἡ πολιτεία ὀργανώθη, ἡ κοινωνία συνετέθη, ἡ χώρα μετεπλάσθη.

Τὴν τελείαν ταύτην μεταμόρφωσιν, ἀπὸ τῆς ἐνεστάσεως αὐτῆς ὄψεως προτιθέμενος στατιστικῶς κυριώτερον νὰ ἐπισκοπήσω, δὲν θεωρῶ περιττὸν νὰ ὑπομνήσω ὅτι, τὰ ἐκτελεσθέντα ὑμῖν πορίσματα τῆς ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ καταβληθείσης ἐργασίας, σταχυολογηθέντα ἐκ πηγῶν ποικίλων καὶ διαφόρων, εἰσὶ τὸ προῖον ἐπιμόχθων ἰδιαιτέρων μελετῶν, διότι οὐδενὶ εἶναι ἄγνωστον ὅτι μόνον ἀπὸ ὀλίγων ἐτῶν ἤρξατο καλλιεργουμένη παρ' ἡμῖν ἡ στατιστικὴ, ὅτι δὲ μόνον ἐν εὐαρίθμοις κλάδοις αὐτῆς ἐγένοντο μέχρι τοῦδε σκόπιμοὶ τινες ἐργασίαι, ἐνῶ ἐν

ἄλλοις πολλοῖς, εἰς ἄκρον σπουδαίους τῆς δράσεως τοῦ ἔθνους ἡμῶν πεδίοις τελείαν πάσχουμεν ἔνδειαν στατιστικῶν ἐργασιῶν.

Οὕτω λοιπὸν θέλω ἐξερευνησῆναι ὡς πρὸς μὲν τὸ ἔθνος τὰ τοῦ πληθυσμοῦ, τὰ τῆς θρησκείας, τὰ τῆς κοινωνικῆς καταστάσεως, τὰ τῆς ἀναπτύξεως διανοητικῆς τε καὶ φυσικῆς, τὰ τῆς ἔθνικῆς οἰκονομίας — ὡς πρὸς δὲ τὸ Κράτος, τὰ τοῦ πολιτεύματος, τὰ τῆς διοικήσεως τῆς Ἐκκλησίας, τὰ τῆς περιουσίας τοῦ Δημοσίου, τὰ τῆς δημοσίας ἀσφαλείας, τὰ τῆς ἀμύνης τῆς χώρας, τὰ τῆς φορολογίας, τὰ τοῦ προϋπολογισμοῦ, τὰ τῆς συγκοινωνίας, τὰ τῆς ἀντιπροσωπείας ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, τὰ τῶν τιμῶν.

ΩΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΕΘΝΟΣ

Τὰ τοῦ πληθυσμοῦ. — Ἀπογραφαί.

Περὶ τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Ἀρχαιότητι διαφωνοῦσιν οἱ συγγραφεῖς, κατὰ πολὺ ἀπ' ἀλλήλων διίστάμενοι, τινὲς εἰς 10 ἑκατομμύρια, τινὲς δ' ἄλλοι εἰς τὸ διπλάσιον ἀναριθμοῦντες αὐτόν. Πιστεύεται ἐν τούτοις ὅτι δὲν ἀπέχομεν τῆς ἀληθείας δεχόμενοι ὅτι περὶ τὰ 3,500,000 κατοικοῦν ἐν τῇ χώρᾳ, ἧτις νῦν ἀποτελεῖ τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος, ἐξαιρουμένης τῆς Θεσσαλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τῶν Ἰονίων νήσων, ὅτι δὲ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τούτου 1,720,000 κάτοικοι ἀνήκον εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ αἱ λοιπαὶ 970,000 εἰς τὴν Στερεάν. Περὶ τὰ τέλη τοῦ 17ου αἰῶνος, καθ' ἃς ἔχομεν πληροφориас, ὑπῆρχον ἐν Πελοποννήσῳ μόλις 116,000 κάτοικοι! Βλέπετε ὅτι ἡ ἐπιδρομὴ καὶ ὁ πόλεμος ἐπετέλεσαν ἐπιτυχῶς τὸ ἄγριον αὐτῶν ἔργον.

Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐξεγέρσεως τοῦ γένους ἡμῶν ὑπῆρχον ἐν μὲν τῇ Πελοποννήσῳ 398,709 κάτοικοι, ἐξ ὧν 63,813 Τούρκοι, ἐν τῇ Στερεᾷ 206,356, ἐξ ὧν 19,853 Τούρκοι, καὶ ἐν ταῖς νήσοις 161,412, ἐξ ὧν 7,165 Τούρκοι, ἧτοι τὸ ὅλον 766,477 κάτοικοι, ἐξ ὧν 90,831 Τούρκοι. Ὑπολογίζεται ὅτι κατὰ τὸν ἀπεγνωσμένον τῶν πατέρων ἡμῶν κατὰ τῶν κατακτητῶν ἀγῶνα, ὁ πληθυσμὸς οὗτος, ὁ κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτοῦ εὐρεθεῖς, ἠλαττώθη κατὰ 200,000 περίπου, τοσοῦτων θανατωθέντων, ἐξανδραποδισθέντων καὶ ὀπωσθήποτε ἄλλως ἐξαφανισθέντων!

Ἐν τούτοις, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν, ἧτοι τὸ 1832, ὁ πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων ὑπερέβη κατὰ 36,990 τὸν τῆς παραμονῆς τοῦ ἀγῶνος, διότι ἐν Πελοποννήσῳ εὐρίσκουμεν 384,322, ἐν τῇ Στερεᾷ 145,000 καὶ ἐν ταῖς νήσοις 183,286 κατοίκους, ἧτοι τὸ ὅλον 712,606 ἀπέναντι τῶν πρὸ τοῦ ἀγῶνος

675,616 Ἑλλήνων. Ἡ αὐξήσις αὕτη, εἰς 236,790 ἀνερχομένη, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν καὶ τῶν 200,000 ἐξαφανισθέντων, δὲν ἐξηγεῖται βεβαίως ἐκ τῶν φυσικῶν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τῶν πληθυσμῶν νόμων, διότι ἦτο ἀδύνατον νὰ λειτουργήσωσιν οὗτοι ἐν χρονικῷ διαστήματι τοσοῦτον βραχεῖ. Ἀλλαχοῦ πρέπει λοιπὸν ν' ἀναζητήσωμεν τὴν αἰτίαν αὐτῆς καὶ δὴ ἐν τῇ ραγδαίᾳ παλινოსτήσει ἴσου σχεδὸν ἀριθμοῦ Ἑλλήνων μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης ἐν διαφόροις τόποις τοῦ ἐξωτερικοῦ βιούντων, σπυροσάντων δὲ νὰ ἐγκατασταθῶσιν εἰς τὴν πατρίον γῆν, ἵνα ἀναπνεύσωσιν αὐθις τὸν ἐκ τῶν αἱμάτων τῶν τέκνων αὐτῆς ἀποκαθαρθέντα ἀέρα.

Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης τοῦ 1832 ἔχομεν σταθερὰν καὶ προοδευτικὴν τὴν αὐξήσιν ἐκ τῶν φυσικῶς ἐξηγουμένων νόμων. Οὕτω τὸ 1838 ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων ἀνῆρχετο εἰς 752,077, τὸ 1839 εἰς 823,773, τὸ 1842 εἰς 853,005, τὸ 1848 εἰς 986,934, τὸ 1853 εἰς 1,042,527 καὶ τὸ 1861 εἰς 1,096,810. Ἐπομένως ἐν διαστήματι μόλις 22 ἐτῶν ἠῴξησεν ὁ πληθυσμὸς κατὰ 344,733 ψυχάς, ἦτοι κατὰ 45.83 % ἐν συνόλῳ ἢ κατὰ 1.99 % κατ' ἔτος, κατὰ πυκνότητα δὲ κατὰ 7.36 ἄτομα κατὰ τετραγωνικὸν χιλιόμετρον.

Ἀπὸ τοῦ 1861 μέχρι τοῦ 1889 ἡ αὐξήσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς καὶ τῶν νήσων, καθίσταται ἐπὶ μᾶλλον ἀξία προσοχῆς, διότι τὸ 1870 ὁ ὅλος πληθυσμὸς συνεποσοῦτο εἰς 1,207,510, τὸ 1879 εἰς 1,409,334 καὶ τὸ 1889 εἰς 1,604,458, ὥστε κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἔχομεν ὀλικὴν τοῦ πληθυσμοῦ αὐξήσιν ἐκ 507,648 κατοίκων, ἀναλογοῦσαν ἐν συνόλῳ πρὸς 46.28 % ἢ πρὸς 1.65 % κατ' ἔτος, τὴν δὲ πυκνότητα αὐξήσασαν κατὰ 13.89 ἄτομα δι' ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον.

Αἱ Ἴονιοι νῆσοι, αἵτινες προσηρτήθησαν εἰς τὸ πρῶτον Βασίλειον κατὰ τὸ 1864, εἶχον πληθυσμὸν τὸ 1862, 228,631 κατοίκων, τὸ 1870, 229,516 καὶ τὸ 1889, 238,783. Τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς λωρίδος τῆς Ἠπείρου, ἀποδοθειῶν εἰς τὴν Ἑλλάδα τὸ 1881, ἀπηριθμήθησαν τὸ πρῶτον μετ' ἀκριβείας οἱ κάτοικοι τὸ 1889 (διότι ἡ τοῦ 1881 τῆς Θεσσαλίας ἀπογραφὴ ἐθεωρήθη λίαν ἐλλιπής) καὶ εὐρέθησαν συμποσοῦμενοι εἰς 344,067, ἐξ ὧν 32,890 ἐν Ἠπείρῳ καὶ 311,177 ἐν Θεσσαλίᾳ.

Τοιοιούτρόπως ὁ ὅλος πληθυσμὸς τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, κατὰ τὴν τελευταίαν τοῦ 1889 ἀπογραφὴν, συμποσοῦται εἰς 2,187,208 κατοίκους, διαιρουμένους ὡς ἐξῆς ἐν τῇ Στερεᾷ 900,301, ἐν Πελοπον-

νήσῳ 813,154, ἐν ταῖς Ἴονιοις Νήσοις 238,803 καὶ ἐν ταῖς Νήσοις τοῦ Αἰγαίου 234,950. Ἄλλ' ἔχω λόγους νὰ πιστεύω, ὅτι ἡ ἀπογραφὴ ἐκείνη ὑπολείπεται κατὰ πολὺ τῆς ἀληθείας. Διορισθεὶς τότε προϊστάμενος τῆς ἐπιτροπῆς τῆς ἐπιφορτισθείσης τὴν ἀπογραφὴν ἐνὸς τῶν τμημάτων τῆς πρωτεύουσας, ἔσχον τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀντιληφθῶ, ἰδίαις αἰσθήσεσι τῆς καὶ ἄλλοθεν γνωστῆς μοι ἀποστρεφῆς τῶν λαῶν κατὰ τῆς ἀπογραφῆς, οἵτινες ἐνεκα τούτου μυρία ἐπινοοῦσιν, ἵνα ἀποκρύπτωσι τὸν ἀληθῆ ἀριθμὸν τῶν μελῶν τῶν οἰκογενειῶν. Καὶ ἐνεκα τούτου λοιπὸν καὶ δι' ἄλλους ἐτι λόγους, ἔχω τὴν ἀδιάσειστον πεποίθησιν ὅτι τὸ τελικὸν ἐξαγόμενον τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1889, τῆς ἄλλως τε μεθ' ἱκανῆς ἐπιμελείας γενομένης, εἶναι κατώτερον τῆς πραγματικότητος τοῦλάχιστον κατὰ 10 %, ὅτι δὲ ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην δὲν δύναται νὰ εἶναι κατώτερος τῶν δύο καὶ ἡμίσεος ἑκατομμυρίων ψυχῶν. Ὅπωςδὴποτε καὶ τοσοῦτος εἴαν εἶναι ὁ πληθυσμὸς τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, εἶναι πάντως ἀραιὸς ἀναλόγως τῆς ἐκτάσεως τῆς χώρας συνισταμένης εἰς 63,606 τετραγωνικὰ χιλιόμετρα, διότι ἀναλογοῦσι 34.38 ἄτομα εἰς ἕκαστον τετραγωνικὸν χιλιόμετρον. Ἀναλογοῦσι δὲ εἰς ἕκαστον τετραγ. χιλιόμετρον ἐν Γερμανίᾳ 86, ἐν Αὐστρο-Οὐγγαρίᾳ 59, ἐν Γαλλίᾳ 72, ἐν Ἀγγλίᾳ 119, ἐν Ἰταλίᾳ 105, ἐν Ἰσπανίᾳ 34, ἐν Βελγίῳ 201, ἐν Ρουμανίᾳ 41, ἐν Τουρκίᾳ 27, ἐν Σουηδίᾳ 11, ἐν Πορτογαλίᾳ 50, ἐν ταῖς Κ. Χώραις 133, ἐν Ἑλβετίᾳ 71, ἐν Δανίᾳ 15, ἐν Σερβίᾳ 41, ἐν Νορβηγίᾳ 6, ἐν Λουξεμβούργῳ 82, ἐν Ρωσίᾳ 17 καὶ ἐν Βουλγαρίᾳ 33.

Ἐν τοσοῦτῳ ὁ ἡμέτερος πληθυσμὸς, συγκρινόμενος πρὸς τὸν τοῦ 1832, ἀποδεικνύεται ὑπερτριπλασιασθεὶς. Ἀληθῶς πρέπει κατὰ τὴν ἐκτίμησιν τῆς ἐκτάκτου ταύτης αὐξήσεως νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν ἢ τε παλινόστησις, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἶπον, καὶ αἱ ἐκ τῶν προσαρτήσεων προσαυξήσεις· ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὰς μεταναστεύσεις, αἵτινες δύνανται κατὰ πλεῖστον ν' ἀντισηκώσωσι τὰς παλινόστησεις, διότι τὰς μεταναστεύσεις ταύτας, ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἑλλήνος, θεωρῶ ὅπως προσωρινάς, εἴαν τὸν ἀριθμὸν τῶν παλινόστησεων περὶ τὰς 200,000 καὶ τὸν τῶν προσαυξήσεων 582,850 ἐκ τοῦ ὅλου τῶν 2,500,000 ἐκπέσωμεν, πάλιν ὑπολείπεται ἀριθμὸς ἀποδεικνύων ὅτι ἐντὸς τῆς ἐξηκονταετίας ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς σχεδὸν ἐδιπλασιάσθη, διότι τὸ 1832 οὗτος συνεποσοῦτο εἰς 712,606, ὡς εἶπον, ψυχάς, ὁ δ' ἐνεστὼς συνίσταται εἰς 2,500,000, ἐξ ὧν ἀφαιρουμένων τῶν κατὰ τ' ἀνωτέρω 782,850, ἀπομένουσιν 1,718,000 ψυχαί, αἵτινες πρὸς τὰς τοῦ

1832 παραβαλλόμεναι, παρουσιάζουσιν αύξησιν ἐξ 1,006,394 ψυχῶν.

Ἐάν ἤδη τὴν κίνησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἐπισκοπήσωμεν, βλέπομεν ὅτι οὗτος ἔχει θαυμασίαν πρὸς αύξησιν ἐπίδοσιν, διότι, ἐάν τὸν πληθυσμὸν τοῦ 1861 παραθέσωμεν πρὸς τὸ ὑπόλοιπον τοῦ ἐνεστῶτος πληθυσμοῦ, μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν παλινωστῆσεων καὶ τῶν προσαρτήσεων, ἔχομεν αύξησιν ἐξ 620,340 ψυχῶν, ἀναλογοῦσαν πρὸς 56.5%.

Ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς, αἴτινες ὑπὸ τὴν ἐποψίν τοῦ πολλαπλασιασμοῦ τοῦ πληθυσμοῦ εἶναι ἐκ τῶν μᾶλλον εὐνοουμένων χωρῶν τοῦ κόσμου, ὁ πληθυσμὸς ἐδιπλασιάσθη ἀληθῶς κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν, διότι ἀπὸ 31,443,321 κατοίκων τὸ 1860 ἀνῆλθεν οὗτος εἰς 62,622,250 τὸ 1890, ἀλλὰ πρέπει νὰ μὴ λησμονηθῇ ὅτι ἐν τῇ τεραστίᾳ ταύτῃ αύξήσῃ σπουδαιότατος ὑπάρχει παράγων ἢ τῶν ξένων ἀθρόα ἐποίκησις. Εἰς 10,287,263, ἀριθμοῦνται αὐταὶ κατὰ τὰς στατιστικὰς τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, διαρκούσης τῆς περὶ ἧς πρόκειται τριακονταετίας· ὥστε, ἐάν τὸν ἀριθμὸν τοῦτον τῶν ἐποίκων ἐκπέσωμεν ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος πληθυσμοῦ, ἀπομένουσι 52,334,987 ψυχῶν, αἴτινες παραβαλλόμεναι πρὸς τὸν πληθυσμὸν τοῦ 1860 καταλείπουσιν αύξησιν ἐξ 20,891,666, ἀναλογοῦντων πρὸς 66.4% μόνον δηλαδὴ κατὰ 9.9% ἀνωτέραν τῆς τῆς Ἑλλάδος. Ἐν Σαξωνίᾳ, ἣτις εἶναι ἢ τὰ μάλιστα εὐνοουμένη χώρα, ὑπερτέρα οὔση καὶ αὐτῶν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, ἡ αύξησις κατὰ τὴν τελευταίαν τριακονταετίαν ἀναλογεῖ πρὸς 71.7%, ὑπερβαίνει δηλαδὴ τὴν ἡμετέραν κατὰ 15.2%. Ἄλλ' ἄρα γε αἱ συνθήκαι, αἱ τε πολιτικαὶ καὶ κοινωνικαὶ τῆς Σαξωνίας, ἐάν ὑποτεθῇ ὅτι δύνανται αὐταὶ νὰ ἐκδηλωθῶσι διὰ μαθηματικῆς ἀναλογίας, κατὰ 15.2% μόνον ὑπερτεροῦσι τῶν τῆς Ἑλλάδος; Νομίζω λοιπὸν ὅτι δὲν ὑπερβάλλω, ἐάν εἶπω ὅτι ἡ περὶ τὴν αύξησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ταχίστη καὶ ἐπιφθονος αὕτη ἐπίδοσις, ἀπολύτως εἰς τὴν λειτουργίαν τῶν φυσικῶν νόμων ὀφειλομένη, καθιστῶσα δὲ τὴν Ἑλλάδα ἴσην σχεδὸν τῶν κατ' ἐξοχὴν πεπολιτισμένων χωρῶν τοῦ κόσμου, ἔχει λόγον ἐν τῇ φυσικῇ καὶ πρὸ πάντων ἐν τῇ ἠθικῇ εὐρωστίᾳ τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους.

Δὲν δύναμαι νὰ δώσω πέρασ εἰς τὸ περὶ τῶν ἀπογραφῶν τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ Κεφάλαιον, χωρὶς ν' ἀναφέρω ἀξιοσημειωτόν τι τοῦ γένους ἡμῶν χαρακτηριστικόν. Πᾶρ ἡμῖν οἱ ἄρρενες ὑπερτεροῦσι τῶν θηλέων, διότι ἀναλογοῦσιν οὗτοι εἰς 51.82% ἐπὶ τοῦ ὅλου, ἐνῶ αἱ θήλειαι ἀναλογοῦσι μόνον πρὸς 48.18%. Ἀποκαλῶ τὸ χαρακτηριστικόν τοῦτο ἀξιοσημειωτόν, διότι καθ' ἅπασαν τὴν Εὐρώπην αἱ θήλειαι ὑπερ-

τεροῦσι τῶν ἀρρένων. Ἐν Σαξωνίᾳ ἀναλογοῦσιν 105.9 θήλειαι ἐπὶ 100 ἀρρένων. Μόνον ἐν ταῖς Ἠνωμέναις Πολιτείαις τῆς Ἀμερικῆς συμβαίνει ὅ,τι καὶ παρ' ἡμῖν, διότι ἀπέναντι 30,554,370 θηλέων τὸ 1890 ἀπεγράφησαν 32,067,880 ἄρρενες, ἦτοι ἀνελόγησαν οὗτοι πρὸς 51.2% ἐπὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἐνῶ αἱ θήλειαι ἀνελόγησαν μόνον πρὸς 48.8%. Ἡμεῖς λοιπὸν ὑπερτεροῦμεν καὶ τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς κατὰ 0.80%.

Πόλεις καὶ χωρία.

Ὑπάρχουσι σήμερον ἐν τῷ Βασιλείῳ 35 πόλεις καὶ 4,621 χωρία. Ἐκ τῶν πόλεων 23 ἔχουσι πληθυσμὸν 5—10,000 κατοίκων, 8,10—20,000, 3,20—35,000 καὶ 1, ἢ πρωτεύουσα, 114,355 κατοίκων, ἐν ὅλῳ αἱ 35 αὐταὶ πόλεις ἔχουσι πληθυσμὸν 471,760 κατοίκων, τὰ δὲ 4,621 χωρία ἔχουσι πληθυσμὸν 1,715,448 κατοίκων. Κατὰ τὰς παραμονὰς τῆς ἐπαναστάσεως ἢ περικαλλῆς πρωτεύουσα ὀλίγον τι διέφερε χωρίου, ὁ δὲ Πειραιεὺς οὐδὲν πλέον ἤτο ἢ στέγασμα τι χρήσιμον πρὸς ἀποθίβασιν. Αἱ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην δυνάμεναι ὁπωσοῦν νὰ ὀνομασθῶσι πόλεις, ἦσαν ἢ Ἐπίδαυρος, τὸ Μεσολόγγιον, αἱ Καλάμαι, τὸ Ναύπλιον καὶ τὸ Ἄργος, ἀλλ' αἱ πέντε αὐταὶ πόλεις δὲν ἠριθμοῦν ὁμοῦ πλείονα τὰς 25,000 κατοίκων.

Ἐάν ἤδη τὸν πληθυσμὸν τῶν πόλεων προσεγγίσωμεν πρὸς τὸν τῶν χωρίων, δηλαδὴ τὸν τῶν ἀστῶν πρὸς τὸν τῶν ἀγροτῶν, καὶ συγκρίνωμεν ἐκάτερον πρὸς τὸν ὅλον τοῦ Βασιλείου πληθυσμὸν, εὐρίσκομεν ὅτι, ὁ ἀγροτικός πληθυσμὸς ἀναλογεῖ πρὸς 75.4% ἐπὶ τοῦ ὅλου, ὅτι δηλαδὴ, ὁ Ἑλληνικὸς πληθυσμὸς εἶναι κατὰ τὰ 5/8 καὶ πλέον ἀγροτικός, τοῦτ' ὑπερ εἶναι ἀπέριου σημασίας ἐν χώρᾳ τοσοῦτον θαψιλῶς ὑπὸ τοῦ Πλάστου διὰ τὴν καλλιέργειαν τῶν φυσικῶν προϊόντων προικισθείση. Ἐν τῇ ἀναλογίᾳ ταύτῃ τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ εἴμεθα ἴσοι σχεδὸν πρὸς τὴν Ρουμανίαν, ἀλλ' ὑπερτεροῦμεν πάσης τῆς λοιπῆς Εὐρώπης· ἐν Ρουμανίᾳ ὁ ἀγροτικός πληθυσμὸς ἀναλογεῖ πρὸς 81% ἐπὶ τοῦ ὅλου.

Γεννήσεις καὶ θάνατοι.

Ἐφ' ὅσον δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἐκ τῶν παρ' ἡμῖν στατιστικῶν στοιχείων, ἔχομεν ἐν Ἑλλάδι κατ' ἔτος, ἐπὶ 18,558 γάμων 74,666 γεννήσεις, ἀναλογοῦσας πρὸς 29.9 ἐπὶ τῶν χιλίων, καὶ 53,512 θανάτους ἀναλογοῦντας πρὸς 21.4 ἐπὶ τῶν χιλίων. Ἡ ἀναλογία ἐπὶ τῶν χιλίων ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις τῆς Εὐρώπης εἶνε ὡς ἐξῆς: Ἐπὶ μὲν τῶν γεννήσεων—ἐν Οὐγγαρίᾳ 43.9, ἐν Αὐστρίᾳ 38.2, ἐν Ἰταλίᾳ 36.9, ἐν Πρωσσίᾳ 36.3, ἐν Βαυαρίᾳ 36.2, ἐν Κ. Χώρας 35.1, ἐν Ἀγγλίᾳ

33.1, ἐν Ἑλβετία 32.5, ἐν Δανία 31.2, ἐν Νορβηγία 30.8, ἐν Βελγίῳ 30.5, ἐν Σουηδία 29.3, ἐν Σκωτία 24.9, ἐν Γαλλία 24.1, καὶ ἐν Ἰρλανδία 23.6. Ἐπὶ δὲ τῶν θανάτων ἡ ἀναλογία ἐπὶ τῶν χιλίων εἶναι ὡς ἔπεται: Ἐν Οὐγγαρία 36.6, ἐν Αὐστρία 30.1, ἐν Βαυαρία 28.5, ἐν Ἰταλία 27.4, ἐν Πρωσία 25.1, ἐν Γαλλία 22.2, ἐν Βελγίῳ 20.8, ἐν Κ. Χώρας 20.6, ἐν Ἑλβετία 20.3, ἐν Σκωτία 20.1, ἐν Ἀγγλία 19.6, ἐν Δανία 19.2, ἐν Ἰρλανδία 19.2, ἐν Σουηδία 17.3 καὶ ἐν Νορβηγία 17. Ὡστε ἡ Ἑλλάς ὡς πρὸς τὰς γεννήσεις εἶναι ἀνωτέρα τῆς Σουηδίας, τῆς Σκωτίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας, κατωτέρα δὲ πασῶν τῶν λοιπῶν μνημονευθεισῶν χωρῶν. Ὡς πρὸς δὲ τοὺς θανάτους ἀνωτέρα μὲν τῶν Κ. Χωρῶν, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Ἑλβετίας, τοῦ Βελγίου, τῆς Σκωτίας, τῆς Ἰρλανδίας καὶ τῶν Σκανδιναυικῶν χωρῶν, κατωτέρα δὲ τῶν λοιπῶν.

Ἐν Ἑλλάδι ἡ ἀναλογία τῶν γεννήσεων εἶναι κατὰ 8.5 άτομα ὑπερτέρα τῆς τῶν θανάτων, ὥστε ἐν τῇ ὑπερβάσει τῶν γεννήσεων ἡ Ἑλλάς ἀποδεικνύεται ἴση σχεδὸν πρὸς τὴν Οὐγγαρίαν, τὴν Αὐστρίαν καὶ τὴν Βαυαρίαν, ἀνωτέρα τῆς Σκωτίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας καὶ κατωτέρα τῶν ἄλλων Εὐρωπαϊκῶν χωρῶν.

Ἐὰν δὲ ἤδη βαθύτερον μελετήσωμεν τὰ πορίσματα τῆς κινήσεως τοῦ πληθυσμοῦ ἐν Ἑλλάδι, συγκριτικῶς πρὸς τὴν αὐτὴν κίνησιν ἐν ταῖς λοιπαῖς Εὐρωπαϊκαῖς χώραις, εὐρίσκομεν ὅτι ἡ Ἑλλάς ὡς πρὸς τὴν θνησιμότητα, ἐν κανονικαῖς συνθήκαις ὑγιεινῆς εἶναι κατωτέρα (ἀποθνήσκουσι δηλαδὴ ἐν Ἑλλάδι ὀλιγώτεροι) τῆς Οὐγγαρίας, τῆς Αὐστρίας, τῆς Ἰταλίας, τῆς Βαυαρίας, τῆς Σκωτίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ἰρλανδίας, ὅτι δὲ εἶναι ἀνωτέρα (ἀποθνήσκουσι δηλαδὴ περισσότεροι) τῆς Πρωσίας, τῶν Κ. Χωρῶν, τῆς Ἀγγλίας, τῆς Νορβηγίας, τοῦ Βελγίου, τῆς Σουηδίας καὶ τῆς Δανίας· ἀλλ' ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὰς Σκανδιναυικὰς χώρας, ὧν οἱ θάνατοι εἶναι κατὰ 5 1/2 άτομα ἐν τῇ ἀναλογίᾳ αὐτῶν πρὸς τὰς γεννήσεις ὀλιγώτεροι τῶν ἐν Ἑλλάδι, καὶ τὰς Κ. Χώρας καὶ τὴν Ἀγγλίαν, ἐν αἷς ἀποθνήσκουσιν ὀλιγώτεροι ἢ παρ' ἡμῖν κατὰ 4 άτομα ἐν τῇ αὐτῇ ἀναλογίᾳ, ἢ ἐπὶ πλέον διαφορά τῶν θανάτων παρ' ἡμῖν πρὸς τοὺς τῶν ἄλλων μνημονευθεισῶν χωρῶν τῆς Πρωσίας, τοῦ Βελγίου καὶ τῆς Δανίας εἶναι οὐχὶ σπουδαία, μὴ ὑπερβαίνουσα τὰ 2 άτομα ἐπὶ τῶν χιλίων.

Ἄξια μνείας εἶναι τέλος τὰ πορίσματα τῆς στατιστικῆς ὡς πρὸς τὴν μακροβιότητα ἐν Ἑλλάδι. Καταφθάνουσι τὰ 75—80 ἔτη εἰς ἐπὶ 1,602, τὰ 80—85 εἰς ἐπὶ 2,101, τὰ 85—90 εἰς ἐπὶ 3,020, τὰ 90—95 εἰς ἐπὶ 5,918, τὰ 95—100 εἰς ἐπὶ 11,988 καὶ τὰ ἄνω τῶν 100 εἰς ἐπὶ 16,678. Διαπρεπῆς παρ' ἡμῖν ἱατρὸς τὴν ἐν Ἑλ-

λάδι μακροβιότητα ἀποδίδει εἰς τὸ ὥραϊον κλίμα, τὸν καθαρὸν ἀέρα, τὴν λιτὴν διαίταν, τὴν εὐρωστον ιδιοσυγκρασίαν καὶ τὴν μικρὰν τῶν νόσων κληρονομικότητα.

Διαιρέσεις κατ' ἐπαγγέλματα.

Διερευνῶντες τὴν κατ' ἐπαγγέλματα κατανομὴν τοῦ πληθυσμοῦ τῆς ἐλευθέρως Ἑλλάδος, ἐπὶ τῶν δυνατῶν στηριζόμενοι στοιχείων, εὐρίσκομεν ὅτι, ἐκ τῶν 1,133,411 ἀνδρῶν, τῶν παιδῶν ἐξαιρουμένων, εἰσὶ γεωργοὶ κτημάτων 473,138, καλλιερῆται (χωρικοὶ) 57,069, ποιμένες 72,905, τεχνῖται 64,211, ἔμποροι 43,103, ἐμποροῦπάλληλοι 74,876, ἐργάται καὶ ὑπηρέται 31,321, ἐπιστήμονες 15,735, ὑπάλληλοι 12,109, κληρικοὶ 10,059, καὶ ναῦται 21,832.

Μεταναστεύσεις.

Ὁ Ἕλλην οὐδέποτε σιέπτεται περὶ μεταναστεύσεως, καθ' ἣν ἐννοιοῦσι ταύτην τὰ Γερμανικῆς καταγωγῆς φύλα, οἱ Γερμανοὶ καὶ οἱ Ἀγγλοσάξωνες, τοῦ ἱρστικῆς, δηλαδὴ, ἀπὸ τῆς πατρίδος χωρισμοῦ, διότι παρ' ἡμῖν εἶναι ὅλως ἄγνωστος ἡ πολυπληθὴς ἐκείνη τάξις τῶν θητῶν (proletaires), ἥτις εἶναι ἡ βιομηχανικὴ δόξα καὶ ὁ μέγας κίνδυνος τῶν Εὐρωπαϊκῶν κοινωνιῶν. Ἐν Ἑλλάδι καὶ ὁ ἀτυχεστάτος τῶν ἑπαίτων οὐδέποτε θὰ κατακλιθῇ εἰς τὸ ὑπαιθρον ἢ τοῦλάχιστον, δίκην κτήνου, ἐντὸς σάκκου ἐν τοῖς ἐπίτηδες ξενοδοχείοις, οὐδὲ θὰ στερηθῇ ποτὲ τεμαχίου ἄρτου ἔστω καὶ ξηροῦ, λείπων τὰ ἀπερριμμένα τῶν μεγάρων ὅστ' αὐτῷ!

Ἡ ἰδιοκτησία ἐν Ἑλλάδι καταμερίζεται μεταξὺ τῶν πλείστων κατοίκων τῆς χώρας, ὅσοι δὲ στεροῦνται ἰδιοκτησίας, ἐπιδίδονται εἰς ἄλλα βιοποριστικὰ ἔργα, ἵκανὰ νὰ προσπορίσωσιν αὐτοῖς τὰ πρὸς συντήρησιν μέσα. Διὰ τοῦτο ἐλάχιστος εἶναι παρ' ἡμῖν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπολύτως ἐνδεῶν, τῶν ὑπὸ τῆς φιλανθρωπίας συντηρουμένων. Οὐδ' ἐλειτούργησάν ποτε ἐν Ἑλλάδι, ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Βασιλείου τ' ἄλλα ἐκεῖνα ἐλατήρια, τὰ ὅποια ὠθοῦσι τοὺς λαοὺς τῆς Δύσεως εἰς ἀθρόαν μετανάστευσιν, ἢ ἀπελπιστικὴν ἐνδειαν, ἢ ἀκατάσχετος ἀνάγκη σωτηρίας ἀπὸ τῆς καταπίεσεως, αἱ φυσικαὶ καταστροφαί, ὡς συνέβη ἐν Ἰρλανδίᾳ, ἧς σήμερον ὁ πληθυσμὸς εἶναι ἠλαττωμένος ἀκριβῶς κατὰ τὸ ἡμισυ, διότι ἀπὸ τοῦ 1847 οἱ κάτοικοι αὐτῆς μετηνάστευσαν καθ' ἑκατομύρια, ἐπιζητοῦντες ἐν Ἀμερικῇ ἀνακούφισιν ἀπὸ τῶν κατ' οἶκον παθημάτων ὡς συμβαίνει ἀπὸ τινῶν ἐτῶν ἐν Ἰταλίᾳ, ἐξ ἧς μεταναστεύουσι κατ' ἔτος περὶ τὰς 200,000 ἄνθρωποι, τὴν καταμαστιζούσαν αὐτοὺς ἐν τῇ πατρίδι φοβερὰν πενίαν φεύγοντες. Ἡμεῖς ἐν μόνον ἔχομεν,

μέχρι τούδε παράδειγμα ἀθρόας μεταναστεύσεως. Ἐννοῶ τοὺς Ὀθωμανούς, τοὺς ἐν ἔτει 1881, μετὰ τὴν προσάρτησιν τῆς Θεσσαλίας, οὓς ἐφυγάδευσεν ὁ φανατισμός, οἵτινες ὅμως (πολλὰ ὑπάρχουσι σήμερον περὶ τούτου τεκμήρια) ζηλεύουσιν ἤδη τοὺς ἥττον φανατικούς ἐν Ἑλλάδι ἀπομείναντας ὁμοεθνεῖς των.

Ἐν τούτοις ὑπάρχουσι καὶ παρ' ἡμῖν οἱ τακτικῶς μεταναστεύοντες, ἀλλ' οὗτοι προσκαίρως μόνον ἀποξενοῦνται, ἐπιδιώκοντες πλοῦτον, σπεύδουσι δέ, εὐθύς ὡς ἀποκτήσωσι τούτον, νὰ ἐπανέλθωσιν, εἰς τὰς προσφιλεῖς ἐστίας, τὰς ὁποίας οὐδέποτε οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἐσκέφθησαν νὰ ἐγκαταλείψωσιν ὀριστικῶς. Τῶν τοιούτων μεταναστεύσεων τὸ ἐλαττήριον εἶναι ἡ *auri sacra fames*, οὐχὶ βεβαίως, ὡς ἠννοεῖ τότε ὁ Γλάδστων, ἐπὶ σκοπῷ ἐξορύξεως αὐτουσίου χρυσοῦ ἐν ταῖς νέαις χώραις, διότι μετεβλήθησαν ἔκτοτε τὰ πράγματα, ἀλλ' ἵνα ἀποκτήσωσιν οἱ μεταναστεύοντες τὸν χρυσὸν ἐν τῇ μορφῇ τοῦ χρήματος, διὰ τῆς ἐν ταῖς διαφόροις βιομηχανίαις χρησιμοποίησεως τῆς ἐργασίας αὐτῶν.

Ἐξηγέρθησάν τινες κατὰ τῆς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη σπουδαίαν ὀπωσοῦν διάστασιν προσλαβούσης μεταναστεύσεως τῶν Λακεδαιμονίων καὶ Ἐπιδαυρίων, παραπονούμενοι ὅτι, ἐν τῇ ἀραιότητι τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ προστίθεται χάσμα ἐπαισθητὸν ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ρωμαίων βραχιόνων, ἐκ τῆς παραγωγικῆς ἐργασίας τῶν ὁποίων ἔμελλεν ἄλλως νὰ ὠφελῆθῃ ὁ τόπος. Καὶ βεβαίως ἐν τῷ παραπάνω τούτῳ ὑπάρχει ἐκ πρώτης ὄψεως ἰκανὴ ἀφορμῆς αἰτία· οἱ βραχιόνες ἐκεῖνοι ἠδύναντο ἀληθῶς νὰ χρησιμοποιηθῶσιν ἀποτελεσματικῶς ὑπὲρ τῆς ἐγχωρίου παραγωγῆς, ἀλλ' ἐγείρεται τὸ ζήτημα· ἢ ἐκ τῆς ἐλλείψεως παραγωγῆς ζημία εἶναι τοσαύτη, ὥστε ν' ἀνισταθμίση τὸ ἐκ τῆς μεταναστεύσεως προκύπτον κατ' ἄλλον τρόπον κέρδος; Τὸ ἐπ' ἐμοί, ἐξ ὧν ἠδυνήθην νὰ συλλέξω πληροφοριῶν, φρονῶ ἀδιστακτικῶς ὅτι τὸ ἐκ τῆς μεταναστεύσεως τῶν Λακῶνων ὑπὲρ τῆς χώρας κέρδος εἶναι πολὺ ἀνώτερον τῆς προσγινομένης εἰς αὐτὴν ζημίας καὶ ἐπομένως ὅτι εἶναι ὑπερπαρακῆς νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν εἰς τὴν ἐγχώριον παραγωγὴν προσγινομένην μείωσιν. Οἱ μετανάσται οὗτοι Λακεδαιμόνιοι καὶ Ἐπιδαυριοὶ ἀκριβῶς ἐκ τοῦ κατὰ τὸν Γλάδστων ἐλαττηρίου ὠθούμενοι, σπεύδουσι εἰς τὴν Ἀμερικὴν, ἵνα ἐν ταῖς πλουσίαις ἐκεῖναις χώραις χρησιμοποήσωσιν ἐπικερδέστερον ἢ ἐν τῇ πατρίδι αὐτῶν τὰς ἀκμαίας πρὸς τὴν ἐργασίαν δυνάμεις, τὰς ὁποίας, ἐλλείψει προσφόρου πεδίου ἐν Ἑλλάδι, ἀναγκάζονται νὰ καταλείπωσιν ἀπολύτως ἀδρανεῖς. Εὐθύς δὲ ὡς κατορθώσωσι νὰ ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ αὐτῶν—καὶ σχεδὸν πάντες διὰ τὴν ἄκραν φιλεργίαν καὶ τὴν εὐφυῖαν αὐτῶν ἐπιτυγχάνουσι, — σπεύ-

δουσι ν' ἀποστείλωσιν εἰς τὰς οἰκογενεῖας των ζηλευτὰς ποσότητας χρυσοῦ, ἐπιφυλαττόμενοι πάντως βραδύτερον, τοῦλάχιστον οἱ πλείστοι, νὰ παλινοστήσωσι. Δυστυχῶς δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω πόσοι εἶναι οἱ κατ' ἔτος μεταναστεύοντες, οὐδὲ εἰς πόσον ἀνέρχεται τὸ οὕτως ἐτησίως ἀποστελλόμενον εἰς τὴν Ἑλλάδα χρῆμα ὑπὸ τῶν περὶ ὧν πρόκειται μεταναστῶν, μὲ διαβεβαιούσιν ὅμως ὅτι, οἱ μὲν μετανάσται ἀριθμοῦνται εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας κατ' ἔτος, ὅτι δὲ τὸ χρῆμα εἰς σημαντικὰ ἀνέρχεται ποσά, εἰς 1,000,000 ὑπολογιζόμενα δι' ἕνα καὶ μόνον δῆμον, τὸν τῶν Θεραπνῶν.

Ἐὰν σήμερον οἱ οικονομολόγοι θεωροῦσι τὴν μετανάστευσιν ὡς ἀγαθόν τι, διότι δι' αὐτῆς ἡ πατρίς ἀποκαθαίρεται ἐν μέρει τῶν ἀχρηστων καὶ δὴ τῶν ἐπιβλαβῶν στοιχείων, κατὰ μείζονα λόγον πρέπει νὰ θεωρῆται αὕτη ὡς ἀγαθὸν ἐπιθυμητόν, ὅσκις διενεργεῖται ὑπὸ τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας μεταναστεύουσιν οἱ Ἕλληνες.

Ἐπολογίζεται ὅτι, ἐκτὸς τῶν ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ ἀποκατεστημένων Ἑλλήνων ὑπηκόων, ὑπάρχουσι διαρκῶς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ, ἀλληλοδιαδόχως ἀνακαταλιζόμενοι, 135,466 ἐλεύθεροι Ἕλληνες, οἵτινες μεταναστεύουσι προσκαίρως ἐπιδιώκοντες πλοῦτον, ὡς εἶπον, ἢ τοῦλάχιστον πορισμὸν μέσων πρὸς μείζονα ἢ τὸ πρὶν εὐζωίαν. Οἱ Ἕλληνες οὗτοι εἰσὶν ἀληθῶς αἱ μέλισσαι τῆς πατρίδος, διότι ἐκτὸς εὐαρίθμων τινῶν, ὀριστικῶς ἐν τῷ ἐξωτερικῷ ἐγκαθισταμένων, οἱ λοιποὶ, οἱ πλείστοι, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀποβάλλουσι τὸν διακαῆ πόθον νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἵνα ἐν ἀνέσει ἀπολαύσωσιν ἐν ταῖς πατρικαῖς ἐστίαις τῶν καρπῶν τῶν μόχθων καὶ τῆς ἐργασίας αὐτῶν, τὸν πόθον δὲ τούτον σπεύδουσι νὰ ἐκπληρώσωσιν εὐθύς ἐπὶ τῇ πρώτῃ τῶν περιστάσεων εὐνοικῇ τροπῇ. Οἱ τοιοῦτοι μετανάσται οὐ μόνον οὐδὲ ὅπως γίνονται ἐπιβλαβεῖς εἰς τὴν παραγωγὴν τῆς πατρίδος αὐτῶν διὰ τῆς προσκαίρου ἀπουσίας των, ἀλλὰ τούναντι ὠφελοῦσιν αὐτήν, διότι, ἐπανερχόμενοι κρείττονες ἢ ὅτε ἀπῆλθον, πλείονα καταναλίσκουσι.

Τοιούτων ὄντων τῶν ὄρων, δι' ὧν διεξάγεται ἐν Ἑλλάδι ἡ μετανάστευσις, ἠδύνατό τις νὰ εὐχθῆ, ἵνα ὦσι πλείονες οἱ μεταναστεύοντες.

Ἐποικῆσεις.

Ἡ ἡμετέρα χώρα, ἥτις διὰ τὸν πολὺν ἀνεκμετάλλετον εἰσέτι, φυσικὸν πλοῦτον, τὴν εὐφορίαν τῆς γῆς, τὸν ὠραῖον οὐρανὸν καὶ τὸ εὐκρατον κλίμα, τὴν ἀφθονίαν τῶν ὑδάτων, τὴν πρὸς τὴν Εὐρώπην ἐγγύτητα καὶ ἐν γένει διὰ τὴν ἀπαραμίλλον αὐτῆς καλλονὴν, ἔπρεπε κατὰ προτίμησιν πάσης ἄλλης νὰ ἐλκύσῃ τοὺς ξένους ἐποίκους, (διότι

περὶ τῶν ξένων θ' ἀσχοληθῶ ἤδη καὶ οὐχὶ περὶ τῶν Ἑλλήνων), λίαν εὐαριθμοὺς δύναται ἤδη μετὰ ἐξήκοντα ἔτη ν' ἀριθμησῆ τοιοῦτους. Τακτικῶν ἐποίκων προσέλευσις, ὡς γίνεταί ἐν ἄλλαις χώραις, παρ' ἡμῖν οὐδὲν ἀναφέρεται. Ἐρχονται μὲν ἱκανοὶ κατὰ καιροὺς ξένοι εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἐκ διαφόρων παρακινούμενοι ἀφορμῶν καὶ ἐκ τούτων τινὲς ὀριστικῶς ἐν αὐτῇ ἀποκαθίστανται, ἀλλ' οὗτοι εἰσι τοσοῦτον εὐαριθμοὶ, ὥστε οὐδὲν δύναται νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐποικιστικὸν ἐφόδιον ἄξιον λόγου, ὡς τοῦτο ἐννοεῖται ἐν Ἀμερικῇ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Εὐρώπῃ, ἐν ταῖς ἐπικρατείαις τῆς ὁποίας εἰς πολλὰς ἑκατοντάδας χιλιάδων ἀριθμοῦνται οἱ ξένοι ἐποικοί.

Κατὰ τὴν ἀπογραφὴν τοῦ 1879, ἐφ' ἧς ἀναγκάζομαι νὰ στηριχθῶ, διότι ἡ σχετικὴ ἐργασία τῆς ἀπογραφῆς τοῦ 1889 δὲν συνετέλεσθη εἰσέτι, ὑπάρχουσιν ἐν Ἑλλάδι 6,604 μόνον ξένοι, ἦτοι, 3,104 Ἴταλοὶ, 2,187 Ἀγγλοὶ, 534 Γάλλοι, 364 Αὐστριακοὶ, 314 Γερμανοὶ καὶ 101 Ρῶσοι. Οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι βεβαίως ἠλλοιώθησαν κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν, ἀλλ' εἴτε ἠῤῥξησαν, εἴτε ἐμειώθησαν, πάντως δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ ἀρχικὸς τοῦ 1889 συνολικὸς ἀριθμὸς οὐδὲν ἠλλοιώθη μέχρι σημείου μεταβάλλοντος αὐτὸν σπουδαίως, ὥστε ἀπομένει ἀκέραιον τὸ γεγονός, ὅτι ἐλάχιστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ξένων, τῶν προσερχομένων εἰς τὴν Ἑλλάδα μετὰ τὴν πρόθεσιν νὰ ἐγκατασταθῶσιν ὀριστικῶς ἐν αὐτῇ.

Ἐν Γαλλίᾳ ὑπάρχουσι σήμερον ἀποκατεστημένοι ἐπέκεινα τοῦ ἐνὸς ἑκατομμυρίου ξένων, ἀκριβῶς κατὰ τὴν στατιστικὴν τοῦ 1891, 1,101, 728 ἢ 3% ἐπὶ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ, ἡ αὐτὴ δὲ περίπου ἀναλογία παρατηρεῖται καὶ ἐν ταῖς λοιπαῖς χώραις τῆς Εὐρώπης, ἐν Ἀγγλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ, ἐν Αὐστρίᾳ, ἐν Βελγίῳ, ἐν Ἑλβετίᾳ. Ἄλλ' οἱ ἐξέχοντες ἐν ταῖς Ἐπικρατείαις ἐκεῖναις ἄνδρες, οὐ μόνον οὐδὲν παραπονοῦνται ἐπὶ τῇ εἰσβολῇ τοσοῦτων ξένων εἰς τὰς χώρας αὐτῶν, παρὰ τὰ ἐγειρόμενα ἐνίοτε δυσάρεστα ἐπεισόδια, τῆς συγκρούσεως μεταξύ αὐτῶν καὶ τοῦ ἰθαγενοῦς στοιχείου, ἀλλὰ τούναντίον ἐνθαρρύνουσι καὶ υποβοηθοῦσι τὴν προσέλευσιν ἐποίκων διὰ καταλλήλων νομοθετημάτων, διότι φρονοῦσι δικαίως ὅτι οἱ ἔφηβοι ἐκεῖνοι καὶ ἀκμαῖοι ξένοι ἀναπληροῦσι τοὺς ἀνηλικούς καὶ ἀναπήρους ἐγγχωρίους, ὅτι ἀντισταθμίζεται διὰ τοῦ ἐξ αὐτῶν κέρδους ἢ προσγινομένη εἰς τὴν χώραν ἐκ τῆς παραλλήλου μεταναστεύσεως ζημίας, ὅτι δὲ ἐπειδὴ ἡ ἐκπαίδευσις τῶν ξένων ἐποίκων δὲν ἐγένετο ἀναλώμασι τῆς χώρας, αὕτη ὠφελεῖται εὐθὺς ἀδαπάνως καὶ ἀκόπως τοῦ προϊόντος τῆς ἐργασίας καὶ τῆς καταναλώσεως αὐτῶν.

Ἐπομένως δογματίζουσιν ὅτι τὸ Κράτος ἔχει καθήκον νὰ δέχεται τοὺς ξένους ἐλευθερίως, καθόσον θεωροῦσιν ὅτι ἀντίκειται, δι' οὗς ἀνεφερὸν λόγους, εἰς τὰ γενικὰ τοῦ τόπου συμφέροντα ἢ καθ' αἰονόηποτε τρόπον παρακώλυσις τῆς ἐν αὐτῷ ἐγκαταστάσεως τῶν ξένων, ὅτι δὲ ἐξ ἐναντίας ἡ πολιτεία ὀφείλει νὰ διευκολύνῃ τὴν ἐγκατάστασιν ἐν τῇ χώρᾳ ὑγιῶν στοιχείων, λειαινουσα αὐτοῖς τὴν ὁδὸν καὶ υἰοθετοῦσα ταῦτα διὰ τῆς πολιτογραφῆσεως.

Φρονοῦσιν ὅμως ταυτοχρόνως ὅτι, τὸ Κράτος δὲν πρέπει ν' ἀναμιγνύηται πέραν τοῦ οὕτω καθοριζομένου μέτρου, ἐπὶ τῷ σκοπῷ νὰ ἐνθαρρύνῃ ἢ ν' ἀποθαρρύνῃ κατὰ σύστημα τὸν ἐποικισμὸν, διότι μόνον ἐν τῷ πνεύματι τῆς περιορισμένης ταύτης δράσεως θεωροῦσι τὴν ἀνάμιξιν τοῦ Κράτους ἐπιωφελεῖ εἰς τὰ καλῶς ἐννοούμενα συμφέροντα τῆς χώρας.

Διὰ τοῦτο ἐν Γαλλίᾳ, οὐ μόνον ἐπιδιώκεται ἡ κατάργησις τοῦ βαρέος καὶ ἀποδιωκτικῆς τῶν ξένων περὶ διαμονητηρίων φόρου (droit de Chancellerie), ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ νόμου τῆς 20 Ἰουνίου 1889 κηρύσσονται Γάλλοι πολῖται πάντες οἱ γεννώμενοι ἐν Γαλλίᾳ ὑπὸ ἀποκατεστημένων καὶ γεννηθέντων ἐν αὐτῇ ξένων.

Μήπως τὸ μεγαλεῖον τῆς Ρώμης δὲν ὀφείληται κατὰ πολὺ εἰς τὸν θεσμὸν τῆς πολιτογραφῆσεως τῶν μαχίμων καὶ ἐκλεκτῶν ἀτόμων ἐκ τῶν κατακτωμένων λαῶν, τοῦ ὁποίου τσαούτην ἐν ἀρχῇ οἱ Ρωμαῖοι ἐποίησαντο ἐλευθερίαν χρῆσιν;

Ἐσκέφθη ποτὲ ἡ Ἀντιβασιλεία, κατατρομάξασα πρὸ τῆς ἐρημώσεως εἰς ἣν εὔρε τὴν Ἑλλάδα, νὰ προσελκύσῃ ξένους ἐποίκους. Ἐξέδωκεν ἐπὶ τούτῳ διατάγματα καὶ εἰς ἄλλα προῆλθε διοικητικὰ μέτρα. Ὑπεβοήθησε τὸν Γάλλον φιλέλληνα Ἐἰχθάλ, ὅστις πλήρες ἐξεπόνησε σχέδιον ἐποικισμοῦ, συγκροτηθέντος καὶ εἰδικῆ γραφείου ὑπὸ τὴν περιεργον ὄνομασίαν «Γραφεῖον πολιτικῆς οἰκονομίας». ἐγένοντο δὲ τέλος καὶ πρακτικαὶ τινες ἀπόπειραι ἐγκαταστάσεως ἐποίκων, αἱ ἐν Τίρυνθι καὶ Ἡρακλείῳ ἰδίως· ἀλλὰ μεθ' ὅλα τὰ ἐλκυστικὰ πλεονεκτήματα τῆς Ἑλλάδος, πᾶσαι αἱ ἀπόπειραι ἐκεῖναι τέλεον ἀπέτυχον, εἰς οὐδὲν ἀπολήξασαι πρακτικὸν ἀποτέλεσμα ὑπὲρ τοῦ ἐπιδιωκόμενου σκοποῦ, τὸ μὲν διότι τὸ Κράτος ἀνεμίχθη ἴσως πέραν τοῦ σημείου, τοῦ ὑπὸ τῆς νεωτέρας ἐπιστήμης περὶ τῆς λειτουργίας αὐτοῦ καθοριζομένου, τὸ δὲ διότι οὐδὲν σχεδὸν φαίνεται πρᾶξαν ἐν τῷ πεδίῳ τῆς πρακτικῆς ἐφαρμογῆς πρὸς ἄρσιν τῶν εἰς τὸ ἔργον πικρομαρτυσῶν ποικίλων δυσκολιῶν, ἐν γένει δὲ διότι ἡ ἐργασία ἐγένετο κατασπευμένως, κατ' αὐτὸν τὸν Ἐἰχθάλ, ἀτάκτως καὶ ἄνευ μεθοδῶν.

Ἐκτοτε οὐδεμίαν πλείον περὶ ἐποικισμοῦ ἐν Ἑλλάδι ἐγένετο σκέψις.

Ἄλλ' ἐρωτῶ, λαμβανομένων ὑπ' ὄψιν, ἀφ' ἑνὸς μὲν τῆς ἀραιότητος τοῦ ἡμετέρου πληθυσμοῦ, ἀφ' ἑτέρου δὲ τοῦ πλήρους παρθενικοῦ πλούτου ἐδάφους τῆς Ἑλλάδος, δὲν συμφέρει ἡμῖν ἢ προσέλευσις ἑκατοντάδων τινῶν χιλιάδων ἐποίκων, οὐχὶ ὅμως ἄλλως ἢ γερμανικῆς καταγωγῆς, Γερμανῶν δηλονότι καὶ Ἀγγλοσαξόνων, ἐκ τῶν μυριάδων ἐκείνων αἵτινες κατ' ἔτος μεταναστεύουσιν εἰς τὰς πολιτείας τῆς Ἀμερικῆς; Δὲν ἐπιβάλλεται εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Κυβερνήσεις ἢ περὶ τούτου σοβαρὰ μέριμνα ἢ τούλάχιστον ἢ ἐμβριθῆς τοῦ ζητήματος μελέτη;

Ἡ ἐντολὴ ἦν ἀνέλαβεν ἢ ἡμετέρα Ἐταιρεία ἐπιβάλλει φυσικῶς τὸ ἐρώτημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἤδη ἀπλῶς διατυπῶ. Ἐν χρόνῳ εὐθέτῳ, ὅτε ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς παρούσης περὶ τῶν καθ' ἡμᾶς μελέτης θέλω, ὡς ὑπεσχέθην, ἀσχοληθῆ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῶν προσφορῶν μέτρων, δι' ὧν δύναται νὰ ἐπιτευχθῆ ἡ θεραπεία τῶν πολλαπλῶν τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἀναγκῶν, θέλω ἐξετάσει καὶ τὸ λεπτόν καὶ δύσκολον ζήτημα ἀπὸ τῶν διαφορῶν αὐτοῦ ἀπόψεων, καὶ θέλω προσπαθῆσαι, τὸ ἐπ' ἐμοί, ν' ἀπαντήσω εἰς τὸ τεθὲν ἐρώτημα.

Σ. Σκιαδᾶς.

ΣΚΗΝΑΙ ΤΗΣ ΕΡΗΜΟΥ

ΣΙΕΜΗΖ ΚΑΙ ΚΑΜΜΑΡ

(ἩΘΗ ΒΕΛΟΥΪΝΩΝ)

Κόρη δεκαέτις, ἢ γλυκεῖα Κάμμαρ, κρατοῦσα εἰς χεῖρας μεγάλην ξυλῆν γάβαθον, πλήρη γάλακτος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐχόρευε κενὸς κυαθίσκος, ἐξῆλθε τῆς πατρικῆς σκηνῆς κομίζουσα τὸ ἀριστον εἰς τὸν Σιέμηζ, τὸν νεαρὸν σύντροφόν της. Εἰς ἰκανὴν ἀπόστασιν, ἐξηπλωμένος κατὰ γῆς, παρὰ τὴν ὀξῶδη ράβδον του, ὁ Σιέμηζ φυλάττει τὰ πρόβατα τοῦ πατρὸς του, βόσκοντα ἐν ἀπεράντῳ χλοερᾷ κοιλάδι, ἐνθα βρίθουσι τὰ κάρδαμα καὶ τ' ἀρνόγλωσσα.

Ὁ ἥλιος μόλις ἀνατέλλει πρὸ μικροῦ. Καταχρυσώνει τὴν πεδιάδα καὶ ἀναζωογονεῖ τὴν χλόην. Εἰς τὴν ἐμφάνισιν αὐτοῦ αἱ ἐπὶ τῶν φύλων σταγόνες τῆς ἐαρινῆς δροσῆς μεταβάλλονται εἰς διαυγῆ καὶ ἀκτινοβόλα τοπάκια, τὰ δὲ ἀρνία καταγίνονται μετὰ σπουδῆς ν' ἀποκόψωσι τὰ χόρτα, δροσερὰ εἰσέτι καὶ ὑγρὰ, πρὶν ἢ ἐκεῖνος πρὸς ἀποσθήσιν τῆς δίψης του ἀπορροφήσῃ τὴν ἰκμάδα των. Καὶ βόσκουν ταχέως, καὶ ἀποσπῶσι βεβιασμένως, καὶ μασσοῦν ἀδιαλείπτως.

Παρὰ τὸν Σιέμηζ, ὡς μικρογραφία Σφιγγός, κάθηται ὠραῖον στακτόχρουν λαγωνικόν, νοῆμον καὶ πιστὸν σλοῦγκι, ὁ Σιρχάν, ἀνατινάσσων ἐνίοτε τὰ κρεμαστὰ ὧτ' αὐτοῦ πρὸς ἀποδίωξιν ἐωθιῶν τινῶν μυῶν. Τὸ βραχὺ αὐτοῦ τρίχωμα ὑποτρέμει εἰς τὸ θάλλος τοῦ ἡλίου καὶ στίλβει ὡς βερνικωμένον. Ἀπωτέρω τὰ σκηνώματα τῆς μεγάλης φυλῆς τῶν Διλέμ φαίνονται βυθισμένα εἰς διαφανῆ ὀμίχλην, παρατεταγμένα εἰς εὐθεῖαν γραμμὴν, μαῦρα καὶ ἐπιμήκη, ὑμιαίζοντα ἐν τῇ εὐρείᾳ ἐκείνῃ ἐρήμῳ ὡς σκάφη ἀνάστροφα ἐντὸς ἀπεράντου ναυπηγείου, ἢ δ' ἐν αὐτοῖς ὑπαρξίς τῆς ζωῆς προδίδεται ἀπὸ τινος στήλας καπνοῦ ὑποτρέμοντος, στήλας ὑψουμένης μεγαλοπρεπῶς πρὸς τὸ στερέωμα καὶ ἀπὸ τινος μυκηθμοῦ βοῶν, οἵτινες βραδυπόροι ἐγκαταλείπουσι τὰ σκηνώματα, τρεπόμενοι πρὸς τὴν χλοερὰν πεδιάδα.

Αἶφνης ὁ Σιρχάν ἐγείρεται, βλέπει καὶ γρυλλίζει μετὰ χαρᾶς σείων τὴν οὐρὰν του, λεπτήν καὶ εὐστροφον ὡς μαστίγιον. Ἡ Κάμμαρ ἐφάνη καὶ πλησιάζει ἀποκαμωμένη καὶ ἀσθμαίνουσα, μὲ τοὺς βραχίονας τρέμοντας ἐκ τοῦ βάρους τῆς γαβάθου, τὴν ὁποῖαν μειδιῶσα καταθέτει παρὰ τὸν Σιέμηζ.

— Εἶναι ἀπὸ τὸ γάλα τῆς κίτρινης. Τὸ πῆρα κρυφὰ ἀπ' τῆ μάνα μου σήμερα. Καλὰ δὲν ἔκαμα;

— Γεῖά σου Κάμμαρ! Ἄμ' ψωμί, δὲν ἔφερες;

— Νὰ καὶ τὸ ψωμί! καὶ ἐξήγαγε τοῦ κόλπου αὐτῆς δύο κριθῖνας πῆττας καὶ ἐκάθησε παρὰ τὸν Σιέμηζ. Ἡρξάντο οὕτω τρώγοντες καὶ πίνοντες ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον κυαθίσκον γάλακτος. Τεμάχια τῆς πῆττας βυθιζόμενα ἐν τῷ γάλακτι ἐδίδοντο εἰς τὸν Σιρχάν, ὅστις ἀγαλλιών καὶ σείων τὴν οὐρὰν του, ἔχαπτεν αὐτὰ διὰ μιᾶς.

— Σήμερα πρῶ θὰ ποτίσωμε τὰ πρόβατα; ἠρώτησεν ἡ Κάμμαρ.

— Σήμερα τί εἶναι; Πέμπτη! εἶναι ἡμέρα τοῦ ποταμοῦ. Θὰ τὰ πᾶμε ἔς τὸν Εὐφράτη νὰ πιοῦν τὰ καυμένα κομμάτι ἀθάνατο νερό. Τὸ νερό τῆς λίμνης λέρωσε καὶ τώρα ἐξ ἡμέραις χωρὶς νὰ θέλουν τὸ πίνουν.

Ὅταν δ' ἐτελείωσαν τὸ λιτὸν αὐτῶν πρᾶγμα, ἐσῆκωσε πάλιν ἡ Κάμμαρ τὴν γάβαθον κενήν, ἐθώπευσεν ὀλίγον τὸν Σιρχάν, ὁ δὲ Σιέμηζ προσεκάλεσε τὸ ποίμνιον, οὔτινος τὰ λευκὰ καὶ καστανὰ χρώματα ἐφαίνοντο ὡς παρδαλοὶ θαλάσσης κυματισμοί, καὶ διηθύουν αὐτὸ πρὸς τὸν τρεῖς ὄρας ἀπέχοντα Εὐφράτην.

Τὸ ποίμνιον ἐβαιγεν ὡς γινώσκον ποῦ διηθύνετο. Ὁ δὲ Σιέμηζ φέρων τὴν ράβδον του ὀρίζοντιως ἐπὶ τῶν ὤμων καὶ κρεμάσας ἐπ' αὐτῆς νωχελῶς τοὺς βραχίονας, ἢ Κάμμαρ, θέσασα ὑπὸ τὴν μασχάλην αὐτῆς τὴν κενωθεῖσαν γάβαθον καὶ ὁ Σιρχάν, ἄλλοτε πηδῶν ὡς τράγος καὶ

ἄλλοτε ὁσφραϊνόμενος περιέρχως τὰ παρ' αὐτόν, τὰ τρία τέλος τέκνα τῆς ἐρήμου, ἀδελφωμένα, ἠγαπημένα καὶ ἀχώριστα ἠκολούθουν τὰ πρόβατα.

Ὁ πατήρ τοῦ Σέμηζ ὠνομάζετο Ἀβδουλλᾶς. Ἐθεωρεῖτο ὡς εὐκατάστατος παρὰ τῆς φυλῆς τῶν Διλέμ, διότι εἶχε ποιμνία προβάτων καὶ καμήλων. Ἐνυμφεῦθη τὸ πρῶτον τὴν ὠραίαν Νάϊλε, ἣτις ἔδωκεν αὐτῷ ἓνα υἱόν, τὸν Σέμηζ, καὶ ἐσταμάτησεν. Ὁ Ἀβδουλλᾶς ἤθελε γενεάν καὶ ἡ γενεά του εἶχε περιορισθῆ εἰς ἓν καὶ μόνον τέκνον. Μάτην ὑπομείνας ἄνευ ἀποτελέσματος δέκα ὅλα ἔτη, ἀπεφάσισε τέλος καὶ συνεζεύχθη τὸ δεύτερον τὴν Χαδίτσαν, χήραν ἡμοφύλου του ἔχουσαν μόνην ἐξαέτιδα κορασίδα τὴν Κάμμαρ καὶ ὑποσχομένην αὐτῷ πληθὺν ἀπογόνων. Πράγματι δὲ ἐν διαστήματι τριῶν ἐτῶν ἔδωκεν αὐτῷ δύο θυγατέρας, ἀλλὰ τὸ ὄνειρον τοῦ Ἀβδουλλᾶ ἦτο ἡ ἀπόκτησις υἱῶν. Διὰ τοῦτο ὅτε καὶ τὸ τρίτον ἐγκυμονήσασα ἔτεκε καὶ ἑτέραν κόρην, ὁ Ἀβδουλλᾶς ἀδημονήσας ἀνέκραξε·

— Κατάρρα! εἰς τὸν διάβολον! Νὰ μὴν τὴν ἰδοῦν τὰ μάτια μου αὐτὴν ὅπου ξέρει νὰ γεννᾷ μόνον γάταις!

Τὸ νεογνὸν ταχέως ἀπέθανεν, ἀλλ' ὡς ἐπιθυρίζετο, οὐχὶ φυσικῶς.

Ὡστε ἡ Νάϊλε, ἡ ὠραία τοῦ Σέμηζ μήτηρ, ἐνηθρύνετο ἐπὶ τῇ ἀποκτῆσει υἱοῦ, ἔστω καὶ ἑνός, διότι τὸν Ἀβδουλλᾶν πρὸς κλοακίαν τὸν ἐπωνόμαζον κατὰ τὸ σύστημα Ἀμποῦ Σέμηζ (πατέρα τοῦ Σέμηζ), ὁ ἴδιος δὲ ὦνυεν εἰς τὴν κεφαλὴν τῆς Οὔμμ Σέμηζ (μητρός τοῦ Σέμηζ). Συνεπῶς ἐν τῇ φυλῇ ἡ Νάϊλε ἔθεωρεῖτο ὡς ἡ κυριώτερα σύζυγος καὶ ὡς ἡ εὐκορυαία τοῦ γυναικωνίτου. Ἡ δὲ Χαδίτσα ἐκ τῆς ἀδημονίας τῆς μετεχειρίζετο κακῶς καὶ αὐτὰς τὰς θυγατέρας τῆς, ἐξύβριζεν ἀναφανδὸν τὸν Σέμηζ, εὑρίσκειν ὅτι εἰς ὅλα ἐκείνος ἔπταιε καὶ ἐτρώγετο, κατὰ τὸ κοινόν, μὲ τὰ ροῦχά τῆς. Αἱ δύο σύζυγοι τοῦ Ἀβδουλλᾶ δὲν ἠγαπῶντο, ἀλλ' ἡ μὲν Νάϊλε συγκαταβατικῶς πῶς ἐφέρετο πρὸς τὴν Χαδίτσαν, ἐνῶ αὕτη διεμηχανᾶτο πῶς νὰ ἐξοντώσῃ, εἰ δυνατόν, διὰ μιᾶς καὶ ἐκείνην καὶ τὸν υἱόν τῆς, νὰ μείνῃ δὲ μόνη κυρία τοῦ σκηνώματος. Ἡ ἐπιθυμία τῆς ὅμως αὕτη κατέστη μᾶλλον ἀπραγματοποιήτος, διότι ὁ Ἀβδουλλᾶς πρὸς ἀποσώθῃσιν δῆθεν τῆς μεταξὺ τῶν δύο γυναικῶν του δυσαρσεκείας ἔλαβε καὶ τρίτην σύζυγον, τὴν ἐλικοβλέφαρον Δζεμίλε.

Τὰ παιδιὰ, τὸσον ὁ Σέμηζ ὅσον καὶ ἡ Κάμμαρ μετὰ τῶν μικρῶν ἀδελφῶν τῆς, ἔτρεμον ἐπὶ τῇ θεᾷ μόνῃ τῆς Χαδίτσας, ἐνῶ ἠγάπων τὴν Νάϊλε καὶ ἤρχισαν συμπροσθύνοντα πρὸς τὴν νεαρὰν Δζεμίλε. Καὶ ὁ μὲν Σέμηζ ἀνέλαβε τὴν φύλαξιν τῶν ποιμνίων τοῦ πατρὸς του, ἡ δὲ Κάμ-

μαρ ἐλκομένη ἐκ συμπαθείας πρὸς αὐτόν, τὸν παρηκολούθει πάντοτε ἀποκαλοῦσα αὐτὸν ἀδελφόν τῆς.

Καὶ ἦτο περιέρχως αὕτη ἡ ἀδελφωσύνη! Εἶχον πατέρα τὸν Ἀβδουλλᾶν, χωρὶς ἡ Κάμμαρ νὰ εἶναι κόρη τοῦ πατρὸς τοῦ Σέμηζ. Εἶχον διαφόρους μητέρας, ἐνῶ αὐταὶ ἦσαν σύζυγοι τοῦ ἰδίου ἀνδρός. Ἦσαν ἀδελφοὶ χωρὶς νὰ εἶναι.

Ὁ πατήρ των ἔβλεπε χαίρων τὴν τόσῃ ἀγάπῃ τῶν δύο παιδίων. Ὁσάκις δὲ τὰ ἔβλεπεν ὀδηγοῦντα ἑμοῦ τὰ ποιμνία του, ἔλεγε πρὸς τοὺς συντρόφους του ἀστειεύομενος:

— Αὐτὸ ποῦ ἔκαμα ἐγὼ κανεὶς σας δὲν τὸ κατώρθωσεν. Εἶμαι πατέρα τοῦ Ἥλιου καὶ τὸν ἔδωκα ὡς ἀδελφὴν τὴν Σελήνην, καὶ ὁ Ἥλιος μαζὶ μὲ τὴν Σελήνην φυλάγουν τὰ πράγματά μου. Ποῖος κατώρθωσε τὸν Ἥλιον νὰ περιπατῇ πλάγια εἰς τὴν Σελήνην;

Καὶ δὲν ἐψεύδετο.

Διότι Σέμηζ εἰς τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀράβων εἶναι ὁ Ἥλιος καὶ Κάμμαρ ἡ Σελήνη.

— Χθὲς τὴν νύκτα ἔκοψαν τὸ δζεϊννεπ τῆς σκηνῆς τοῦ Σέχη!

— Ποῖος;— πότε;— τὸν εἶδαν;— τὸν ἐπιασαν;

— Λάθος θὰ ἔχετε! Ποῖος τολμᾷ νὰ κόψῃ τὸ δζεϊννεπ τοῦ Σέχη;

— Τὸ εἶδα μὲ τὰ μάτια μου!

Περὶ τὰ χαράγματα φθινοπωρινῆς ἡμέρας αἱ ἄνω φράσεις ἠκούοντο ἐν τῷ δουάρ, ἔνθα ἐσκήνουν οἱ Διλέμ. Ἐντὸς ὀλίγων λεπτῶν ἡ φυλὴ ἄπασα ἦτο ἀνάστατος. Ἡ ταραχὴ ἦτο μεγίστη, ὅλοι ἠρώτων, ὅλοι ἔσπευδον, ὅλοι ὠπλίζοντο. Ἐὰν τὰ λεγόμενα ἦσαν ἀληθῆ, προσηνύετο πόλεμος. Τὸ δζεϊννεπ εἶναι τὸ ἐμπρόσθιον σχοινίον τῆς σκηνῆς, ἐκεῖνο ὅπερ προεκτείνεται ὡς πρῶτα, εἶναι δὲ ἡ τιμὴ τοῦ σκηνίτου καὶ τὸ δζεϊννεπ τοῦ Σέχη εἶναι ἡ τιμὴ ὅλης τῆς φυλῆς. Τοιοῦτο παράτολμον πραξικόπημα μόνον ὑπὸ θανάσιμου ἐχθροῦ ἠδύνατο νὰ ἐκτελεσθῆ· ἡ φυλὴ δὲ ὅλη ἐτέθη ἐπὶ ποδῶς ἐν μιᾷ στιγμῇ. Ἄλλοι ἵππευον, ἄλλοι ἐπλήρουν τὰ πυροβόλα των, ἄλλοι ὠπλίζοντο διὰ ροπαλῶν φερόντων κεφαλὴν ἐκ πίσης καὶ μεγέθους σφαιρας τηλεβόλου. Βαθμηδὸν συνηθροίσθησαν ὅλοι σχεδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό, ἐτέθησαν οἱ λογχοφόροι εἰς τὸ κέντρον, περὶ αὐτοὺς ἕτεροι μὲ ξίφη γυμνά καὶ περίε αὐτῶν οἱ ροπαλοφόροι. Ἦρχισαν δὲ χορεύοντες ἀργίως, καὶ πᾶλλοντες τὰ ὄπλα των εἰς τὸν ἀέρα, ὠρῶντο μὲ φωνὰς βραχνὰς καὶ ἐν χορῷ ἔκραζον τὴν ἐξῆς ἐπιφθόν:

τοκος ις'. Μάρτιος.

Στὸν ἐχθρόν! Ἐτὸν ἐχθρόν!
Ἐκδίκησις! ἐκδίκησις!

καὶ ἐπανελάθον ἀπειράκις τὰς ἰδίας λέξεις, κάμνοντες, ὡς λέγουν οἱ ἴδιοι, χόσα—χόσα, τοῦθ' ὅπερ εἶναι τὸ αὐτὸ μὲ τὸ ὠσαννὰ τῆς γραφῆς. Ὁ ἐνθουσιασμός των ἔφθασεν εἰς τὸ κατακόρυφον, ἤκούετο ἀπαισίως ἢ κλαγγὴ τῶν λογχῶν καὶ τῶν ξιφῶν ἀλληλοκτυπωμένων ἐν τῇ ἐξάψει, αἱ δὲ φωναὶ των ἐξηγηριούντο ἔτι μᾶλλον ὅταν τις κραυγάζων: ἐκδίκησις, ἐκένου εἰς τὸν ἀέρα τὸ ὄπλον του. Τέλος πνευστιῶντες, ἐξηγηριωμένοι, περιρρέομενοι ὑπὸ ἰδρώτος, κραυγάζοντες πάντοτε, ἔφθασαν ἐνώπιον τῆς σκηνῆς τοῦ Σεΐχου καὶ ἐκεῖ ἀφῆκαν ὁμοφώνως ὄξυν ὡς πειναλέοι θῶες ὀλολυγμόν. Ἔστησαν δὲ πρὸ τοῦ κεκομμένου σχοινίου, ὅπερ κείμενον ἄψυχον κατὰ γῆς ἐφαίνετο ζητοῦν ἱκανοποίησιν. Ἐντὸς τῆς σκηνῆς τοῦ Σεΐχου ἤκούετο παταγώδης συζήτησις, μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Σεΐχης ὠχρός, πελιδνός καὶ τρέμων ἔστη πρὸ τῆς σκηνῆς καὶ διὰ μιᾶς μεγαλοπρεποῦς κινήσεως τῆς χειρὸς ἐπέβαλε σιωπὴν εἰς τοὺς ἐξεγερθέντας καὶ εἶπεν ἰσχυρᾶ τῇ φωνῇ:

— Ὡ σεῖς Διλέμ! Διὰ νὰ τολμήσῃ ἄνθρωπος νὰ μᾶς ἐξυβρίσῃ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, σημαίνει ὅτι δὲν μᾶς ἔμεινεν αἷμα ἀνδρικόν. Ἐκεῖνος ποῦ διέπραξεν αὐτὸ τὸ ἔγκλημα δὲν εἶναι μακρὰν. Ὅποιας φυλῆς καὶ ἂν εἶναι, κηρύττομεν πόλεμον ἐξοντώσεως κατ' αὐτῆς. Πρέπει μόνον νὰ εὐρεθῇ ὁ τολμητίας ὅστις εὖρη καὶ ἀποδείξῃ τὸν ἔνοχον, θὰ πάρῃ πενήντα φλουριά. Ἐὰν ὁ ἔνοχος εἶναι ἠμόφυλός μας, ὅ,τι λόγον καὶ ἂν ἔχη διὰ τὴν πράξιν του, ἅμα ὡς συλληφθῇ, καταδικάζεται εἰς τὸν ἐντὸς δέρματος καμήλου θάνατον. Ἐὰν εἶναι ξένος, θὰ τοῦ ξυρισθῇ ἢ γενειᾶς καὶ θὰ τοῦ καρφωθῶσι πέταλα εἰς τὰς πτέρνας. Νὰ σᾶς ἰδῶ, ἀδελφοί μου! Ἐμπρός, παιδιὰ μου! πρὸ τῆς δύσεως τοῦ ἡλίου πρέπει νὰ εὐρεθῇ ὁ ἐχθρός!

— Χέλε, χέλε! χέλε, χέλε! ἤκουσθησαν ἀμέσως κραυγάζουσαι μυρία φωναί. Αἱ γυναῖκες ἐκ τῶν περὶ τὴν σκηνῶν ἤκουσαν τὰ λεγόμενα τοῦ Σεΐχου. Ἐνθαρρύνουσαι δὲ τοὺς ἀνδρας των ὡς ἐκ συνθήματος ἀπασαι ἔρρηξαν διὰ μιᾶς τὴν φωνὴν κραυγάζουσαι χέλε! χέλε! χέλε! τοῦθ' ὅπερ εἶναι ταυτόσημον πρὸς τὸ ἐλελεῦ τῶν ἀρχαίων. Οἱ ἀνδρες ἠλεκτρισθέντες ἐκ τῶν γυναικείων φωνῶν, ἐσημάτισαν καὶ πάλιν κύκλους πυκνοὺς καὶ συγκρούοντες τὰ ξιφῆ μὲ τὰς λόγχας των καὶ ὀρχοῦμενοι ὡς δερβίσαι φανατικοί, ἤρχισαν ἐρρυθμῶς τὴν ἐπιφθόν:

Στὸν ἐχθρόν! Ἐτὸν ἐχθρόν!
ἐκδίκησις! ἐκδίκησις!

καὶ μετὰ μικρόν, ἰππεύσαντες ὅλοι ἐξεχύθησαν ὡς λάβα πυρός εἰς τὴν ἀτελεύτητον ἔρημον.

Καθ' ὅλην τὴν ἡμέραν οἱ ἀπομειναντες εἰς τὰς σκηνὰς εὕρισκοντο ἐν πρωτοφανεῖ ταραχῇ. Ἐσχολίαζον τὸ παράτολμον πραξικόπημα. Δὲν ἠδύναντο νὰ συμπεράνωσι τι, διότι ἡ φυλὴ εὕρισκετο εἰς φιλικὰς σχέσεις μὲ τοὺς γείτονας αὐτῆς, ἐφοβοῦντο μὴπως χαϊρέκακός τις ἐκ τῆς ἰδίας φυλῆς θέλων νὰ σμικρύνῃ τὴν ὑπόληψιν τοῦ Σεΐχου, προέβη εἰς τὴν παράτολμον ταύτην πράξιν. Ἄν εἶχεν οὕτως, «ἔφαγε τὸ κεφάλι του», διότι ὁ Σεΐχης τὸν κατεδίκασεν ἤδη ν' ἀποθάνῃ ἐντὸς δέρματος καμήλου. Εἶναι δὲ ὁ θάνατος οὗτος φρικτός. Ἐκδέρουσι καμήλον καὶ ἐντὸς τοῦ δέρματος αὐτῆς, θερμοῦ εἰσέτι, ράπτουσιν ὡς ἐν σάκκῳ στενῶ τὸν κατάδικον, τοῦ ὁποῦ μὲνι ἔξω μόνον ἡ κεφαλὴ. Οὕτως ἔχοντα τὸν ἐκθέτουν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐρήμου εἰς τὸν φλογερὸν ἥλιον. Τὸ δέρμα βραδέως ἀποξηραίνομενον συστέλλεται καὶ περισφίγγει τὰς σάρκας αὐτοῦ. Πρὸς ἐπίτασιν τῶν βασάνων δίδουσιν αὐτῷ ὕδωρ ἄνευ τροφῆς. Οὕτω δὲ κατόπιν ὀδυνῶν πόνων, διαρκούντων πέντε, ἐξ ἡμέρας, ὁ κατάδικος ἐκπνέει καὶ ἀποξηραίνεται, ἡ δὲ φυλὴ ἐκδικεῖται καὶ ἱκανοποιεῖται. Ἐὰν δὲ ἦτο ξένος καὶ συνελαμβάνετο, ὅποια ἀγρία χαρὰ! Θὰ τοῦ ἐξυρίζον τὸ γενεῖον καὶ τὸν μύστακα, τοῦθ' ὅπερ εἶναι ἡ μεγαλειτέρα ὕβρις δι' ἄνδρα, θὰ ἐπετάλωνον αὐτὸν ὡς ἄλογον, τοῦθ' ὅπερ ὀλίγοι ὑπέστησαν χωρὶς νὰ ἐκπνεύσουν κατὰ τὸ κάρφωμα. Καὶ οὕτω συνδιαλεγόμενοι ἀνέμενον, προεξώφλου, ἐξεδικούντο.

Ἦτο μεσημβρία, ὅταν ἡ Κάμμαρ ἐπέστρεψεν εἰς τὴν σκηνὴν, ἀφεῖσα τὸ ποιμίον εἰς τὸν σύντροφον αὐτῆς. Ἐγέμισε χύτραν ὕδατος καὶ ἐνίπτετο, ὅταν ἡ Χαδίτσα ἐκ τοῦ διαχωρίσματος τῆς σκηνῆς, ἔνθα εὕρισκετο, ἐκάλεσεν αὐτήν.

— Κάμμαρ!

— Μάννα!

— Ἐμαθες τί ἔγεινε χθὲς τὴν νύκτα; Ἐκοψαν τὸ δζεῖννεπ τῆς σκηνῆς τοῦ Σεΐχου. Ὅποιος εὖρη ἐκεῖνον ποῦ τὸ ἔκαμε, θὰ πάρῃ πενήντα φλουριά. Ἐσὺ τὸν ξέρεις ποῖός εἶναι, ἔλα πῆς τοῖνα.

— Ἐγὼ, μάννα, δὲν ξέρω κανένα.

— Πῶς δὲν ξέρεις; Πρὶν νὰ χαράξῃ δὲν εἶδες τὸν Σέμηζ ποῦ ἐμβῆκε κρυφὰ κρυφὰ μὲς τὴν σκηνὴν καὶ ἔπεσε νὰ κοιμηθῇ; Ποῦ ἦταν τὴν νύκτα;

— Πᾶ! τί λῆς, μάννα; Ὁ Σέμηζ ὁ καυμένος τὸ βράδυ ἔχει τόσην κούρασι, ποῦ πέφτει εἰς τὸν ὕπνον σὰν πεθαμένος. Σηκώνεται μὲ τὸ πρῶτ' ὅταν φωνάζουν ἢ κατσίκες.

— Μὴ λές ψέμματα, μωρή! τὸν εἶδες καὶ σὺ σὰν κ' ἐμένα ποῦ γύρισε ἀπ' ἐξω. Ὁ ἄρθης νὰ μαρτυρήσης ὅτι ἐκεῖνος ἔκοψε τὸ δζεῖννεπ.

— Ὁ Θεὸς νὰ μὴ τὸ 'πῆ!

— Θὰ σὲ βγάλω τὰ μάτια σου ἂν δὲν μαρτυρήσης.

Ἦτο παράδοξος ἡ ἄνω σκηνή. Μήτηρ καὶ κόρη ἔτρεμον! Ἡ πρώτη ἐκ τοῦ πάθους τῆς ἐκδικήσεως, ἡ δευτέρα ἐκ τοῦ φόβου τῆς διαβολῆς. Ἐγνώριζεν ἡ Κάμμαρ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτῆς δὲν ὑπέφερε τὸν Σέμηζ, ἀλλὰ δὲν ἐφαντάζετο ποτε ὅτι θὰ τὸν κατέτρεχεν οὕτω. Μυρίαὶ ιδέαι συνεκρούοντο ἐν τῇ ὠραίᾳ παιδικῇ κεφαλῇ τῆς καὶ ἐφαντάζετο ὅτι ὁ Σέμηζ ἀπώλετο πλέον δι' αὐτήν. Τί νὰ πράξῃ; πῶς νὰ τὸν σώσῃ; Δὲν ἔχασε καιρὸν καὶ ἐνῶ ἡ μήτηρ αὐτῆς μετέβη εἰς γειτονικὴν σκηνήν, ὅπως ἀρχίσῃ διὰ διδουσα τὴν σατανικὴν διαβολὴν τῆς, ἡ Κάμμαρ φορτωμένη μέγα δέμα, ἔσπευσε πρὸς τὸν Σέμηζ, ὅστις εἰς μίαν ὥραν ἀπόστασιν, ἀμέριμνος ὅλως ἐξηπλοῦτο πρηνῆς κατὰ γῆς ἐκρίζων πικρίδας καὶ σχηματίζων μικροὺς λάκκους διὰ τῆς ὀξείας μαχαίρας του.

— Σέμηζ, ἀδελφέ μου, σήκω γρήγορα.

— Τί ἔγινε;

— Νὰ πάρε αὐτὰ τὰ ροῦχα, νὰ ψωμί, νὰ χουριάδες, νὰ κ' ἓνα ἀσκὸν γιὰ νερό, πάρε τα καὶ φύγε.

— Τί τρέχει, Κάμμαρ; λέγε ἡρώτα ἐκπληκτος ὁ Σέμηζ. Τὸ δὲ λαγωνικόν, ὁ Σιρχάν, ὡς ἂν ἠννόησεν ὅτι συνέβη τὸ ἐκτακτον, ἔστη ἔρθιον, ἔστρεψε τὴν οὐράν του εἰς κύκλον, προέτεινε τὰ ὄψα καὶ περιέφερε τὸ βλέμμα του ἀπὸ τῆς κόρης εἰς τὸν νεανίαν.

— Νὰ φύγῃς μακρὰ, ἀδελφέ μου, μακρὰ. Θὰ σὲ κατηγορήσουν εἰς τὸν Σέχη πῶς ἐσὺ ἔκοψες τὸ δζεῖννεπ· καὶ τότε, ἄχ! μάννα μου, θὰ σὲ ξεράνουν μὲς' τὴν καμήλα. Φύγε γρήγορα.

— Τί λές, Κάμμαρ; Καὶ ὁ πατέρας μου πῶς θ' ἀφήσῃ νὰ ποῦν τέτοια ψέμματα γιὰ τὸν γιού του. Ποῖος σὲ τὰ εἶπεν αὐτά;

— Τί σὲ μέλει ποῖος μὲ τὰ εἶπεν; ἡ μάννα μου μὲ τὰ εἶπε. Λέγει πού σὲ εἶδε ὅταν γυρνοῦσες τὴν νύκτα, λέγει ψέμματα, τὸ ξέρω, δὲ σ' ἀγαπᾷ ἡ μάννα μου! καὶ ἀνελύθη ἡ ταλαίπωρος εἰς λυγμούς.

Τὸ λαγωνικόν ἤρχισε γυρλιζόν, ἔξεε τὴν γῆν μὲ τοὺς ὄνυχάς του ἐξ ἀδημονίας· ἄφινε μονοσύλλαβον μακρὰν ὑλακὴν καὶ ἐστρέφετο τὰδε κάκεισε βλέπον μήπως φθάσῃ ὁ ἐχθρός. Ἐνόει ὅτι κατὶ σπουδαῖον συνέβαινε, ἀλλὰ τί συνέβαινε;

— Καὶ ποῦ νὰ πάγω; ἠρώτησεν ὁ Σέμηζ.

— Μακρὰ, ὅσῳ μπορεῖς μακρὰ. Ἐπὶ τὸν Χουμούτ-ἔλ-Βάργας ἔστὸν μεγάλο τὸν Σέχη τῶν Ἀνιζέ. Σὰν πᾶς ἐκεῖ, ἐσώθηκες.

— Καὶ τὰ πρόβατα; — Θὰ τὰ φυλάω ἐγὼ γιὰ τοὺς δύο μας.

— Καὶ σὺ τί θὰ γείνης εἰς τὸ τέλος; — Ἐγὼ θάρθω νὰ σ' εὔρω ὕστερ' ἀπὸ ἓνα χρόνον. Νὰ μὲ φυλάξῃς ε' τοῦ Χουμούτ-ἔλ-Βάργας.

Χωρὶς δὲ οὔτε ἐκεῖνος οὔτε ἐκείνη νὰ σκεφθοῦν τὰς δυσκολίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπεχρεῶντο ἐκ τῶν ἀποφάσεων, ἃς ἀπερὶσκεπτός ἐλάβανον, περιεπτύχθησαν ἀλλήλους τρυφερῶς καὶ ἀδελφικῶς, ὀρκισθέντες δὲ εἰς τὴν ὑπαρξίν πρασίνου καλάμου, τὸν ὁποῖον ἐξερρίζωσαν καὶ ἐκράτησαν ταυτόχρονα εἰς τὰς χεῖράς των, ὅτι δὲν θὰ λησμονήσωσιν ὁ εἰς τὸν ἄλλον, ἀπεχωρίσθησαν. Τὸ λαγωνικόν ἠκολούθησε τὸν Σέμηζ.

— Σιρχάν, ἐδῶ! ἐφώνησεν αὐτὸν ἡ Κάμμαρ. Ὁ Σιρχάν ἐπιστρέψε σείων τὴν οὐράν του, γυρλιζας δὲ ὀλίγον παρὰ τοὺς πόδας αὐτῆς, ἔτρεξε πάλιν πρὸς τὸν Σέμηζ, πηδῶν ἐνώπιόν του καὶ βλέπων αὐτὸν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Ὁ Σέμηζ ἔλαβε τὸν σύντροφόν του ἐκ τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν, τὸν ἐφίλησεν, ὠμίλησεν αὐτῷ εἰς τὸ οὖς καὶ τέλος διέταξεν αὐτὸν νὰ ἐπιστρέψῃ. Τὸ λαγωνικόν δακρυῶν ἦλθε παρὰ τὴν Κάμμαρ, ἐπήδησεν ἐπ' αὐτῆς, ἔθηκε τοὺς ἐμπροσθίους πόδας ἐπὶ τοῦ στήθους τῆς καὶ ἤρξατο νὰ τὴν ἀσπάζηται. Ἡ Κάμμαρ τὸν ἐθώπευσε, τὸν ἀντησπάζετο, τὸν ἔλεγε νὰ σιωπήσῃ, ἀλλ' ἐκεῖνος ὠλόλυζον ὡς παιδίον. Ἰδοῦσα δὲ ὅτι ἤθελε καὶ πάλιν ν' ἀκολουθήσῃ τὸν ἀπομακρυνόμενον Σέμηζ, ἐγονάτισε καὶ περιστύλιξε τὸν λαιμόν του διὰ τοῦ βραχίονος αὐτῆς. Τὸ λαγωνικόν ἀπειραγὸν νὰ λυτρωθῇ, ἐξέπεμπεν ἀγρίαν ὑλακὴν, ὑλακὴν μονοσύλλαβον, παρεκάλει διὰ τῶν βλεμμάτων τὴν Κάμμαρ, ἥτις ἐδιπλασίαζε τὰς δυνάμεις αὐτῆς διὰ νὰ τὸν κρατήσῃ. Οὕτως ἐνηγκαλισμένοι κύων καὶ κόρη ἔβλεπον δακρυόεντες τὸν Σέμηζ ἀπερχόμενον, ταχύνοντα τὸ βῆμα, ἀπομακρυνόμενον, μεχρὶσοῦ, ἀφοῦ τοῖς ἐφάνη ὡς σικὰ ὑπεράνθρωπος, διακυμαινομένη ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἐχάθη διὰ παντὸς ἀπὸ τῶν βλεμμάτων αὐτῶν.

Παρῆλθεν ἔτος. Μεθ' ὅλας τὰς προσπάθειάς τῆς φυλῆς ὁ ἀληθὴς ἔνοχος δὲν ἀνεκαλύφθη. Ἡ καταγγελία τῆς Χαδίτσας ὅτι ὁ Σέμηζ ἦτο ὁ κόψας τὸ δζεῖννεπ, καίτοι λαμβάνουσα ὑπόστασιν ὡς ἐκ τῆς ἀπροσδοκῆτου φυγῆς τοῦ νεανίου, ἐθεωρήθη ὅμως ὡς παράλογος συκοφαντία, διότι ὁ Σέμηζ ἦτο παῖς, οὐδένα ἔχων λόγον ν' ἀποτολήμῃ τοιοῦτο πραξικόπημα. Ἐκακίζετο μάλιστα ἡ Χαδίτσα παρὰ τῶν λοιπῶν γυναικῶν, διότι ἐπωφελέθη τῆς συγκυρίας καὶ διέβαλε μετὰ τοσαύτης θρασύτητος τὸν υἱὸν τοῦ συζύγου τῆς, ὅστις βαρυνθεὶς πλέον καὶ τὴν Χαδίτσαν καὶ τὴν Νάϊλε, συνεκέντρωσεν ὅλην αὐτοῦ τὴν τρυφερότητα καὶ στοργὴν πρὸς τὴν νεαρὰν Δζεμίλε, ἰδίᾳ ἀπὸ ἐνὸς μηνός, ἀφότου

δηλαδή ἐγένετο μήτηρ εὐρώστου ἄρρενος. Καὶ ἐσεμνύετο ὁ Ἀβδουλλὰς ἐπὶ τῇ ἀποκτήσει νέου διαδόχου, ἐνηθρύνετο, διότι ἔπαυσεν ἡ σειρά τῶν θηλέων καὶ ἤρχιζε νέα δυναστεία υἱῶν, οἵτινες θὰ ἐδόξαζον τὸν οἶκόν του.

Ἐκτὸς τῆς πανευτυχούς Δζεμίλε, ἣτις ἐγένετο ἀρχουσα δέσποινα ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἀβδουλλὰ, αἱ δύο ἄλλαι σύζυγοι ἦσαν πολὺ δυστυχεῖς. Ἡ Νάϊλε ἔμενεν ἀπαρηγόρητος διὰ τὴν αἰφνιδίαν φυγὴν τοῦ μονογενοῦς αὐτῆς υἱοῦ, ἡ δὲ Χαδίτσα βλέπουσα ὅτι ἀφ' ἐνὸς μὲν ὡς ἐκ τῆς καταγγελίας ἔχασε παρὰ τῇ φυλῇ πᾶσαν ὑπόληψιν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὅτι ἡ διάδοχος αὐτῆς ἀπέκτησεν υἱόν, τὴν ἐζηλοτύπει, τὴν ἐφθόνει, τὴν ἀπεστρέφετο. Ἄλλ' ἡ δυστυχεστέρα πασῶν ἦτο ἡ τάλαινα Κάμμαρ, ἣτις ὁσημέραι ἐφθινε καὶ ἐτήκετο, μὴ μένουσα πλέον ἐν τῇ σκηνῇ, ἀλλὰ περιφερομένη ἐν τοῖς περίξ πρὸς βοσκὴν τῶν ποιμνίων καὶ ἀναλογιζομένη πάντοτε τὸν φίλον αὐτῆς Σέμηζ. Τί νὰ ἐγεινεῖν ἄρα γε; ἔφθασεν ἀσφαλῶς εἰς τοῦ Χουμούτ-ἐλ-Βάργας, ἡ μήπως ἀπεπλανήθη; μήπως ἀπέθανε τῆς δίψης, ἡ μήπως ἐγένετο βορὰ τῶν λύκων, τῶν υἰαινῶν ἢ τῶν λεόντων! Καὶ ἐνηγκαλίζετο τὸν ἀχώριστον σύντροφόν της, τὸν εὐκαμπτον Σιρχάν, τὸ δὲ λαγωνικὸν ἄμα ὡς αὕτη ἐκάθητο, ἀφοῦ ἔλειχεν αὐτὴν εἰς τὰς χεῖρας καὶ εἰς τὸ πρόσωπον, ἐπιζητοῦν νὰ τὴν παρηγορήσῃ, ἐπιπτε πλαγίως παρ' αὐτὴν καὶ τεταμένους ἔχον τοὺς πόδας ἀπεκοιμάτο, ἐκπέμπον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν βαθὺν στεναγμόν, ὡς ἂν συνεμερίζετο καὶ ἐν τῷ ὕπνῳ τὸν πόνον τῆς φίλης του. Ἄμα ὡς ἔβλεπε διαβάτην τινὰ ἢ Κάμμαρ, ἀμέσως ἠγείρετο καὶ σπεύδουσα τὸν ἠρώτα, ἐὰν ἤρξατο ἀπὸ τοῦ Χουμούτ-ἐλ-Βάργας, ἀλλ' οὐδεὶς ἔτυχε ποτὲ νὰ ἔρχεται ἐκεῖθεν· καὶ ὅμως δὲν ἀπηλπίζετο. Εἶχε δὲ δικαίον, διότι μίαν ἡμέραν ἐφάνησαν εἰς τὸν ὀρίζοντα δύο σκιαὶ ἐρχόμεναι πρὸς τὸ μέρος της· ἐνόσω οἱ ὀδοιπόροι ἐπλησίαζον, ἡ καρδία της ἔπαλλε· τίς οἶδεν, ἴσως ὁ εἰς ἐξ αὐτῶν ἦτο ὁ Σέμηζ· ἦτο ἀκριβῶς ἡ ἐποχὴ, καθ' ἣν πρὸ ἐνὸς ἔτους ἀπεχωρίσθησαν. Τὰ ἴδια κάρδαμα, τὰ ἴδια ἀρνόγλωσσα καὶ τὰ ἴδια ἐν γένει χόρτα ἐβλάστανον περὶ αὐτὴν, διὰ τῆς χειρὸς της ἐξύπνησε τὸν Σιρχάν· τὸ νοσημον ζῶον εἶδεν ἀμέσως εἰς τὰ περίξ, προσήλωσε τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἐρχομένους, ὡσφράνθη τὴν γῆν, ἔτρεξεν εἰς μικρὸν διάστημα καὶ ὡσφράνθη ἐκ δευτέρου, εἶτα ἐπέστρεψε παρὰ τῇ φίλῃ του καὶ ἐκάθησεν ἡσύχως παρ' αὐτῇ. Δὲν ἦτο λοιπὸν ὁ Σέμηζ, ἀλλ' ἦσαν φίλοι, ἦσαν ἀνθρωποὶ ἀβλαβεῖς οἱ ἐρχόμενοι· βαθμηδὸν ἐπλησίαζον· τῶρα διεκρίνοντο, καίτοι περιτυλιγμένοι ἐντὸς τῶν εὐρέων αὐτῶν μανδυῶν· ὁ εἰς ἦτο γέρον, ὁ ἄλλος ἦτο ἔφηθος.

— Σελάμ ἀλέκι γιὰ μπίντ. (Σὲ χαιρετίζω, ὦ κόρη!) εἶπεν ὁ γηραιότερος.

— Σελάμουν ἀλέκουμ (χαιρετισμοὶ εἰς ὑμᾶς), ἀνταπήνησεν ἡ Κάμμαρ, ἐνῶ ὁ Σιρχάν πλησιάσας ἕνα ἕκαστον ὡσφραίνετο μετὰ περιεργείας αὐτούς.

— Ποῖα εἶσαι;

— Εἶμαι ἀπὸ τοὺς Διλέμ.

— Ἄ! κ' ἐμεῖς αὐτὸ ἠθέλαμε. Νά, Δζουβάρα, τώρα μπορούμε νὰ στείλουμε τὰ σελάμια . . .

— Στάσου, πατέρα· στάσου πρῶτα νὰ μάθωμε. Γνωρίζεις τὸν Ἀβδουλλὰ; . . . τὸν πατέρα τοῦ Σέμηζ . . . Εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ ὀνόματος ἡ μὲν Κάμμαρ ἔχασε τὰς λέξεις της, ὁ δὲ Σιρχάν ἤρξατο νὰ χοροπηδᾷ, νὰ γρουλλίξῃ, νὰ ἐκπέμπῃ ὕλακὴν χαρᾶς, νὰ στηλῶνῃ τοὺς ἐμπροσθίους πόδας του ἐνώπιον τῶν ξένων καὶ νὰ προσηλῶνῃ τοὺς ὀφθαλμούς του ἐπ' αὐτῶν· τὸσαύτη δ' ἐπῆλθε μεταβολὴ εἰς τὴν φυσιογνωμίαν τῆς κόρης, ὥστε ὁ νεαρὸς Δζουβάρας ἀναμνησθεὶς ὀλίγον, εἶπε πρὸς αὐτήν:

— Μήπως εἶσθε ἡ Κάμμαρ καὶ ὁ Σιρχάν; . . .

— Δόξα τῷ Θεῷ ἡμεῖς εἴμεθα!

— Εὐλογημένον τὸ ὄνομά του· δόσέ μας τὸ χέρι σου καὶ ἔς καθήσομε . . .

Περιεπτύχθησαν ἀλλήλους ὡς ἀρχαῖοι γνώριμοι καὶ ἐκάθησαν κατὰ γῆς. Ὁ γέρον ἤρξατο θαυπέων τὸν Σιρχάν, ἐκφωνῶν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τὴν φράσιν «Δόξα τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀπεσταλμένῳ αὐτοῦ», ὁ δὲ υἱὸς ἤρξατο διηγούμενος εἰς τὴν Κάμμαρ ὡς ἐξῆς:

— Ἡμεῖς εἴμεθα Ἄνιζέ. Ὁ Σέμηζ ἔμεινε κοντὰ μας ἐξ ἡ φεγγάρια. Ὁ πατέρας μου τὸν εἶχε σὰν υἱὸ τοῦ κ' ἐγὼ σὰν ἀδελφὸ μου· μᾶς τὰ εἶπεν ὅλα· ἡ μάνα σου τὸν κατέστρεψε, ἀλλ' ἔχ' ὁ Θεός· μέρα καὶ νύχτα τὸν παρακαλεῖ γιὰ νὰ ξαντανταμωθῆτε. Ὁ Σέμηζ δὲν εἶχε τί νὰ κάμῃ καὶ τὸν ἔδωκε ὁ πατέρας μου ἕνα γράμμα γιὰ τὸν Χουμούτ· ἔμαθα πῶς ὁ Χουμούτ τὸν ἔκαμε τῆς προάλλαις καθαλλάρη, καὶ ξέρεις ὁ Χουμούτ δὲν κάνει καθαλλάρη ὅποιον τύχη. Θὰ πῆ πού ὁ Σέμηζ εἶναι καὶ παλληκαρᾶς καὶ πιστός, γιατί ὅταν χτυποῦν κανένα κερβάνι, χρειάζεται καρδιά καὶ ἀξία· ἡ ἀξία εἶναι νὰ πάρουν τὸ πρᾶγμα χωρὶς νὰ σκοτώσουν πολὺν κόσμο· ἐμεῖς δὲν εἴμασθε βλέπεις φονιάδες, μόνον ὅταν μᾶς ἀντιστάθουν χτυποῦμε. Λοιπὸν ὕστερα τὰ μοιράζονται καὶ ὁ πλέον παλληκαρᾶς πέρνει τὸ καλλίτερο μερτικό. Αὐτὸ θέλει καὶ ὁ Σέμηζ· ὅταν ἀγοράσῃ τὸ ἄλογο τοῦ καθαλικεύει καὶ πάρῃ καὶ δικὰ του ὄπλα, τότες ἔχουμε ἕνα σχέδιο, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὥρα τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ κάμῃ μόνος του. Εἶναι βλέπεις εἰς τὴν ἐξουσία τοῦ Χουμούτ.

Ἐγὼ τὸν εἶπα : σὲ κάμποσο καιρὸ θὰ 'πάγω 'στὴν Ἄνα ν' ἀγοράσω ἓνα καλὸ τουφέκι καὶ βόλια, καὶ τώρα ἐκεῖ πηγαίνω. Τότες μὲ εἶπε : σὲν θὰ πᾶς 'στὴν Ἄνα, πέρασε καὶ ἀπ' τοὺς Διλέμ καὶ μῆνυσε χαιρετίσματα τὴν Κάμμαρ μὲ κανένα πιστό· ἐγὼ δὲν τὴν ξεχνῶ, ἄλλη γυναῖκα δὲν θὰ πάρω· ἐκείνη θὰ γένη γυναῖκά μου. Διὲς τώρα ὁ Θεὸς ἠθέλησε νὰ σὲ συντύχουμε ἐδῶ· ἐμεῖς θαρροῦσαμε ποῦ θὰ εὕρωμε ἓνα βοσκὸ καὶ ἠῦραμ' ἐσένα. Δόξα σοι ὁ Θεός!

Ἡ Κάμμαρ ἐν τῇ ἀφηγήσει τοῦ νεανίου ἔτρεμεν ἐκ συγκινήσεως. Ἀνελπίστως ἐλάμβανεν εἰδήσεις διὰ τὸν ἀγαπητὸν τῆς Σέμηζ. Νὰ γένη σύζυγός του! οὔτε τὸ εἶχε κἄν σκεφθῆ· ἀλλ' ἄμα ἤκουσεν ὅτι τοιοῦτον πόθον εἶχεν ὁ Σέμηζ, ἠσθάνθη τὴν καρδίαν τῆς πάλλουσαν ἀμέσως ἀνελογίσθη ὅτι ἡ πραγματοποίησις τοιοῦτου σχεδίου θὰ ἦτο δι' αὐτὴν ἡ ἀφατος εὐδαιμονία τῆς.

— Ὁ Θεός, χαριτωμένε μου, νὰ φέρῃ τὴν δουλειά σου κατ' εὐχὴν. Θὰ πεινάτε καὶ οἱ δύο σας· ἔχω ἐδῶ ψωμί καὶ χουρμάδες. Ὅριστε. Θὰ σας φέρω τώρα καὶ γάλα· θ' ἀρμείξω ἐδῶ μίαν προβατίναν. Ὅριστε.

Καὶ ἐξήγαγεν ἐκ μικροῦ σάκκου τὴν τροφήν, τὴν ὁποίαν ἐκόμιζε δι' ἑαυτὴν καὶ διὰ τὸν Σιρχάν καὶ παρέθηκεν αὐτὴν εἰς τοὺς ξένους, οἵτινες ἤρξαντο καταβροχθίζοντες, αὐτὴ δὲ πλησιάσασα πρὸς τὸ ποιμνιον, ἐπέστρεψε μετὰ μικρὸν κομίζουσα αὐτοῖς ἀχνίζον ἔτι τὸ γάλα.

Ἄμα ἐγευματίσαν, ἐσκέφθησαν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀπέλθωσιν ἀμέσως διὰ νὰ φθάσωσι πρὸ τῆς νυκτός εἰς Ἄναν· ὅθεν ἐγερθεὶς ὁ γέρον καὶ εὐχαριστήσας νύχηθη τῇ Κάμμαρ λέγων:

— Νᾶχης τὴν εὐχὴ μου, κόρη μου. Σὲ ταιριάζει ὁ Σέμηζ· ὅταν θὰ τὸν πάρης, θὰ σὲ δώσω κ' ἐγὼ δύο κατσίκες. Νὰ μὲ ταῖς ζητήσης τότε. Μὲ λέγουν Χαλέφ ἀμποῦ Δζουβάρα· ὁ υἱός μου ὁ Δζουβάρας εἶναι αὐτὸς ποῦ βλέπεις. Ἐ! χάϊδε, Δζουβάρα, πάμε.

— Πάμε, πατέρα.

— Δὲν θὰ γυρίσετε πάλιν ἀπ' ἐδῶ διὰ νὰ στείλω κάτι τι εἰς τὸν Σέμηζ; εἶπε μετὰ δειλίας ἡ Κάμμαρ.

— Ὅχι, κόρη μου. Μὲ τουφέκι καὶ μὲ τ' ἄλλα πράγματα ποῦ θ' ἀγοράσωμεν δὲν μπορούμεν νὰ ξαναπεράσωμεν ἀπ' ἐδῶ. Θὰ πάμε ὅλο ἔρημο. Ἄν ἀπαντήσωμε τὸν Σέμηζ, θὰ τοῦ εἰποῦμεν ὅ,τι πρέπει. Ἐ! ἔχε γειά. Ἐλα νὰ σὲ φιλήσω.

Καὶ τὴν ἠσπάζθησαν ὁ μὲν Χαλέφ ὡς πατὴρ, ὁ δὲ Δζουβάρας ὡς ἀδελφός, αὐτὴ δὲ ἐρυθριάσασα καὶ μὴ συνελθοῦσα εἰσέτι ἐκ τῆς συγκινήσεως τοῖς ἐπιθύρυσεν :

— Ὁ Ἄλλάχ κι' ὁ Μωχαμέτ μαζῇ σας.

Καὶ οὕτω πατὴρ καὶ υἱὸς ἀπεμακρύνθησαν συνοδευθέντες ἐπὶ μικρὸν ὑπὸ τοῦ Σιρχάν, ὅστις εἰς τὴν κλήσιν τὴν δεσποίνης του ἐπέστρεψε χοροπηδῶν παρ' αὐτῇ.

Ἡ ἀπροσδόκητος αὕτη συνάντησις ἐβύθισε τὴν Κάμμαρ εἰς πέλταος σκέψων. Ὁ Σέμηζ λοιπὸν δὲν τὴν ἐλησμονεῖ. Ἐσκόπευε μάλιστα νὰ τὴν καταστήσῃ σύζυγόν του. Εἰς τὴν ιδέαν αὐτὴν ἠσθάνετο τὸ αἷμά τῆς θερμαινόμενον καὶ τοὺς κροτάφους τῆς πάλλοντας. Τοῦτο τῇ ἐφαίνετο ὡς διαγεγραμμένον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας. Ἐφθάνεν εἰς ὄραν γάμου καὶ κάθε ἄλλος σύζυγος ἐκτὸς τοῦ Σέμηζ θὰ τῇ προὔξενε ἀποστροφὴν. Ἐνῶ μετ' αὐτοῦ συζῶσα, διὰ τῶν περιποιήσεων καὶ θωπειῶν τῆς θὰ καθίστα τὸν βίον του μεστὸν εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάσεως. Τὸν ἠγάπα μέχρι τοῦδε ὡς παιδικὸν φίλον, ἀλλ' ἀπὸ τῆς συναντήσεως αὐτῆς μὲ τοὺς Ἀνιζέ, ὡς διὰ μαγείας ἡ ἀγάπη ἐκείνη μετετρέπετο εἰς ἔρωτα. Οἱ ὠραῖοι μαῦροι ὀφθαλμοὶ τῆς ἠτένιζον ἀσκαρδαμυκτεῖ τὸν ὀφθαλμὸν τοῦ λαγωνικοῦ, ἡ δὲ ὄνειροπόλος διάνοιά τῆς ἐδημιούργει εὐάρεστον μέλλον εὐδαιμονίας. Τὰ περὶ αὐτὴν ἠλλασσον βαθμηδὸν ὄψιν. Τὰ φυτὰ τῇ ἐφαίνοντο μικρότερα, τὰ πρόβατα τοῦ ποιμνίου ὡς ἀθύρμακα καὶ ὁ Σιρχάν ὡς σύντροφος ὅπως ἀνεπαρκής. Βαθμηδὸν κατελήφθη ὑπὸ ληθάργου. Ἐν τῷ ὕπνῳ τῆς ὄνειρεύθη καὶ πάλιν τὸν Σέμηζ, ἔφιππον, ὠραῖον καὶ περιδοξὸν ἤρωα· ἤρχετο νὰ τὴν ἀπαγάγῃ. Τὸ ὄνειρον ὑπῆρξε τόσῳ ζωηρόν, ὥστε τὴν ἐξύπνησεν. Εἶδεν ὅτι ὁ ἥλιος κατήρχετο ἐπὶ τοῦ ὀρίζοντος, καὶ ὅτι τὸ ποιμνιον ὡς ἐξ ἐνστικτοῦ τὴν εἶχε περικυκλώσει. Ἠγέρθη. Ἐπρεπε νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ σκηνώματα. Θὰ διηγείτο ἰδιαιτέρως εἰς τὴν μητέρα τοῦ Σέμηζ τὴν εὐτυχὴ τῆς ἡμέρας συνάντησιν. Θὰ τὴν ἐθώπευε, θὰ τὴν ἐφίλει, θὰ τὴν περιποιεῖτο. Εἰς αὐτὴν δὲν ἐχρεωστεῖτο ἡ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρξίς τοῦ ἀγαπητοτέρου αὐτῇ ὄντος; Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης θὰ συνεκέντρου ὅλην αὐτῆς τὴν τρυφερότητα πρὸς περιποιήσιν τῆς μελλούσης αὐτῆς πενθερᾶς.

Ἐν τοιαύτῃ ἡδέει μελαγχολία ἡ Κάμμαρ ἐπλησίαζε βαθμηδὸν πρὸς τὴν σκηνὴν τοῦ πατρὸς τοῦ Σέμηζ. Δὲν ἤκουσε τὰς ἐκείθεν ἐκπεπομένας θλιβεράς κραυγὰς καὶ τὰ μονότονα μοιρολόγια, εἰμὴ ὅταν εὐρίσκετο εἰς ὀλίγων βημάτων ἀπόστασιν. Τί συνέβη ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τῆς; Ἐν τῇ ψυχολογικῇ καταστάσει ἐν ἣ εὐρίσκετο, ἤρχισε νὰ τρέμῃ σύσσωμος. Δὲν ἐτόλμα νὰ εἰσέλθῃ ἐν τῇ σκηνῇ. Ἐπερίμενε περίτρομος ἔξω αὐτῆς ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποιμνίου τῆς, ὅτα εἶδεν ἐξερχομένην ἐκείθεν μίαν γείτονα.

— Τί συμβαίνει; τὴν ἠρώτησε.

— Πῶς; δὲν τὸ ξεύρεις; ποῦ ἦσουν; σήμερα τὸ πρῶτ' τὸ παιδί τῆς

Δζεμίλε εύρέθηκε πνιγμένο ! Ἡ Δζεμίλε καὶ ὁ Ἀβδουλλὰς πῆγαν νὰ τρελλαθοῦν, ζήτησαν δικαιοσύνη ἀπὸ τὸν Σέχην, ἀλλὰ καὶ ὁ Σέχης δὲν ξεύρει τί νὰ κάμη. Ἡ Δζεμίλε λέγει ὅτι τὸ ἐπνιξαν ἢ ἡ μάννα σου ἢ ἡ μάννα τοῦ Σέμηζ, γιατί τὴν ζήλευαν. Ἡ μάννα σου λέγει ὅτι δὲν εἶχεν ἀνάγκη νὰ κάμη τέτοιο πρᾶγμα, διότι ἐκείνη ἔχει παιδί, ἐσένα, τῶκαμε λοιπὸν λέγει ἡ μάννα τοῦ Σέμηζ, γιατί ἔχασε τὸ γυιό της. Ἡ μάννα τοῦ Σέμηζ πάλι δὲν λέγει τίποτε, ἀλλὰ κλαίει καὶ ὀδυρεται. Ὅλοι ὑποψιάζονται πῶς εἶν' ἐκείνη.

Εἰς ἐκάστην νέαν φράσιν τῆς γείτονος, ἡ Κάμμαρ ἠσθάνετο τὴν καρδίαν της πάλλουσαν βιαιότερον. Τί ἐφαντάζετο ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ τί εὔρισκεν ἐν τῇ σκηνῇ ! Ἡ ἐκπληξίς αὐτῆς εἰς τὸ ἄκουσμα τοῦ διαπραχθέντος ἐγκλήματος τὴν ἀπελίθωσε. Δὲν ἠδυνήθη ν' ἀρθρώσῃ λέξιν, ἢ δὲ γείτων βλέπουσα αὐτὴν οὕτως ἄφωνον καὶ τεταραγμένην, ἐξηκολούθησε μετὰ χαιρεκακίας :

— Τώρα ὁ Σέχης ἀπεφάσισε πῶς ἐκείνη ποῦ τὸ ἐπνιξε θὰ τὴν σκοτώσουν μὲ τῆς λόγχεις. Ἀλλὰ καμμία δὲν ὁμολογεῖ, διὰ τοῦτο ἀπεφασίσθηκε νὰ ὑπάγουν αὐρο εἰς τὸν Ἄριφα¹ ποῦ βρίσκεται ἔς τὸ οὐάδν ἐλ Γάναμ καὶ νὰ ταῖς δικάσῃ. Ἐκεῖνος ποῦ ξεύρει καὶ διαβάζει ταῖς καρδίαις ὄλων τῶν ἀνθρώπων, θὰ καταλάβῃ ποιά τὸ ἐπνιξε. Ὁ καυμένος ὁ Ἀβδουλλὰς δὲν ἔχει τύχη μὲ τ' ἀγόρια !

Καὶ ἐπὶ τῆς συλλυπητηρίου ταύτης φράσεως, ὑποκρυπτούσης ἴσως ἐνδόμυχον χαρὰν διὰ τὸ δυστύχημα τὸ πλῆξαν εὐτυχῆ σύζυγον, ἐγκατέλιπεν ἐκεῖ τὴν Κάμμαρ καὶ διηυθύνθη πρὸς τὴν ἰδίαν σκηνὴν.

Αἱ μοιρολογίαι ἐξήρχοντο ἀσθενέστεραι ἐκ τῆς σκηνῆς, τὰ δὲ βελάσματα τῶν ἐπιστρεφάντων ποιμνίων ἐκάλυψαν μετ' ὀλίγον τὴν ἐκ τοῦ ἐγκλήματος προελθοῦσαν ταραχὴν, ὅπως ἡ ἐπελθοῦσα νύξ διὰ τοῦ μαύρου μανδύου της ἐκάλυψεν ἀπάσας τὰς ἀσχημίας καὶ ἐπανάφερε τὴν ἡσυχίαν εἰς τὰς σκηνὰς τῶν Διλέμ.

Ἡ νύξ τὴν ὁποίαν διήλθεν ἡ Κάμμαρ πὰρὰ γειτονικῆ τινι σκηνῇ ἦτο ἀπεριγράφτως τεταραγμένη. Ἐν τῇ ἀθῶα παιδικῇ κεφαλῇ της συνωθοῦντο τὰ διάφορα γεγονότα ἀνεξήγητα δι' αὐτήν. Ἔβλεπεν ὡς ἐν ὄπτασίᾳ τὸν Σέμηζ ἐρωτύλον, περιπαθῆ, ἐναγκαλιζόμενον αὐτήν, ἀλλ' ἔβλεπε τώρα μὲν τὴν μητέρα της δολοφόνον, μετ' ὀλίγον δὲ τὴν μητέρα τοῦ Σέμηζ στραγγαλίστριαν, ἔβλεπε τέλος τὸν πατέρα του καταράμενον ἅπαν αὐτοῦ τὸ συγγενολόγιον. Ἡδυνάτει νὰ κοιμηθῇ καὶ καταθεσάσνιζε τὸν νοῦν της καθ' ὅλην τὴν νύκτα διὰ νὰ ἐξηγήσῃ πῶς τόσον πολλὰ καὶ ποικίλα γεγονότα συνέβησαν ἐντὸς μιᾶς ἡμέρας.

¹ Δικαστὴς παρὰ Βεδουίνοις.

Εὔρισκεν ὅτι ἡ εὐχὴ τοῦ γέροντος Χαλέφ δὲν τὴν ὠφέλησε τὸ παράπαν, ἀνεστέναζε δὲ μετὰ πόνου ψυχῆς, διερωτωμένη ἂν ὄλαι αἱ κόραι ὑποφέρωσιν εἰς τὸν βίον των ὅ,τι καὶ αὐτὴ. Πύχετο νὰ ἐξακολουθήσῃ ἢ νύξ ἀτελείωτος, διὰ νὰ μὴ φανῇ εἰς τὰ ὄμματα τῶν ὁμοφύλων της, αὐτὴ, κόρη ἢ νύμφη μιᾶς κακούργου. Διότι συνεταυτίζεν ἐν τῷ ἐγκλήματι καὶ τὴν μητέρα καὶ τὴν μέλλουσαν αὐτῆς πενθεράν· ἀλλὰ καὶ ἡ νύξ δὲν ἤκουσε τὴν εὐχὴν της, ἤρξατο δὲ βραδέως ἀποσυρμένη καὶ χορηγοῦσα τὴν θέσιν της εἰς τὴν μεγαλειτέραν αὐτῆς ἀδελφὴν, τὴν ἡμέραν.

Κατὰ τὴν ἡμέραν ἐκείνην ἐπρόκειτο νὰ μεταβῶσι παρὰ τῷ Ἄριφα εὔρισκαμένῳ εἰς ἀπόστασιν τριῶν ὥρων. Ὁρθροῦ βαθέος πεντήκοντα περίπου ἵππεις ἦσαν ἤδη ἔτοιμοι, ἐν αὐτοῖς δὲ καὶ ὁ Σείχης τῆς φυλῆς μετὰ τοῦ Ἀβδουλλὰ καὶ τῶν τριῶν συζύγων του. Ἡ Κάμμαρ ἔμεινεν εἰς τὴν σκηνὴν, τὸ δὲ ποιμνιον ἀφέθη ἐλεύθερον εἰς τὰς πέριξ γαίας. Ἡ συνοδία διηυθύνθη πρὸς τὴν ἀπέραντον ἐρημον ἔχουσα πρὸς τὰ νῶτα τὴν ἀνατολήν. Οἱ νεώτεροι τῶν ἵππέων ἤρχισαν ἤδη καλπάζοντες, κραδαίνοντες τὰς λόγχας αὐτῶν, ὡς ἐὰν ἐπρόκειτο νὰ ἐπιτεθῶσι κατὰ τοῦ ἐχθροῦ. Μετὰ δύο ὥρας ἐφθασαν παρὰ μικρὰν λίμνην πλήρη ὕδατος, ἀνανεωμένου ὑπὸ πηγῆς ρεύσης ἀνωτέρω· παρὰ τὰς ὄχθας αὐτῆς ἐφύοντο λεπτοὶ κάλαμοι καὶ δενδρώδεις μίνθαι, ἐκεῖ ἀφιππευσαν καὶ ἕκαστος ἐξῆγαγεν ἐκ τοῦ κόλπου αὐτοῦ τεμάχιον ἄρτου καὶ φοίνικας. Ἠρίστευσαν ἐν σιωπῇ, τινὲς ἐπιὸν ὕδωρ καὶ προσηυχῆθησαν, ἄλλοι ἐπότισαν τοὺς ἵππους αὐτῶν καὶ ἄλλοι ἐκάπνισαν. Μετὰ τινα λεπτὰ ἠκούσθη ὁ Σείχης εἰπῶν :

— Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ἐμπρός.

Καὶ ἡ συνοδία ἐξηκολούθησε τὸν δρόμον αὐτῆς, μετὰ ἡμίσειαν δὲ ὥραν ἐφάνησαν τὰ σκηνώματα τῶν ὁμοφύλων αὐτῶν Διλέμ, ἐν οἷς εὔρισκετο καὶ ὁ Ἄριφα. Δύο ἵππεις ἀποσταλέντες παρὰ τοῦ σκηνοῦντος Σείχου ἦλθον εἰς προῦπάντησιν τοῦ συναδέλφου αὐτοῦ καὶ ἀρχηγοῦ τῆς πατρίδας, ἐν ἧ συνέβη τὸ ἐγκλημα. Μετὰ τὴν προσαγόρευσιν ἀπὸ μέρους τοῦ ἀρχηγοῦ των :

— Τὰ ἐμάθαμεν ὄλα, εἶπεν ὁ πρεσβύτερος αὐτῶν τῷ Σείχῃ. Ὁ ἀδελφός σου ἔλυπηθῆ πολύ. Ἀλλὰ θ' ἀποδοθῇ δικαιοσύνη, διότι ὡς σήμερα ὁ Ἄριφας ἐτιμώρησε πάντοτε τὸν ἔνοχον.

— Ὁ Ἄριφας τῶν Διλέμ εἶναι ξακουστός εἰς τὰ πέρατα τῆς γῆς, ἀπῆντησεν ὁ Σείχης. Ἡ σοφία του εἶναι μεγάλη σὰν τὴν σοφίαν τοῦ

¹ Οὕτως ἀποκαλοῦσιν ἀλλήλους οἱ ἀρχηγοὶ τῶν διαφόρων πατριῶν.

Σελμάν εμπή Δαούτ¹. Δέν ξεύρω τί δαίμονας έμβήκε 'στό σπίτι του 'Αβδουλλά. "Όλα τά κακά από 'κει μάς έρχονται.

Και ούτω συνδιαλεγόμενοι έφθασαν παρά την σκηνήν του Σείχου εκείνου, ήτις, μεγάλη και εύρεια, ήδύνατο να περιλάβη πεντακόσια άτομα. "Όλοι άφίππευσαν παραδώσαντες τους ίππους των εἰς τοὺς νεωτέρους τῶν ξενιζόντων, οἵτινες και έφρόντισαν τὰ δέοντα περί αὐτῶν. Εἰς τὸ βάθος τῆς σκηνῆς εκάθητο Βεδουίνος πεντηκοντούτης περίπου, με τὴν φυσιογνωμίαν νοήμονα και ὀξυδερκή, ὅστις ἐπὶ τῇ εισόδῳ τῶν ξένων ἠγέρθη. Ἦτο ὁ "Αριφας.

Και ἤρξαντο τότε οἱ χαιρετισμοὶ και οἱ άσπασμοὶ και αἱ περιπτύξεις και αἱ θωπεῖαι πρὸς ἀλλήλους, ἀλλ' ὁ "Αριφας διετῆρει πάντοτε αὐστηρόν τὸ ἦθος και σοβαρόν τὸ πρόσωπον.

Μετὰ δεκάλεπτον ἀνάπαυλαν, ἀφοῦ προσεφέρθη καφές εἰς τοὺς ξένους κατὰ σειρὰν με ἓνα και τὸν αὐτὸν κύαθον και ἐκ μιᾶς και τῆς αὐτῆς προχόης, ἤρξατο ὁ Σείχης διηγούμενος εἰς τὸν "Αριφάν τὸ γεγονός και ἐπέρανεν εἰπών :

— Δι' αὐτὸ λοιπὸν ἤλθαμε νὰ δώσης δικαιοσύνην και νὰ ὑποδείξης τὸν ἐνοχόν, τὸν ὁποῖόν και θὰ φονεύσουν διὰ λογισμοῦ ὑπὸ τὰ ὄμματά σου.

Ἀφοῦ ἤκουσε τὴν ὑπόθεσιν ὁ "Αριφας, ἐζήτησεν ὕδωρ και πλύνας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ἐθώπευσε τὸ γένειον και εἶπεν :

— Ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ τοῦ μακροθύμου και πολυευσπλάγγνου, ἂς ἔλθῃ ἡ μάνα τοῦ παιδιοῦ. Δύο γυναῖκες κρατοῦσαι τὴν Δζεμίλε ἐκ τῶν βραχιόνων ἔφερον αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ τῆς ἐρήμου, ὅστις μετὰ γλυκείας φωνῆς εἶπε πρὸς αὐτὴν :

— Κόρη μου, αἱ βουλαὶ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξιχνίαστοι. Ἐχασες τὸν υἱόν σου· ἴσως οὗτος ἐπρόκειτο νὰ γείνη κακὸς ἄνθρωπος και ὁ Θεὸς σοῦ τὸν ἀφῆρεσε. Ἡ παντοδυναμία του δύναται νὰ σὲ δώσῃ ἄλλον εἰς τὴν θέσιν του. Παρηγορήσου και χωρὶς νὰ λάβῃς ὑπ' ὄψει εἴτε ἔχθραν εἴτε συμπάθειαν, εἰπέ μοι πρὸς ποίαν τῶν δύο γυναικῶν τοῦ συζύγου σου ἔχεις ὑπόνοιαν ὅτι ἐστραγγάλισε τὸ τέκνον σου ;

— "Αριφα, εἶπεν ἡ Δζεμίλε, τὸ παιδί μου τὸ ἐπνιξαν χέρια καταραμένα παρά τὴν θέλησιν τοῦ Θεοῦ. Θὰ μείνω χωρὶς καμμιὰ παρηγοριά, ἐνώσω ἡ δικαιοσύνη σου δέν τιμωρήσῃ τὸν φονεῖαν. Ἡ ὑποψία μου εἶναι τόσον εἰς τὴν μίαν ὅσον και εἰς τὴν ἄλλην γυναῖκα. Καμμία ἀπ' ταῖς δύο δέν με ἠγάπα. Ἐπειδὴ ὅμως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ παιδιοῦ μου ἡ Χαδίτσα μ' ἔδειξε συμπάθειαν και κατηγορήσεν ἐνώπιόν μου τὴν

¹ Σολομών υἱὸς Δαυῖδ, — ὁ Σοφὸς Σολομών.

Νάϊλε, ἡ ὁποία οὔτε ἐτόλμησε νὰ ἔλθῃ νὰ με παρηγορήσῃ, θαρρῶ ὅτι τὸ παιδί μου τὸ ἐπνιξεν ἡ Νάϊλε, διότι ἦτο ἀρσενικὸν και διότι ὁ μόνος υἱὸς τῆς, ὁ ὁποῖος ἔκοψε και τὸ δζεῖννεπ, και τότε δέν τὸ 'πίσταψαν, ἔφυγε και τὴν ἄφηκε μονάχη. Δέν ὑποστηρίζω ὅμως τίποτε· σὺ εἶσαι ὁ δικαιοκρίτης και δίκασε· ἡ ἁμαρτία 'ς τὸ λαιμό σου.

Ὁ δικαστὴς ἐσκέφθη ἐπὶ μικρόν, ἐνῶ ὅλοι οἱ παρεστῶτες ἐτήρουν βαθεῖαν σιγὴν, εἶτα δὲ εἶπε :

— "Ἄς φέρουν ἐδῶ τὴν Νάϊλε.

Γυμνόπους βεδουίνος, κρατῶν ἐκ τῆς χειρὸς τὴν Νάϊλε, ἔφερον αὐτὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ, ὅστις ἰδὼν αὐτὴν ἀσκαρδαμυκτεῖ τῇ εἶπε :

— Σὲ κατηγοροῦν, κόρη μου, διότι ἐπνιξες τὸ τέκνον τῆς τρίτης γυναικὸς τοῦ συζύγου σου. Τί ἔχεις νὰ εἴπῃς σὺ εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ;

Ἡ Νάϊλε ἀνελύθη εἰς δάκρυα, με φωνὴν δὲ διακοπτομένην ὑπὸ λυγμῶν εἶπε :

— Δοξάζω τὸν Θεὸν και τὸν προφήτην του, διότι οὔτε ἰδέα τοιούτου ἐγκλήματος μ' ἐπέρασε ποτὲ ἀπὸ τὸν νοῦν. Εἶμαι κ' ἐγὼ μήτηρ και γνωρίζω τὸν πόνον τῆς ψυχῆς τῆς Δζεμίλε, ἡ ὁποία παραζαλιζομένη νομίζει ὅτι εὐκολα πνίγεται ἀθῶον βρέφος. Ἐκοιμώμην ὅταν μ' ἐξύπνησαν και με εἶπον τὸ τί συνέβη· καλλίτερα νὰ ἐκοιμώμην τὸν ἀξύπνητον, διὰ νὰ μὴ προστεθῇ εἰς τὴν στέρησιν τοῦ ἀγαπημένου μου Σέμηζ και ἄλλη θλίψις, και νὰ μὴν ὑποθέσουν εἰ ὁμάφυλοι μου ὅτι εἶμαι ἰκανὴ διὰ τοιοῦτο κακούργημα. Οὔτε τὸ ἐπραξα, οὔτε κατηγορῶ κανένα δι' αὐτό. Σὺ ὁ ἀναγινώσκων εἰς τὰς καρδίας τῶν ἀνθρώπων ἠμπορεῖς νὰ τὸ εὑρῃς, ἐγὼ εἶμαι ἀθῶα ἀπὸ τὸ ἐγκλημα και λυποῦμαι κατὰκαρδα, διότι με ἀνγκάτωσαν εἰς τοιαύτην ὑπόθεσιν.

— Δέν ὑποψιάζουσαι κανένα ὁ ὁποῖος νὰ τὸ ἔκαμε ;

— "Όχι· ἡ σκηνὴ τοῦ 'Αβδουλλά ἔχει τρία χωρίσματα· κάθε γυναῖκα ἔχει τὸ χωρίσμα τῆς· ἐγὼ ἤμην εἰς τὸ ἰδικόν μου, ὅταν ἐμβῆκαν και με ἐξύπνησαν, τότε δὲ ἤκουσα και τὰς φωνὰς και τὰ κλάμματα τῆς μάνας τοῦ παιδιοῦ.

— Στάσου παρέκει. "Ἄς φέρουν τὴν Χαδίτσαν, διέταξεν ὁ "Αριφας.

Και παρουσιάσθη ἡ Χαδίτσα περιστρέφουσα βλέμματα ἐξηγριωμένα εἰς τοὺς παρεστῶτας, στάσα δὲ ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ με ὕφος τολμηρόν, πρὶν ἢ οὗτος τὴν ἐρωτήσῃ τι, ἤρχισε λέγουσα :

— Δικαιοκρίτη "Αριφα ! Τὸ ἐγκλημα ποῦ ἔγινε εἰς τὴν σκηνὴν μας μάς λειχιάζει· ὅλας πρέπει νὰ τιμωρηθῇ ἡ ἐνοχος· ξένος δέν ἐμβῆκε εἰς τὴν σκηνήν. Αὐτὴ ἡ ὑποκρίτρια ποῦ κλαίει ἐκεῖ, αὐτὴ τὸ διέπραξε. Ἀπὸ τὸν φθόνον τῆς διότι δέν ἔχει πλέον τὸν προκομμένο

τόν υἱόν της, δὲν ἤθελε νάχουν κι' ἄλλαις. Ὅταν πέρσι, ποῦ ἔκοψε τὸ Δζεϊννεπ τοῦ Σέχη τὸν κατηγορήσα, δὲν μὲ πίστεψαν. Ἄν τότε ὁ Σέχης ἔκαμνε κάτι τι, δὲ θὰ κλαίγαμε σήμερα τὸ καυμένο τὸ πλάσμα· καὶ στραφεῖσα πρὸς τὴν Νάϊλε πάντοτε κλαίουσαν:—Τί σ' ἔπαιε, μωρή, τὸ ἀθῶο τὸ παιδί; Διαστρεμμένη! ἂν μπορῆς εἰπε καὶ σ' ἔμένα πῶς δὲν τῶπνιζες ἐσύ.

— Διαμαρτύρομαι, εἶπεν ἡ Νάϊλε, καὶ ἀναθέτω εἰς τὸν Θεὸν νὰ δεῖξη ποῖος τὸ ἔκαμε.

— Ὁ Θεὸς δὲν ἀνακατώνεται σὲ τέτοιες πράξεις. Τὸ λέγω καὶ τὸ ἐπαναλαμβάνω. Ἐσὺ τὸ ἔπνιζες, ἐσύ!

— Ἀλλάχ! Ἀλλάχ! ἀνέκραξαν οἱ παριστάμενοι· ὁ δὲ Ἄριφας ἐφαίνετο σύννους καὶ κρατῶν διὰ τῆς χειρὸς τὸ γένειόν του, καὶ εἶπε πρὸς τὴν Χαδίτσαν:

— Ποῦ βασίζεις, κόρη μου, τὴν ὑποψίαν σου ὅτι τὸ ἔπνιζεν ἡ Νάϊλε; Ἴσως ἦλθε κανεὶς ἔξωθεν κρυφὰ καὶ ἔφυγε χωρὶς νὰ τὸ ἐννοήσετε.

— Θὰ ὑπέθετα τέτοιο πράγμα, ἂν δὲν ἐγνώριζα ὅτι ἡ Δζεμίλε δὲν δὲν ἔχει ἄλλην νὰ τὴν ἐχθρεύεται ἀπὸ τὴν Νάϊλε· ἀλλὰ κάτω ἀπὸ τὴν σκηνὴν εἶμαστε μόνον ἢ τρεῖς· οἱ ἄνδρες κοιμοῦνται ἔξω. Ἡ μητέρα του δὲν τῶπνιζε, ἐγὼ δὲν τῶπνιζα, ἄρα λοιπὸν τῶπνιζεν ἡ Νάϊλε.

Ὁ Ἄριφας ἐσκέπτετο ἐκκοκκίζων τὸ κομβολόγιόν του· οἱ λοιποὶ παρακαθήμενοι ἐσιώπων, ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν δὲ τις αὐτῶν ἀνεφώνει—Ἀλλάχ! Ἀλλάχ!

Μετὰ τινῶν λεπτῶν παῦσιν ὁ Ἄριφας ἠγέρθη καὶ λαβῶν ὕψος ἐπίσημον εἶπε:

— Ὡ Σύνοδος τῶν Διλέμ. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι πολὺ σκοτεινὴ καὶ δὲν δύναμαι νὰ εἶπω ποία ἐκ τῶν δύο διέπραξε τὸ ἔγκλημα. Ἐπειδὴ ὅμως εἶναι ἀνάγκη νὰ εὑρεθῇ ἡ ἔνοχος, θὰ μεταχειρισθῶ ἐν μέσον καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν βοήθειαν τοῦ Ὑψίστου. Βλέπετε ἐκεῖνο τὸ ὕψωμα τῆς γῆς ἐκεῖ; ἄς μεταφερθῶσιν αἱ δύο κατηγορούμεναι ἐπ' αὐτοῦ· ἐκεῖ πρέπει νὰ ἐγκυμνωθῶσι καὶ ὅταν δώσω ἐντεύθεν τὸ σύνθημα διὰ μιᾶς πιστολιᾶς, θὰ τρέξουν γυμναὶ ὅπως θὰ εἶναι καὶ αἱ δύο πρὸς ἐμέ· ἐκεῖνη τὴν ὁποῖαν θὰ βοηθήσῃ ἡ Θεία δύναμις νὰ φθάσῃ ἐδῶ πρώτη καὶ νὰ ἀσπασθῇ πρώτη τὸν μανδῦαν μου ἐκεῖνη εἶναι ἡ ἀθῶα· ἡ δὲ μένουσα ὀπισθεν εἶναι ἡ ἔνοχος. Ἐμπρός. Μεταφέρετε τὰς δύο γυναῖκας εἰς τὸν λόφον. Ἀφήσατε αὐτὰς νὰ γυμνωθῶν· δώδεκα παλληκάρια ἄς ἐτοιμάσουν τὰς λόγχας των διὰ νὰ διαπεράσουν τὴν ἔνοχον. Πηγαίνετε.

— Καλὴ ἀπόφασις! Καλὴ ἀπόφασις! ἐπιθύρσαν οἱ παρακαθήμενοι δημογέροντες.

— Ὁ Θεὸς νὰ δώσῃ δύναμι εἰς τὰ πόδια τῆς ἀθῶας, προσέθηκεν ὁ Σείχης.

Ὅτε τινὲς τῶν νέων παρελάμβανον τὰς δύο γυναῖκας διὰ νὰ συνοδεύσωσιν αὐτὰς εἰς τὸν λόφον, ἡ Νάϊλε ἐλθούσα ἐνώπιον τῆς ὁμηγύρεως ἔστη πρὸ τοῦ Ἄριφα καὶ εἶπεν αὐτῷ:

— Δίκαιε κριτά, ἡ ἀπόφασις σου ὅσον σεβαστὴ καὶ ἂν εἶναι, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκτελεσθῇ· κατόπιν τῶσων κατηγοριῶν καὶ ὕβρεων τὰς ὁποίας ὑπέμεινα, ὁ μόνος θησαυρὸς ποῦ μ' ἔμεινε ἦτο ἡ γυναικεία μου ἐντροπή. Καὶ τώρα θέλεις νὰ φανῶ δλόγυμος εἰς τὰ μάτια τῶσου κόσμου. Αὐτὸ ποτέ! Διάταξε καλλίτερα νὰ μὲ λογχίσουν.

— Δὲν γίνεται! δὲν γίνεται! ἀνέκραξαν πολλοί. Ὁ,τι εἶπεν ὁ Ἄριφας πρέπει νὰ γείνη. Ἡ ἔμπνευσις του θὰ ἐκτελεσθῇ. Πηγαίνετε.

— Ἐγὼ εἶμαι ἔτοιμη, εἶπεν ἡ Χαδίτσα.

Καὶ ἔσυραν τὰς δύο γυναῖκας εἰς τὸν λόφον. Ὁ Ἄριφας ἠτοίμασε τὸ πιστόλιον. Οἱ λοιποὶ ἠγέρθησαν, μετὰ προσοχῆς δὲ καὶ συγκινήσεως ἔβλεπον πρὸς τὸν λόφον· ἐκεῖ ἡ μὲν Χαδίτσα ἤρξατο ἐγκυμνουμένη, ἡ δὲ Νάϊλε περικαλυφθεῖσα μὲ τὸν μανδῦαν τῆς ἐκάθησε κατὰ γῆς καὶ ἐδήλωσεν εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν προσπαθοῦντας νὰ τὴν πείσωσιν, ὅτι ἐπρότιμα τὸν θάνατον.

Μετὰ μικρὸν ἠκούσθη ἡ ἐκπυροκρότησις τοῦ πιστολίου, ὅλοι δὲ οἱ παρεστῶτες εἶδον ἀντὶ δύο, μίαν γυναῖκα δλόγυμον νὰ τρέχῃ καὶ νὰ σπεύδῃ ὅπως ἀσπασθῇ τὸν μανδῦαν τοῦ Ἄριφα, ὅστις ὠχρὸς καὶ συγκινημένος ἴστατο ὄρθιος κρατῶν ἀκόμη τὸ πιστόλιον εἰς τὴν χεῖρα. Ἡ γυμνὴ καὶ τρέχουσα γυνὴ ἦτο ἡ Χαδίτσα· ἀλλὰ πρὶν ἢ ἐγγίσῃ τὸν μανδῦαν τοῦ δικαστοῦ, οὗτος διὰ μιᾶς διατακτικῆς χειρονομίας τὴν ἀπώθησεν ἀνακραζῶν:

— Στάσου γυναῖκα! Ἐσὺ ἔπνιζες τὸ παιδί· ὅταν μία γυναῖκα περιφρονῇ καὶ ἐκθέτῃ τὴν ἰδίαν τῆς τιμὴν, εἶναι ἱκανὴ νὰ πράξῃ κάθε ἔγκλημα. Κτυπήσέ την.

Εἰς τὸ ἀνέκκλητον διάταγμα τοῦ Ἄριφα ἡ μὲν συνάθροισις ἀφῆκε φωνὴν ἐκπλήξεως ἄμα καὶ θαυμασμοῦ, δέκα δὲ λόγχαι διετρύπησαν ἐν ἀκαρεῖ τὸ γυμνὸν σῶμα τῆς κακούργου. Πρὶν δ' ἢ ἀκουσθῇ καλῶς ὁ γογγυσμὸς τῆς πλησσομένης:

— Σταθήτε! εἶπεν ὁ Ἄριφας καὶ πλησιάσας πρὸς τὴν ἀναπνεύσαν εἰσέτι Χαδίτσαν τῇ εἶπε μὲ ἀπότομον φωνήν.

— Πῶς ἔκοφες τὸ Δζεϊννεπ;

— Μὲ τὸ μαχαίρι. . . ἀπήνησεν αὐτὴ σχεδὸν λιπόθυμος καὶ πᾶ-

ραυτα, ὄχι . . . δὲν τῶκοψα ἐγώ . . . ὄχι . . . καὶ συσπειρωθεῖσα ἐφ' ἑαυτῇ ἔπεσε νεκρά κατὰ γῆς.

— Χέλε! Χέλε! Χέλε! ἠκούσθησαν τότε φωνάζουσαι αἱ γυναῖκες τῆς φυλῆς, καὶ οἱ Βεδουῖνοι ἐνθουσιασθέντες ἐκ τῆς ἀπονεμηθείσης δικαιοσύνης, ἔρριπτον βολὰς εἰς τὸν ἀέρα, ἐκραύγαζον ὑπὲρ τοῦ Ἄριφα Χόσσα Χόσσα! καὶ ὠρύοντο ὡς βρυχώμενοι σκύμνοι, δύο δὲ ἠλικιωμένοι γυναῖκες πλησιάσασαι πρὸς τὸ ἐκπνέον σῶμα ἐκάλυψαν αὐτὸ διὰ μαύρου μανδύου καὶ ἔστησαν ἐκεῖ ἀναμένουσαι τὴν ἀναχώρησιν τοῦ πλήθους.

Μετὰ ἡμίσειαν ὥραν ἡ συνοδία ἀπεχαιρέτιζε τὴν ἀδελφὴν πατριάν, ἐφίλει τὴν χεῖρα τοῦ Σολομώντος τῶν Διλέμ, ἔππευε καὶ ἀπήρχετο ἐν ἀγαλλιάσει καὶ θριαμβῷ, ἐγκαταλείπουσα τὸ μέρος ἐν τῷ ὄποιῳ ἀπέπλυνε τὸν ρύπον τοῦ κακουργήματος.

Ὁ ἥλιος ἐπίσης ἀπεχαιρέτιζε τὴν ἀτέρμονα πεδιάδα καὶ κατήρχετο ἐκεῖθεν τοῦ ὀρίζοντος, ὅταν οἱ Διλέμ ἔφθασαν εἰς τὰ σκηνώματα αὐτῶν, ἐνθα αἱ γυναῖκες ἐξελθοῦσαι τῶν σκηνῶν τοὺς ὑπεδέχθησαν διὰ νέων ἐλάεϋ καὶ ὠσαννά.

Παρήλθεν ἕτερον ἔτος. Κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο πολὺς ἐγένετο λόγος ἐν τῇ φυλῇ καὶ τοῖς πέριξ περὶ τῶν γεγονότων, τὰ ὅποια ἀφηγήθημεν. Ἐθαυμάζετο ἰδίᾳ ἡ ὄξυδέρκεια καὶ ἡ διορατικότης τοῦ Ἄριφα, κατέστη δὲ τόσον δημοτικὸς, ὥστε καὶ μέχρι τῆς σήμερον παρὰ τοῖς Βεδουῖνοις μένει ὡς παροιμιώδης ἡ διεξαγωγή τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Ὅπως δὲ πάντοτε κατόπιν πολέμου ἐπέρχεται εἰρήνη, κατόπιν λαίλαπος νηνεμία καὶ κατόπιν τρικυμίας γαλήνη, οὕτω καὶ ἐν τῇ φυλῇ τῶν Διλέμ ἄπαντες ἠσυχολοῦντο ἡσυχὴ καὶ ἀμέριμοι εἰς τὴν περιποίησιν τῶν ποιμνίων αὐτῶν.

Καὶ ἡ σκῆπη τοῦ Ἀβδουλλά ἐπανεῦρε τὴν ἡσυχίαν αὐτῆς. Ἡ Νάιλε ἀπεσύρθη ἐκ τῆς μεγάλης σκηνῆς εἰς παράπλευρον μικροτέραν, ἔμεινε δὲ πραγματικὴ οἰκοδέσποινα ἡ Δζεμίλε, παρηγορούμενη ἐκ τῆς ἐλπίδος ὅτι ὁσονούπω θὰ ἐγένετο μῆτηρ νέου υἱοῦ. Μόνη ἡ δύστηνος Κάμμαρ μείνασα ὄρφανή, κακοβλεπομένη παρὰ τῶν λοιπῶν γυναικῶν τῆς φυλῆς ὡς κόρη κακούργου, καὶ μὴ ἔχουσα οὐδενὸς τὴν συμπάθειαν, ἐθλίβετο καὶ ἐτήκετο, συγκεντροῦσα ὅλην αὐτῆς τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν Σιρχάν, μετὰ τοῦ ὀποίου τὸν πλεῖστον χρόνον διήρχετο ἐν τῇ ἐρήμῳ, μακρὰν τοῦ πλήθους καὶ παρὰ τὸ ποιμνιον, ὅπερ ἐνεπιστεύθη αὐτῇ ὁ Σέμηζ. Ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῆς μελαγχολίᾳ διὰ τὸν ἀπρόοπτον θάνατον τῆς μητρος αὐτῆς παρηγορεῖτο ἐν μέρει, σκεπτομένη ὅτι ὁ Σέμηζ ὅπου-

δήποτε καὶ ἂν εὕρισκετο, θὰ ἐμάνθανε βεβαίως τὴν ἀθώωσιν αὐτοῦ ἀπὸ τῆς βδέλυγας κατηγορίας τοῦ δζεϊννεπ καὶ θὰ ἐνέπιπτε μίαν νύκτα ἐντὸς τῆς φυλῆς ὡς ἀστὴρ ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, τότε δὲ θὰ ἐξετέλει τὴν ὑπόσχεσιν αὐτοῦ. Καὶ ἀνεμιμνήσκετο τὴν ἀλησιμόνητον ἐκείνην συάντησιν μὲ τοὺς Ἄνιζέ, καὶ ἠσθάνετο ἅπαν τὸ σῶμα νὰ φρίσση εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ γάμου, ἡ δὲ συγκίνησις αὐτῆς μετεδίδοτο ὡς διὰ μαγνητικοῦ ρεύματος εἰς τὸν Σιρχάν, ὃν ἐθώπευε διὰ τῆς χειρὸς καὶ ὁ ὅποιος καθήμενος παρ' αὐτῇ ἐκτύπα ἐρρῶθμως τὴν οὐρὰν αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους ὡς μαστίγιον.

Ἄλλ' ὁ χρόνος παρήρχετο καὶ ὁ Σέμηζ δὲν ἐφαίνετο, ἡ δὲ Κάμμαρ δεκατριετίς ἤδη εὕρισκετο πλέον εἰς ὥραν γάμου. Τὸ εὐκαμπτον αὐτῆς σῶμα, οἱ κάθυγροι καὶ μεγάλοι αὐτῆς ὀφθαλμοί, ἡ γλυκύτης ἐν γένει τοῦ προσώπου καὶ τῶν τρόπων αὐτῆς, προῦκάλουν προτάσεις γάμου ἀπὸ μέρους νεαρῶν τινων ποιμένων, θυσιαζόντων εἰς τὴν καλλονὴν καὶ εἰς τὰς ἀρετὰς τῆς κόρης τὴν ἐγκληματικότητα τῆς τιμωρηθείσης μητρὸς. Ἡ Κάμμαρ ὅμως ἀπήντα ὅτι ἀπεφάσισε νὰ μὴν ὑπανδρευθῆ. Ἐν τῇ μοναξίᾳ ἐν ἣ διετέλει, ἀπηλπίζετο ἐνίοτε καὶ εἰδέτο τοῦ Θεοῦ νὰ λυτρώσῃ αὐτὴν τοιοῦτου βίου. Ὅτε περὶ τὰς ἀρχὰς Μαΐου κερθάνιον ἐκ τεσσαράκοντα καμήλων ἐρχόμενον ἐκ Βαγδάτης ἐκόνευσε πλησίον τῆς φυλῆς, ἡ Κάμμαρ ἔμαθεν ὅτι τὸ κερθάνιον διηυθύνετο εἰς τοῦ Χουμουτ-ἐλ-Βάργας καὶ ἐκεῖθεν εἰς Δαμασκόν.

Ἀμέσως διενόηθη ὅτι ἠδύνατο νὰ μεταβῆ αὐτὴ εἰς ἀναζήτησιν τοῦ Σέμηζ. Τί τὴν ἠμπόδιζε; Ἐσκέφθη ὅτι καλλίτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐκμυστηρευθῆ εἰς οὐδένα τὴν ἀναχώρησίν της, διότι, ἂν ἐζήτηε ἄδειαν, θὰ ἀπεποιῶντο καὶ οἱ ὁμόφυλοι της νὰ τὴν ἐπιτρέψωσι καὶ οἱ συνοδοὶ τοῦ κερθάνιου νὰ τὴν παραλάβωσιν ὅθεν ἐκαιροφυλάκει ἄγρυπνος τὴν στιγμήν, καθ' ἣν θὰ ἐξεκίνοι τὸ κερθάνιον. Ὅτε δὲ δύο ὥρας πρὶν ἐξημερώσῃ ἤκουσε τὸν ἀρχηγὸν τῆς συνοδίας νὰ δίδῃ τὸ σύνθημα τῆς ὁδοιπορίας, ἡ Κάμμαρ ἀσφορητὴ διωλίσθησεν ἔξω τῆς σκηνῆς συγγενοῦς της, ἐνθα διενυκτέρευε. Καίτοι τὸ σκότος ἦτο ἀκόμη βαθύ, αἱ κάμηλοι ὅμως γονατισμένοι ἐφορτώνοντο μεθ' ὑπομονῆς μυρηκάζουσαι μακαρίως, μόνον δὲ εἰς τὸ πρόσταγμα τοῦ φορτωτοῦ ἠγείροντο καὶ ἐπλησίαζον πρὸς τὰς ἤδη ἐτοιμασθείσας. Ὅταν αἱ τεσσαράκοντα κάμηλοι ἦσαν φορτωμένοι, ἡ πρώτη αὐτῶν προεξέτεινε τὸν πηχυαῖον λαιμόν της πρὸς τὸ ὑποδειχθέν αὐτῇ μέρος καὶ ἤρξατο βαδίζουσα, αἱ δὲ λοιπαὶ ἠκολούθησαν κανονικῶτατα αὐτήν. Οἱ δέκα συνοδοὶ τοῦ κερθάνιου ἰππεῖς ἴσταντο μακρόθεν καὶ ἐπερίμενον νὰ τεθῇ τὸ πᾶν εἰς κίνησιν, οἱ λοιποὶ ἀκόλουθοι ἦσαν πεζοί, τελειώσαντες δὲ τὰς φορτώσεις, ἔλαβον τὰς ράβδους των ἀνά-

χειρας και ανεμιχθησαν μεταξυ των καμηλων, τότε η καιροφυλακτοῦσα Κάμμαρ ἐπλησίασεν ἐκ των ὀπισθεν μιαν κάμηλον και συλλαβοῦσα δια της δεξιας την μικραν αὐτης οὐραν ανερριχήθη θέασα τον ἀριστερον αὐτης πόδα εἰς τὸ προεξέχον τοῦ ζφου γόνατον, οὕτω δὲ ἀνήλθεν ἐπὶ της ράχεως αὐτοῦ. Οὐδεις παρετήρησεν αὐτήν, τὸ δὲ κερβάνιον, ὅμοιον πρὸς στόλον πλοίων ἐγκαταλειπόντων τον λιμένα, προὔχωρησε σιωπηλῶς πρὸς της ἐρήμου τὸ πέλαγος.

Μετὰ δύο ὥρων δρόμον τὸ σκότος ἤρχισε νὰ ἀραιούται, βαθμηδὸν τὰ ἀντικείμενα και αἱ σκιαὶ ἐλάμβανον τὴν πραγματικὴν αὐτῶν μορφήν, τότε δὲ εἰς των ἰππέων ἐπιθεωρῶν τὸ κερβάνιον, διέκρινεν ἐπὶ της ράχεως μιᾶς καμηλου και ἐν τῷ μέσῳ δύο σάκκων τὴν Κάμμαρ. Εἶδοποίησεν ἀμέσως τοὺς συντρόφους αὐτοῦ, οἵτινες ἐλθόντες ἐκεῖ και βλέποντες τὴν κόρην ἐπὶ της καμηλου τὴν ἠρώτησαν:

— Νεὶά κόρη! τί γυρεύεις ἐκεῖ και ποῖα εἶσαι;

— Εἶμαι ἀπὸ τοὺς Διλέμ και πηγαίνω εἰς τον Χουμουτ-ἐλ-Βάργας ὅπου εἶναι ὁ ἀδελφός μου.

— Ἔ! καλὰ! εἶπεν ὁ φαινόμενος ὡς ἀρχηγός, δὲν ἔπρεπε νὰ μᾶς τὸ πῆς πρῶτα; Ἔτσι κρυφὰ κρυφὰ ταξειδεύουν οἱ ἄνθρωποι;

— Νὰ μὲ συγχωρέσετε, Ἦταν νύχτα και δὲν θέλησα νὰ σᾶς ἀνησυχῆσω.

— Αὐτὸ τὸ λαγωνικὸ δικό σου εἶναι;

Τότε η Κάμμαρ ἔστρεψε τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω και εἶδε τον Σιρχάν, τον ἀγαπητὸν Σιρχάν, ὅστις ὀσφρανθεὶς τὴν ἀναχώρησιν αὐτης πιστῶς τὴν ἠκολούθησε.

— Ναι! εἶναι ὁ Σιρχάν, ὁ καυμένος!

Οἱ συνοδοὶ τοῦ κερβανίου ἐβεβαιώθησαν ὅτι ἦτο μία ἐκ των συνήθων ὀδοιπόρων, αἵτινες σκοποῦσαι νὰ μεταβῶσιν εἰς μέρος ἀπέχον πολὺ καιροφυλακτοῦσι τὴν διάθασιν κερβανίου και ἀκολουθοῦσιν αὐτό. Ἰδόντες δὲ και ὅτι ἦτο κόρη νεαρά, ἀφήκαν αὐτὴν καθημένην ἐπὶ της καμηλου και δὲν τὴν διατάραξαν πλέον.

Τὸ κερβάνιον ἐξηκολούθει ἡσύχως τὴν πορείαν αὐτοῦ. Ἐταξειδευεν ἡμέραν και νύχτα και μόνον ὥρας τινὰς ἀνεπαύετο εἰς τὰ κοιλώματα της ἐρήμου, ἐνθα ἐδίδετο ὀλίγη ζύμη κριθαλεύρου ὡς τροφή εἰς τὰς καμηλους. Μετὰ δρόμον τριῶν ἡμερονυκτίων ἔμεινον μόνον δώδεκα ὥραι διὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὰ σκηνώματα τοῦ Χουμουτ-ἐλ-Βάργας, ὅστις ἀπέχετο πέντε ὥρας ἀπὸ των ἐρείπιων της ἀρχαίας Παλμύρας. Τὸ κερβάνιον ἐφθασεν ἤδη εἰς μέρος γνωστὸν, τὸ Μένζηλ, ἐνθα ἀνέβρυν ἐκ πηγῆς ὕδωρ διαυγές, ὅπερ ἐκχυνόμενον ἐζωογονεῖ τὴν ἐρημον, καλυπτομένην

ὑπὸ χλόης ἀπαλῆς εἰς ἀρκετὴν περιφέρειαν. Ἐκεῖ διέταξεν ὁ ἀρχηγός τοῦ κερβανίου νὰ ἡσυχάσωσιν αἱ κάμηλοι ἐπὶ τινὰς ὥρας, γονατίσασαι δὲ ἅπασαι ἐξεφορτώθησαν ὑπὸ των ἀκολούθων, οἵτινες ἐτοποθέτησαν τὰ φορτία εἰς ἐν μέρος, ἀφέντες τὰς καμηλους νὰ βόσκωσι και μετὰ μικρὸν συναθροισθέντες ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἤναψαν πυρὰν και προητοίμαζον τον καφέν.

Ἡ Κάμμαρ καιτοι προσκληθεῖσα εἰς τὴν δημήγυριν, ἀπέφυγεν ὅμως νὰ μεταβῇ και συσπειρωθεῖσα ἐντὸς τοῦ μανδύου της κατεκλίθη ἐπὶ τριῶν σάκκων και ἀπεκοιμήθη, ἔχουσα παρὰ τοὺς πόδας της τον Σιρχάν.

Μετὰ μικρὸν και οἱ λοιποὶ, κεμηκότες ὡς ἦσαν, κατεκλίθησαν ἐδῶ κ' ἐκεῖ. Ἐμεινε δὲ μόνον εἰς, ὁ σκοπός, ὅστις ἤρξατο νενενίζων θλιβερόν και μονότονον ᾄσμα.

Ἡ νύξ ἐπροχώρει. Ἐν τῇ ἀνατολῇ ἐφάνη ἤδη ὁ Σείριος προάγγελος τοῦ Αὐγερινου. Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν ὁ σκοπός ἐνόμισεν ὅτι εἶδε σκιάν τινὰ διερχομένην ὡς ἀστραπὴν εἰς ἰκανὴν ἀπόστασιν ἠγέρθη ἐπὶ των γονάτων, ἀλλὰ δὲν εἶδε τίποτε ἔπεσε πρηνῆς ἐπὶ των σάκκων και ἐστάλησε τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο. Τῷ ἐφάνη τότε ὅτι εἶδε δευτέραν σκιάν, οἰονεὶ ἰπταμένην, τὴν ὁποίαν μετὰ μικρὸν παρεκλούθει τρίτη. Δὲν ἦτο ὀπτικὴ ἀπάτη. Ἦσαν ἰππεῖς. Κατῆλθε και ἔθηκε τὸ οὖς αὐτοῦ ἐπὶ της γῆς, ἠκροάσθη δὲ προσεκτικῶς ἐπὶ ἀρκετὴν ὥραν. Ἐγερθεὶς τότε ἐκραύγασε:

— Ἐλ Γαζοῦ, ἐλ Γαζοῦ! ἦτοι οἱ λησταί, οἱ λησταί, σηκωθῆτε.

Ἐν τῷ ᾄσμα ἠγέρθησαν ἅπαντες αὐτὸς δὲ τρέξας παρὰ τῷ ἀρχηγῷ ὠμίλησεν αὐτῷ. Ἐν μιᾷ στιγμῇ οἱ δέκα ἰππεῖς ἦσαν ἐτοιμοὶ, μὲ τὰς λόγχας ἀνὰ χεῖρας, ἔφιπποι οἱ πεζοὶ ἤρξαντο φορτώνοντες τὰς καμηλους. Εἰς αὐτῶν ἐξῆλθεν και τὴν Κάμμαρ.

— Σήκω, σήκω, μᾶς ἐπάτησαν οἱ Γαζοῦ, πῆγαιν' ἐκεῖ πίσου ἀπὸ τὰ καλάμια τοῦ νεροῦ και κρύψου νὰ ἰδοῦμε τί θ' ἀπογείνη.

Ἡ Κάμμαρ τρέμουσα μετέβη εἰς τὸ ὑποδειχθὲν μέρος.

Κατ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν δύο ἰππεῖς ἐν μεγάλῳ καλπασμῷ διῆλθον ὡς βέλη ἐκατέρωθεν τοῦ κερβανίου. Οἱ δέκα ἔφιπποι παρὰ τὰς ἀποσκευὰς, ἐτήρουν στάσιν ἐφεκτικὴν. Μετὰ μικρὸν τέσσαρες ἄλλοι ἰππεῖς διῆλθον ταχύποδες ἐπὶ των ἰχνῶν των πρώτων. Τότε ὁ ἀρχηγός τοῦ κερβανίου ἠρώτησε μὲ προσποιητὴν ἀταραξίαν.

— Πόσοι ἐγειναν;

— Ἐξ, ἀπήνησαν ταυτόχρονως τινές, στρέφοντες τὰ βλέμματα αὐτῶν πανταχόθεν.

— Γρήγορα φορτώσατε, και τελειώνετε, υπέλαβεν ὁ ἀρχηγὸς πρὸς τοὺς πεζοὺς, οἵτινες κατεγίνοντο μετὰ σπουδῆς εἰς τὸ ἔργον.

— Μᾶς λείπουν καμήλαις, μᾶς λείπουν πέντε καμήλαις, εἶπε τότε εἰς τῶν πεζῶν.

Εἰς τὴν ἀγγελίαν ταύτην ὁ ἀρχηγὸς ἐπρόσφερε βλασφημίαν, διέταξε δὲ δύο ἐκ τῶν ὄπαδῶν του νὰ τρέξωσιν εἰς ἀνεύρεσιν.

Μετὰ μικρὸν δὲ ἠκούσθη ἐκπυροκρότησις ἀντηχήσασα ὡς τηλέβολον ἐν τῇ ἐρήμῳ· κατόπιν ἠκούσθη δευτέρα και μετ' αὐτὴν τρίτη· εἶτα δὲ ἀσυνάρτητοι φωναί.

— Ἐμπρός! διέταξεν ὁ ἀρχηγός· και οἱ ὀκτὼ ἵπποις διηυθύνθησαν πρὸς τὸ μέρος, ὁπόθεν ἠκούσθησαν αἱ φωναί.

Ὁ αὐγερινὸς εἶχεν ἀνέλθει εἰς τὸν ὀρίζοντα, τὸ δὲ λυκαυγὲς ἠγγέλλετο ἤδη διὰ φαεινῆς γραμμῆς πρὸς τὸ μέρος τῆς ἀνατολῆς.

Μετ' ὀλίγον ἠκούσθησαν καλπασμοὶ ἀλλεπάλληλοι και πρὸς τὸ μέρος ἔνθα ἐκρύπτετο ἡ Κάμμαρ διήλθον ὡς φαντάσματα δώδεκα περίπου ἵπποις. Ἦτο ὁ ἀρχηγὸς μετ' τὴν συνοδίαν του κυνηγῶν τοὺς ληστάς ἐν τῷ μεταξί.

Αἱ φορτωθεῖσαι κάμηλοι ἠγείροντο και ὠδηγοῦντο ὑπὸ τῶν πεζῶν εἰς ἰκανὴν ἀπόστασιν. Δύο ἐξ αὐτῶν ἴσταντο παρὰ τοὺς δέκα σάκκους, τῶν ὁποίων αἱ κάμηλοι εἶχον ἐξαφανισθῆ.

Εἶχεν ἤδη φέξει, ὅταν ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μὲν μέρους ἐφάνησαν τέσσαρες ἵπποις ὀδηγοῦντες τὰς πέντε καμήλους ἀνευρεθείσας, ἀπὸ δὲ τοῦ ἄλλου ἀλληλοκυνηγούμενοι οἱ λοιποὶ δώδεκα ἵπποις.

Ἀντηλλάγησαν και ἕτεροι ἐκπυροκροτήσεις. Εἰς ἵππος εἶχε πέσει, μετὰ τοῦ ἀναβάτου, ἕτερος δὲ ἄνευ ἀναβάτου ἐκάλλαζεν ἀκολουθῶν τοὺς μαχομένους.

Αἱ πέντε κάμηλοι ἐφορτώθησαν ἐν ἀκαρεῖ και συνηνώθησαν μετὰ τὸ κερβάνιον, τὸ ὁποῖον ἐκίνησεν, ὀδηγούμενον ὑπὸ τῶν τεσσάρων ἵππέων και τῶν πεζῶν.

Τότε ἔφθασεν ὁ ἀρχηγὸς μετ' ἐνὸς ἵππέως και διὰ φωνῆς τρόμου εἶπε πρὸς τοὺς ὀδηγούς :

— Ἀλλάξετε τὸ δρόμο· τραβήξτε πρὸς τὸ Σάμ· οἱ Γαζοὶ ἦταν ἀπ' τοῦ Χουμούτ· σκοτώσαμε δύο.

Ἡ Κάμμαρ ἤκουσε τὴν διαταγὴν. Τί νὰ πράξῃ ; ν' ἀκολουθήσῃ τὸ κερβάνιον ἦτο περιττόν, ἀφοῦ αὐτὸ ἤλλαξε τὴν διεύθυνσιν· νὰ μείνῃ ἐν μέσῃ ἐρήμῳ, ἐκινδύνευε ν' ἀποθάνῃ τῆς πείνης. Ἡ ἀπελπισία της ἐκορυφώθη, ὅταν εἶδεν ὅτι και ὁ Σιρχάν ἔλειπεν ἀπὸ πλησίον της ἀκολουθῆ-

¹ Δαμασκός.

σας βεβαίως τὸ ἀναχωρῆσαν ἤδη κερβάνιον. Ἡθέλησε νὰ ἐγερθῆ, νὰ τρέξῃ, νὰ ὁμιλήσῃ, ἀλλὰ τ' ἀλλεπάλληλα αὐτὰ γεγονότα ἐπὶ τοσοῦτον τὴν εἶχον διαταράξει, ὥστε ἔπεσε λιπόθυμος ἐπὶ τῶν καλῶν.

Κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην ἐπέστρεφον και οἱ λοιποὶ τέσσαρες ἵπποις τοῦ κερβανίου σύροντες μετ' ἑαυτῶν ἵππον ἄνευ ἀναβάτου, τὸν ὁποῖον εἶχον λαφυραγωγῆσαι ἐν τῇ ἀνωτέρῳ γενομένη μάχῃ.

Ὅταν ὁ ἥλιος ἀνέτειλε, τὸ κερβάνιον ἦτο ἤδη πολὺ μακρὰν. Αἱ ζωογόνοι ἀκτίνες του ἐθέρμαινον τὴν λιπόθυμον Κάμμαρ, ἥτις ἤρχισε νὰ συνέρχεται αἰσθανομένη ὅτι τὴν ἐφίλει τις. Ἀνεσκίρτησε και ἀνοίξασα τοὺς ὀφθαλμοὺς εἶδε τὴν κεφαλὴν τοῦ Σιρχάν, ὅστις δὲν ἔπαυε λείχων τὰς παρειάς της και γρυλλίζων διὰ τρόπου ὅπως παραδόξου. Ἐκάθησε στεναζούσα και βλέπουσα τὰ περίξ. Ἀλλὰ τὸ λαγωνικὸν δὲν ἦτο ἡσυχον· ἐπήδα, ἴστατο ἐπὶ τῶν δύο ποδῶν και περιεπτύσαστο αὐτὴν, ἐδάκνε τὴν ἐσθῆτά της ἀποσπᾶσαν μάλιστα μέρος αὐτῆς.

— Τί ἔπαθε ὁ Σιρχάν ; διενοεῖτο ἡ Κάμμαρ.

Ἐσκέφθη νὰ πλησιάσῃ πρὸς τὴν πηγὴν διὰ νὰ πλυθῆ· ἀλλ' ὁ Σιρχάν ἔλαβεν ἀντίθετον ὅπως διεύθυνσιν πηδῶν τρία τέσσαρα ἄλλα και στρεφόμενος πάλιν πρὸς αὐτὴν, ὡς ἐάν τὴν προσεκάλει· ἡ Κάμμαρ ὅμως μετέβη πρὸς τὴν πηγὴν, ἀλλ' ἐνῶ γονατισμένη ἐνίπτετο, ἠσθάνθη πάλιν τινὰ νὰ τὴν ἐλκύῃ ὀπισθεν. Ἐτρόμαξε· στραφεῖσα ὅμως εἶδεν ὅτι ἦτο ὁ Σιρχάν, ὅστις γρυλλίζων και κλαίων ἔσυρεν αὐτὴν ἐκ τῆς ἐσθῆτος. Ἡ Κάμμαρ συνελθοῦσα ἔτι μᾶλλον ἐκ τῆς ἐπηρείας τοῦ ψυχροῦ ὕδατος, εἶδεν ὅτι ὁ σύντροφος αὐτῆς εἶχε τεταραγμένον τὸ βλέμμα, διὰ δὲ τῶν γρυλλισμῶν αὐτοῦ οἶονεῖ τὴν ὠμίλει. Προσεποιήθη ὅτι τὸν ἀκολουθεῖ. Τότε τὸ λαγωνικὸν ἤρχισε νὰ πηδᾷ και νὰ ἐκβάλλῃ γαυγισμοὺς χαρᾶς· ἡ Κάμμαρ τὸν ἠκολούθει. Κατόπιν δὲ δρόμου ἡμίτειας σχεδὸν ὥρας, τὸ λαγωνικὸν ἤρχισε νὰ τρέχῃ και ἐπλησίασε πρὸς μαῦρον ἀντικείμενον, ὅπερ ὀσφρανθὲν ἔστη παρ' αὐτῷ. Ἡ κόρη ἐτάχυνε τὸ βῆμα· ὁ Σιρχάν ἔχωνε τὸ ρύγχος αὐτοῦ ὑπὸ τὸ μέλαν πρᾶγμα και ἐγείρων κατόπιν τὴν κεφαλὴν ἄφινε θλιβεράν ὑλακὴν. Ἡ Κάμμαρ ἐπλησίασε και εἶδεν ὅτι ἦτο πτώμα ἀνθρώπου, ἀνθρώπου φονευθέντος ἐν τῇ μάχῃ. Ἔστη πρὸ αὐτοῦ ἐκπληκτος. Τότε τὸ λαγωνικὸν ἔλαβε διὰ τῶν ὀδόντων αὐτοῦ τὸν μανθῦαν και ἀπεκάλυψε τὸ πρόσωπον τοῦ νεκροῦ. Ἡ Κάμμαρ ἰδοῦσα αὐτὸ μετὰ προσοχῆς, ἔρρηξε κραυγὴν ὀδύνης και :

— Ὁ Σέμηζ! ὁ Σέμηζ! εἶποῦσα, ἔπεσεν ὀλοφυρομένη ἐπὶ τοῦ πτώματος!

Τὴν εἶδησιν τῆς ἥττης τῶν Γαζοῦ και τῆς ἀπωλείας δύο συντρό-

φων ἔφερον πρὸς τὸ ἐσπέρας εἰς τὴν φυλὴν τῶν Ἀνιζέ· οἱ τέσσαρες διασωθέντες ἐκ τῆς μάχης, τοῦ ἐνὸς μάλιστα ἐξ αὐτῶν πληρωθέντος ὑπὸ λόγχης εἰς τὸ γόνατον. Ὁ Σείχης τῆς φυλῆς Χουμουτ-ἑλ-Βάργας ὑπελόγησεν ὅτι πᾶσα ἀπόπειρα ἐστρατείας κατὰ τοῦ κερθανίου θ' ἀπέβαινε ματαία· τὸ κερθάνιον θὰ ἦτο ἤδη πολὺ μακράν. Διέταξε μόνον νὰ ἱππεύσουν εἴκοσι ἄνδρες καὶ νὰ μεταβῶσιν εἰς ἀναζήτησιν τῶν δύο πτωμάτων ἐν τῇ ἐρήμῳ.

— Νὰ σὰς ἰδῶ, παλληκάρια! προσέθηκεν, ὅταν τὴν χαραυγὴν ἀνεχώρουν. Νὰ τοὺς θάψωμε ὅπως τοὺς πρέπει· δὲν πρέπει νὰ τοὺς φᾶνε τὰ τσακάλια καὶ αἱ ὕαινες.

Οἱ εἴκοσι ἱππεῖς ἀνεχώρησαν φέροντες καὶ δύο ἵππους διὰ νὰ θέσωσιν ἐπ' αὐτῶν τὰ πτώματα. Μετὰ εἰκοσιτέσσαρας δὲ ὥρας ἐπέστρεψαν κομίζοντες ἀντὶ δύο πτωμάτων τρία· τὴν συνοδίαν αὐτῶν παρηκολούθει κάτισχον καὶ πεφοβισμένον λαγωνικόν, ὁ Σιρχάν.

— Εἶναι κ' ἓνας ἀπ' ἐκείνους; ἠρώτησεν ὁ Σείχης ἐξελθὼν τῆς σκηνῆς τοῦ ἄμα τῷ ἀνήγγειλαν ὅτι τὰ πτώματα ἦσαν τρία.

— Ὅχι, Σέχη! ἀπεκρίθη ὁ γηραιότερος τῶν εἴκοσι. Ὅταν ἐπήγαμεν, ἀπαντήσαμε πρῶτα τὸν Νάσσηρ καὶ παρακεῖ τὸ ἄλογό του νεκρὸ σὺν κ' ἐκείνῳ· ἐσηκώσαμε τὸν Νάσσηρ καὶ πήραμε τὴν σέλλα καὶ τὰ χάμουρα τοῦ ἀλόγου. Ἀνεζήτησαμεν ὥρας τὸν Σέμηζ καὶ δὲν τὸν εὗρισκαμε. Τὸ ἄλογό του ἔλειπε. Τότε εἶδαμε τὸ λαγωνικὸ αὐτὸ νὰ κάθεται κοντὰ σὲ ἓνα μαῦρο μανδύα. Ἐπλησιάσαμε· ἐσηκώσαμε τὸν μανδύα καὶ εὗρήκαμε δύο νεκροὺς ἀγκαλιασμένους. Ὁ ἓνας ἦτον ὁ Σέμηζ καὶ ὁ ἄλλος ἓνα κορίτσι. Προσπαθήσαμε νὰ τοὺς ξεχωρίσωμε, ἀλλὰ ἐστάθη ἀδύνατο· κοκκάλιασαν ἀγκαλιασμένοι ὅπως ἦσαν. Τότε κ' ἡμεῖς τοὺς βάλουμε μαζῆ ἐπάνω 'στ' ἄλογο καὶ τοὺς φέραμε.

— Περίεργον! περίεργον! ἀνεφώνησάν τινες, ποῦ βρέθηκε τὸ κορίτσι;

— Ὁ καυμένος ὁ Σέμηζ, εἶπε γηραιὸς τις Ἀνιζέ· τί λογάριαζε καὶ τί τοῦ βγήκε.

Ἄλλὰ μόλις ἐτελείωσε τὴν φράσιν του καὶ εἶδε τὸ λαγωνικὸν νὰ βαίνει πρὸς αὐτὸν μὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς προσηλωμένους· ἄμα δὲ τὸν ἐπλησίασεν, ἐξέβαλε στεναγμὸν καὶ κατόπιν ἤρχισε νὰ λείχη τοὺς πόδας του καὶ νὰ κινῆ τὴν οὐράν. Τότε ὁ γέρον Ἀνιζέ, παρατηρήσας αὐτὸ μετὰ προσοχῆς:

— Πᾶ! αὐτὸ τὸ λαγωνικὸ ποῦ τὸ εἶδα; Δζουβάρα! Ἔλα 'δῶ, αὐτὸ τὸ σλοῦγκι δὲν εἶναι τῆς Κάμμαρ;

Καὶ ἔσπευσεν ὁ Δζουβάρας, ὅστις πρὸ ἐνὸς ἀκριβοῦς ἔτους μεταβαίων εἰς Ἄναν μετὰ τοῦ πατρὸς του, ἐξενίζετο καὶ ἠρίσται παρ' αὐτῆ.

— Ναί, πατέρα, ναί! καὶ τὸ κορίτσι ποῦ εἶναι ἀγκαλιασμένο μὲ τὸν Σέμηζ θὰ εἶναι ἡ Κάμμαρ! Νὰ ἰδοῦμε, σταθῆτε.

Πατὴρ καὶ υἱὸς τὴν ἀνεγνώρισαν, ἡ δὲ φυλὴ ἅπασα μαθοῦσα τὸ γεγονός ἐπεφώνησεν ἐν θαυμασμῷ καὶ ἐκπλήξει: Ἄλλάχ! Ἄλλάχ!

Ὁ Σείχης συγκινηθεὶς ἐκ τῆς τρυφερᾶς συμπτώσεως τοῦ θανάτου τῶν δύο ἐραστῶν διέταξε νὰ ταφῶσιν ὁμοῦ εἰς τοὺς πρόποδας τῶν ἐρειπίων τῆς Ταδμούρ, ἧτις εἶναι ἡ ἀρχαία Παλμύρα, νὰ κτισθῇ δὲ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῶν μαουσωλεῖον πρὸς ἀνάμνησιν.

* *

Παρὰ τὰ μεγαλοπρεπῆ τῆς Ταδμούρ ἐρείπια σήμερον ἀκόμη φαίνεται κοινὸν ἐκ πλητοῦ περιτελισμα, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ὑπάρχει κήπος ἀρδευόμενος ἐξ ὑδραγωγείου περισωθέντος ἐκ τῆς ἀρχαιότητος. Ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ κήπου ἐγείρεται ἀπλοῦν μαουσωλεῖον, τοῦ ὁποῦ ὁ θόλος, ἀραβικὸς τὸ σχῆμα, ἐπεχρίσθη ἐκ γύψου. Εἰς τὸ προαύλιον τοῦ μαουσωλεῖου κατοικεῖ γηραιὸς δερβίσης, καλλιεργῶν ἐν τῷ κήπῳ ἡλιοτρόπια καὶ πορίζομενος τὰ πρὸς ζωάρκειαν ἐκ τῆς πωλήσεως τῶν σπερμάτων αὐτῶν. Τὸ μαουσωλεῖον ἐγείρεται ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν ἀτυχῶν ἐραστῶν τοῦ Σέμηζ καὶ τῆς Κάμμαρ, τὸ δὲ ἐν τῷ κήπῳ ἐκείνῳ καλλιεργούμενον ἡλιοτρόπιον ὠνομάσθη ἔκτοτε καὶ καλεῖται ὑπὸ τῶν Ἀράβων Ἡλιος τῆς Σελήνης, τουτέστι Σέμηζ οὐλ Κάμμαρ.

Κ. Μεταξῆς Βοσπορίτης.

ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΧΑΙΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΔΙΑ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ ΑΝΑΚΑΙΝΙΣΘΕΝΤΑ

ΥΠΟ

ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΟΥ Δ. Φ.¹

καθηγητοῦ.

Καθὼς ἐν πάσῃ οἰαδῆποτε κοινωνίᾳ ἀνθρώπων μεταξὺ τῆς μεγάλης ὁμοιότητος τῆς χαρακτηριζούσης τὰ μέλη αὐτῆς παρατηρεῖται ὁμοῦ καὶ τις διαφορὰ, καὶ δὴ οὐσιώδης αὕτη, διαφορὰ οὐ μόνον τῆς ἐωτερικῆς ὕψεως καὶ τοῦ σωματικοῦ παραστήματος, ἀλλὰ διαφορὰ τῆς

¹ Τοῦ γεγραφοῦ τούτου διδασκάλου τοῦ γένους, τοῦ τὸν βίον δαπανήσαντος ἐν τῇ μορφῶσει τῆς ἐλληνίδος νεολαίας Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἀδριανουπόλεως, τὴν διατριβὴν εὐγνωμόνως ἐδεξάμεθα καὶ χαίροντες δημοσιεύομεν. Σ. Σ.

ἑσωτερικῆς φύσεως τοῦ χαρακτῆρος τῆς ἰδιοφυΐας, διαφορὰ πάντῃ ἀνεξάρτητος τῆς ἀγωγῆς καὶ παιδείσεως, ἀλλ' οἰοῦνται ἐμφύτου τινὸς οὐσίας ἐλευθέρᾳ ἀνέλιξις καὶ ἀνάπτυξις, τοιοῦτοτρόπως διακρίνονται ἀπ' ἀλλήλων καὶ ὁλόκληρα συμπλέγματα ἀνθρώπων, ταῦτα δὴ τὰ ὁποῖα ἀποκαλοῦμεν Ἔθνη. Τοιοῦτοτρόπως τὸ ἔθνος τῶν Γάλλων διακρίνεται ἐπὶ εὐπροσηγορίᾳ τρόπων καὶ πνεύματος εὐτραπέλιᾳ, ἐπὶ εὐγενείᾳ χαρακτῆρος καὶ νοδὸς εὐστροφίᾳ καὶ ἀγγιχίᾳ, καλλιτεχνικὸν δὲ ἔκρωμα καὶ χάρις ἐπανθεῖ εἰς τὰ προϊόντα τῶν τε χειρῶν καὶ τῆς διανοίας αὐτῶν. Εἶνε δὲ πρὸς τούτοις ἡ Γαλλία καὶ ἡ γενέτειρα τῶν μεγάλων ἰδεῶν. Τὸ ἔθνος τῶν Ἀγγλῶν χαρακτηρίζεται νομιμότητος καὶ σεβασμὸς πρὸς τὰ πάτρια καθιστώτα. Ἔχει τὸ ἔθνος τοῦτο ὡς φυσικὸν οὕτως εἰπεῖν ἰδίωμα τὴν ἀκεραιότητα τοῦ χαρακτῆρος καὶ τὴν εὐστάθειαν, ἀλλὰ καὶ τινὰ τραχεῖαν ἔθνικὴν ὑπερηφάνειαν. Καὶ ὁ γερμανικὸς δὲ κόσμος ἔχει τὰ προσόντα τοῦ τὰ ἔθνικα. Παρὰ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὀλιγολογίαν καὶ τὴν ἐξωτερικὴν ψυχραμίαν, πλουσιώως εἶνε πεπρωτισμένοι οἱ λαοὶ οὗτος μὲ τὴν ἀρετὴν τῆς ἀκαταπονήτου φιλεργίας καὶ μὲ τὸ δῶρον τῆς βαθυτάτης ἐμβριθείας. Ἡ δὲ λατρεία τῶν Μουσῶν εἶνε ἀδιαφιλονεικῆτον αὐτοῦ πλεονέκτημα καὶ κόσμημα. Διὰ τοῦτο καὶ ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου βλέπομεν τὸν λαὸν τοῦτον πρωταγωνιστοῦντα ἐν πολιτείᾳ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ἐὰν λοιπὸν τὸ ἀκατάσχετον ρεῦμα τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ὁποῖον ἄλλως συμπαρασύρει τὰ πάντα εἰς τὴν ὑπερχειλῆ κοίτην του, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποπλύνῃ ὁλοσχερῶς τὰς ἀτομικὰς ταύτας ἔθνικὰς σφραγίδας, πόσω ζωηρότεραι καὶ ἐναργέστεραι καὶ ἐν τῇ πλήρει ἀτομικῇ ἰδιοφυΐᾳ τῶν ἀνάγκη νὰ παρουσιάζονται αὐταὶ μεταξὺ τῶν λαῶν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ὅτε τὰ διάφορα ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνη ἔζων μεμονωμένα καὶ ἀμιγῆ, ἔζων βίον ἴδιον, βίον ἔθνικόν, ἀναπτυσσόμενα ἀναλόγως τῆς ἰδιοφυΐας τοῦ ἐδάφους καὶ τοῦ κλίματος τῶν καὶ ὁμοιομόρφως πρὸς τὰ σπέρματα, τὰ ὁποῖα ἐνέσπειρον εἰς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὁ Πάνσοφος τοῦ Παντὸς Δημιουργός. Ἀλλὰ κοίτις τοῦ ἀνθρωπίνου γένους εἶνε ἡ Ἀσία. Ἐκεῖ ἐτέθη παρὰ τοῦ Κυρίου ὁ πρῶτος ἀνθρώπος· ἐκεῖ διήλθεν ἡ ἀνθρωπότης τὰς πρώτας δοκιμασίας τῆς ἐπιγείου τύχης τῆς· ἐκεῖ ἀνεπίσσαντο καὶ διεμορφῶντο αἱ πρῶται τῆς ἀνθρωπότητος κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ διαρρυθμίσεις· ἐκεῖ ἐβλάστησαν τῆς τέχνης αἱ ἀπαρχαί, ἔλαμψαν τῆς ἐπιστήμης αἱ πρῶται φαεινὰ ἀκτῖνες. Ὅθεν καίτοι ἀνάγκη νὰ οἰκτείρωμεν ὅτι αἱ περὶ τῶν λαῶν τούτων ἡμέτεραι γνώσεις δὲν τελειοποιῦνται εἰς εἰκόνα γνώσεως φωτεινῆν καὶ σαφῆ, μετὰ πεποιθήσεως ὁμῶς δυνάμεθα νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι σύμπαντα τὰ

ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς, ἀφοῦ προέβησαν εἰς ποῖαν τινὰ διάφορον κοινωνικὴν ἀνάπτυξιν, ἀφοῦ ἤδη προήχθησαν ἐπὶ τοσοῦτον εἰς τὰς βιωτικὰς τέχνας, ὥστε νὰ ρυθμιζῶσι τὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ βίου των συμφῶνως πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις ζωῆς εὐχαρίστου καὶ ἀνέτου, ἢ ἐνέμειναν ἐκεῖ, ὅπως οἱ Ἰνδοὶ λ. γ. καὶ οἱ Σῖναι, ἢ ὅτι κατοπιν αἱ ἀρεταὶ αὐτῶν, δι' ὧν ἀνεδείχθησαν, ὑπεχώρησαν εἰς τὴν ἠδυνάθειαν καὶ τὴν ἰδιοτέλειαν, ὅτε τὸ νῆμα τῆς ἔθνικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς αὐτῶν ζωῆς ἐδαπανήθη, ὅτε ὁ νεκρώσιμος κώδων τοῦ βίου αὐτῶν ἔκρουσεν, ἀπεχώρησαν δ' ἀπὸ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου, ἀπεσύρθησαν εἰς τὸ ζοφερόν τοῦ παρελθόντος σκηνώμα, εὐτελῆ μόνον ἔχνη τῆς ἐπὶ γῆς ζωῆς καὶ ἀναστροφῆς των καταλιπόντα ἐφ' ἡμᾶς, παράδειγμα ὁμῶς παραινετικώτατον κατὰ τῆς ἀκηδίας καὶ τρυφῆς καὶ τῆς ἄλλης κοινωνικῆς ἀσχημίας τὴν ἰδίαν αὐτῶν τύχην προῦπετύπωσαν.

ἀκλειῆς αἰδηλὸς ὑπαὶ νεφέεσσι κιδάσθη.

Πόσον διάφορος, πόσον ἀντίθετος καὶ διδασκτικὴ ἀναλάμπει πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν ἡ ἑτέρα πλευρὰ τῆς παλαιᾶς ἀρχαιότητος ἀντιπαρβαλλομένη πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποῖαν ἐσκιαγραφήσαμεν. Ἐδῶ ἔχομεν ἐν ὄψει δύο λαοὺς, οἵτινες ὅλως διάφοροι τὴν καταγωγὴν ἔχοντες, ὑπὸ διάφορον οὐρανὸν καὶ κλίμα διαιτῶμενοι, μὲ διάφορον μέτρον πνευματικῶν δυνάμεων πεπρωτισμένοι, ὑπὸ ἄλλας ὁρμάς, συναισθήματα καὶ πόθους, πλήρεις ὁμῶς ἑσωτερικῆς ἀμφοτέροι σφριγώσης νεανικῆς ζωῆς καὶ ἐντάσεως, τέμνουσιν εἰς ἑαυτοὺς ὁδὸν βίου νέαν, προχωροῦσιν ἐκάτερος ἐπὶ τῆς ἐγγραρχθείσης ὁδοῦ εἰς βαθμὸν κοινωνικῆς προόδου ἀξιοσημείωτον, εἰς ὕψος πολιτικῆς δυνάμεως ἐπίζηλον, διαπλάττουσιν ἐκάτερος νέους τύπους κοινωνικοῦ καὶ πνευματικοῦ βίου, δι' ὧν καὶ ἐπὶ τοσοῦτον ἐπιδρῶσιν ἐπὶ τὴν περαιτέρω τῆς ὅλης κοινωνίας διαμόρφωσιν, ὥστε μέχρι τῆς σήμερον ἢ τε καθαρῶς πνευματικῆ τοῦ πεπολιτισμένου κόσμου μόρφωσις ἀφ' ἐνός, καθὼς καὶ ἡ θρησκευτικὴ ἀγωγή καὶ παιδείσεις ἀφ' ἑτέρου θεμελιούται ἐπὶ τῶν δύο τούτων λαῶν. Τῶν δύο τούτων λαῶν ὁ μὲν εἶνε τὸ περιώνυμον γένος τῶν Ἑλλήνων, ὁ δὲ ἕτερος ὁ λαὸς τοῦ Ἰσραὴλ. Naί· καθὼς ἀπὸ ἑκατονταετηρίδων ἤδη μέχρι τῆς σήμερον, οὕτω καὶ διὰ παντὸς εἰς τὸ μέλλον θὰ ἀρύηται ἡ ἀνθρωπότης ἐκ τῶν ζωοπαρόχων ἐκείνων γραπτῶν μνημείων τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ, ἐκ τῶν θείων γραφῶν τῆς παλαιᾶς Διαθήκης, παρήγορα ἐποικοδομητικὰ λόγια ἐν ἡμέραις θλίψεως καὶ ὀδυνῶν, αἰωνίως θὰ ἀρύηται ἐκεῖθεν βαθύνοα διδάγματα τῆς περὶ τὸν βίον πρακτικῆς σοφίας, σφοδρὸν ἐνθουσιασμόν πρὸς πᾶν ὅ,τι εὐγενὲς καὶ ὑψηλόν, διὰ παντὸς θὰ διορᾷ

ἡ ἀνθρωπότης εἰς τὰς σεμνὰς καὶ ὑψηλὰς εἰκόνας τῶν αὐτοῦ διαδραματιζόντων προσώπων ἀρχέτυπα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῶν διαφόρων χαρακτήρων, τοὺς ὁποίους οὗτος ἐν τῇ ποικιλίᾳ τῶν σχέσεων του ἀναπτύσσει καὶ μορφώνει. Ὅτι δὲ ἀπὸ τῶν συγγραμμάτων τοῦ φιλικάλου καὶ μεγαλοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων ὡς ἀπὸ καλλιρροῦ τινὸς ὠκεανοῦ ἀπέρρευσαν ὅλων ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τῶν νεωτέρων ἐθνῶν τὰ φιλολογικὰ ἔργα, ὅτι ἐκ τῶν Ἑλληνικῶν συγγραμμάτων ἀρύεται εἰσέτι ὁ πεπολιτισμένος κόσμος τὴν ὑγιᾶ διανοητικὴν του τροφήν, ὅτι ταῦτα τέλος ἢ ἐμθύμος γνώμη πάντων τῶν ἐν ἐκάστη ἐπὶ σοφίᾳ διαπρεψάντων ἀνδρῶν τὰ ἀνεκέρηξεν ὡς ἀνυπέροβλητα ἀριστουργήματα καὶ τὰ ἀνέγραψεν ὡς τὰ ἀρομοδιώτατα μέσα, δι' ὧν ἐκτρέφονται κρατερώς καὶ καλλιεργοῦνται ἐπιτυχῶς καὶ ἐναρμονίως ἀπασαι τοῦ ἀνθρώπου αἱ ψυχικαὶ δυνάμεις, περὶ πάντων τούτων τίς ἢ ἀνάγκη νὰ μακρογορῇ τις ἐν ταῦθα ; Ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν οἰκοδομίαν τοῦ μεγαλοπρεποῦς καὶ ἀκραδάντου ναοῦ τῆς Χριστιανικῆς Πίστεως, τὸν ὁποῖον ἐμελλεν ἡ θεία σοφία νὰ ἐγείρῃ ἐπὶ τῶν ἐρείπιων τοῦ ἀρχαίου κόσμου, οἱ δύο οὗτοι λαοὶ προσήνεγκον τὸ ὑλικὸν ἀναλόγως τὴν οὐσίαν, τὴν θείαν ὕλην, τὸ ἐμπεριεχόμενον ὁ Ἰουδαϊσμός τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ σοφίαν, τὰ ἀνθρώπινα μέσα πρὸς προαγωγὴν καὶ μόρφωσιν αὐτῆς ὁ Ἑλληνισμός. Πᾶν γεγονός σπουδαῖον, πᾶσα ἀποκάλυψις, ἀπασα ἡ ἱστορικὴ ἀνάπτυξις τοῦ Ἰουδαϊκοῦ λαοῦ προδιατυποῖ καὶ προπαρασκευάζει ἐν τῷ λαῷ τούτῳ τὴν νέαν ἡῶν, ἣτις διὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμελλε νὰ ἀνατεῖλῃ εἰς τὸν κόσμον· ἀλλ' ἡ ὠραία καὶ εὐκαμπτος γλῶσσα τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καθίσταται τῶν νέων χριστιανικῶν ἰδεῶν τὸ κατ'ἀλληλον καὶ ἀξιοπρεπὲς φορεῖον. Αὕτη ὑποβάλλουσα τὸν χρυσοῦφαντον καὶ μαγικὸν αὐτῆς πέπλον ἐνστερνίζεται τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας τὰ γόνιμα σπέρματα. Τὸ φιλόσοφον τῶν Ἑλλήνων πνεῦμα τὰ γόνιμα ταῦτα σπέρματα τὰ θερμαίνει, τὰ ἀνελίσσει καὶ τὰ προάγει διὰ μέσου ἐξωτερικῶν ἀντιδράσεων καὶ ἐσωτερικῶν ἐναντιώσεων εἰς τὴν φυσικὴν καὶ καλλίστην κυκλοφορίαν των. Ἡ δύναμις τῆς ρητορικῆς τέχνης, ἣτις ἄλλοτε ἀπῆσ-ραπτε καὶ ἐβρόντα ἀπὸ τῆς Πηνυκός, σοβαρὰ ἤδη καὶ ἐμβριθῆς ἀπὸ ἱερωτέρας ἐδρας, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἀμβωνος ἐγγίει εἰς τὰς ψυχὰς τῶν πιστῶν τὰ σωτήρια νάματα τῆς Χριστιανικῆς ἀληθείας, ρυθμίζει τὰ ἤθη, παιδαγωγεῖ τοὺς λαοὺς. Βασίλειος ὁ Μέγας, ὁ Ἰωάννης ὁ χρυσοῦς τὸ στόμα, Ἀθανάσιος ὁ τῆς ἀθανασίας ἐπώνυμος καὶ πλείστοι ἄλλοι τῶν ἐκκλησιαστικῶν συγγραφέων εἰσὶ σοφοὶ πρῶτης τάξεως, ἀσπέρεις πρῶτου μεγέθους ἐν τῷ στερεώματι σύμπαντος τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τοιοῦτοτρόπως λοιπὸν οἱ λαοὶ οὗτοι συναντῶμενοι ἐν τῷ

χριστιανισμῷ ἀναπλάττουσι τὴν κοινωνίαν καὶ προσκτῶνται ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἀνθρωπίνης ἀναπτύξεως ἰδιάζουσιν θέσιν. Ἀλλ' ἐρωτῶμεν τώρα τίνα τὰ ἠθικὰ ἐλατήρια τῶν δύο τούτων ἐθνῶν πρὸ τῆς ἐν τῷ χριστιανισμῷ συναντήσεώς των ; Τίνες αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι αἱ ρυθμίζουσαι καὶ διέπουσαι παρὰ τοῖς λαοῖς τούτοις τὰς σχέσεις τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα ; Ἀπαντῶμεν λ. χ. παρ' αὐτοῖς τὴν ἰδέαν τῆς ἰσότητος τῶν ἀνθρώπων, τὸ καθῆκον τῆς ἀμοιβαίας τῶν ἀτόμων πρὸς ἄλληλα εὐμενείας καὶ ἀλληλοβοηθείας, τὴν ἀρετὴν τῆς ἀγάπης, ἣτις εἶνε ἡ ρίζα καὶ ἡ τροφὸς πάσης δικαιοσύνης καὶ τὸ εὐαδέστατον ἄνθος τοῦ ἠθικοῦ φρονήματος ; Ἀπαντῶμεν παρ' αὐτοῖς τὴν φιλανθρωπίαν, ἣτις ἄνευ τοῦ ἐλατηρίου τῆς ἰδιοτελείας αὐθόρμητος παρίσταται προστάτις καὶ ἀντιλήπτρια τῶν πασχόντων μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας· τὴν φιλανθρωπίαν ἐκείνην, ἣτις ἀγαπᾷσα τὸν ἄνθρωπον καὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης μόνης ἐμψυχουμένη ἀσκεῖ ἐν τῷ κόσμῳ πάντοτε ἔργα ἀφιλοκερδοῦς δικαιοσύνης, ἔργα φιλανθρώπου εὐσπλαγγνίας ; Ἡ ταῦτα πάντα εἶνε εὐχυμαι καρποὶ τοῦ καλλικάρπου δένδρου τῆς χριστιανικῆς πίστεως, διδάγματα καὶ ὑψηλὰ δόγματα τῆς διδασκαλίας τοῦ Εὐαγγελίου ; Εἰς βραχεῖαν λοιπὸν ἀντιπαράθεσιν καὶ σύγκρισιν τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τοῦ βᾶσιν ἰδίως ἔχοντος τὴν εἰδωλολατρείαν, πρὸς τὸν νεώτερον τὸν χριστιανικὸν προσκαλεῖ ἡμᾶς ὁ λόγος. Ἴδου ἡ λιτὴ πανδαισία, τὴν ὁποίαν ἐκ τῶν ἐνόνητων παρατίθημι εἰς τοὺς πεφωτισμένους τοῦ «Παρνασσού» ἀναγνώστας.

Γνωστὸν εἶνε ὅτι ἐν τῇ ἱστορίᾳ τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ κόσμου ἡ μικρὰ καὶ λεπτόγεως τῆς Ἀττικῆς γωνία καὶ ἰδίᾳ τῆς χώρας ταύτης τὸ εὐσταλὲς πτολίεθρον, αἱ Ἀθῆναι κατέχουσι προνομιοῦχον θέσιν· γεγονός, τοῦ ὁποῖου τὸ αἷτιον πρέπει βεβαίως νὰ ζητηθῇ ὄχι εἰς τὰ πολεμικὰ τῶν Ἀθηνῶν τρόπαια, ὄχι εἰς τὸ πλῆθος τῶν νεῶν, δι' ὧν κατεναυμαχῆσε ποτε τοῦ μεγάλου βασιλέως τοὺς ὑψιπαγεῖς στόλους, ὄχι εἰς τὴν ἀνδρείαν καὶ εἰς τὴν στρατηγικὴν ἰκανότητα, δι' ἧς αὐτῶν χρυσοφόρων Μῆδων ἐστόρεσε τὴν δύναμιν», ἀλλ' οὐδὲ πάλιν εἰς τὴν πολιτικὴν σημασίαν τῆς πόλεως ταύτης, ἀλλ' ἰδίως εἰς τοῦτο, ὅτι αὕτη ἡ μικρὰ τῆς Ἑλλάδος χώρα νητύχησε νὰ συγκεντρώσῃ εἰς ἑαυτὴν ὡς εἰς κοινὴν τινα φωτὸς ἐστίαν πᾶν ὅ,τι ἀπανταχοῦ τῆς Ἑλλάδος καλὸν καὶ ἀξιὸν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας παρήγαγεν ὁ Ἑλληνικὸς νοῦς καὶ συγκεντρώσασα νὰ τὸ καλλιεργήσῃ καὶ τελειοποιήσῃ, καὶ τελειοποιήσασα νὰ τὸ κληροδοτήσῃ εἰς τὰς μεταγενεστέρας γενεὰς ὡς ὑπόδειγμα ἀληθοῦς ἀνθρωπίνης μορφώσεως. Ἐδῶ ἐν Ἀθήναις, ἐν τῷ ἄστει τῆς Παλλάδος ἐτελειοποιήθη ἡ ἱστοριογραφία διὰ τοῦ Θεουκιδίδου,

ἐδῶ ἐδιδάχθησαν τὰ ἀριστουργήματα τοῦ Αἰσχύλου καὶ Σοφοκλέους, ἐδῶ ἠκούσθη ἡ βροντόφωνος φωνὴ τοῦ ὑπάτου τῆς ἀρχαιότητος ῥήτορος τοῦ Δημοσθένους, ἐδῶ ἐδίδαξεν ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἀνεστηλώθησαν τὰ Προπύλαια καὶ ὁ Παρθενών. Διὸ καὶ δικαίως καλεῖται παρὰ τῶν ἀρχαίων ἡ πόλις αὕτη Ἑλλάς Ἑλλάδος, πρυτανεῖον σοφίας. Ἄλλ' αἱ Ἀθῆναι δὲν ἐπεδόθησαν εἰς τὴν μονομερῆ μόνον ἐκείνην τῆς ψυχῆς καλλιέργειαν, ἥτις τοσοῦτον μόνον καρποῦται ἐκ τῆς περὶ τὴν καλλιέργειαν τοῦ πνεύματος σπουδῆς, ὅσον εἰς κέρδος φέρει ἢ ἀνεσίν τινα εἰς τὸν βίον παρέχει, τὴν δὲ καρδίαν καὶ τὸ αἶσθημα χέρσον καὶ νεκρὸν ἐγκαταλείπει, τὸ φρόνημα εὐτελές καὶ ἀνδραποδῶδες· ἀλλ' εὐρίσκομεν τὴν πόλιν ταύτην ἐπιμελουμένην καὶ τὴν εὐγενεστέραν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν, τοὺς δὲ κατοίκους αὐτῆς κατέχοντας πλησίον ἀρετῶν ἄλλων καὶ βιωτικῆς ἀρετᾶς μεγάλας δύο, τὴν θεοσεβείαν καὶ τὴν φιλανθρωπίαν. Οὕτως ἀναγινώσκουμεν ἐν Οἰδίποδι τῷ ἐπὶ Κολωνῶ ὅτι, ὅτε ὁ Οἰδίπους ἐκπτώτος καὶ τοῦ θρόνου καὶ τῶν ἀγαθῶν του ἐξήτει ἄσυλον καὶ προστασίαν ἐν Ἀθήναις, ἀπειδιώκετο δὲ ὡς ἐναγῆς ὑπὸ τῶν προϋχόντων τοῦ δήμου Κολωνοῦ, ἀνακράζει, τί λοιπὸν ὠφελεῖ ἡ περὶ τῆς θεοσεβείας καὶ φιλανθρωπίας καλὴ φήμη τῶν Ἀθηναίων, ὅταν πρὸς ἐμὲ φέρεσθε τόσον σκληρῶς;

Τί δῆτα δόξης ἢ τί κληδόνος καλῆς
μάτην ρεούσης ὠφέλημα γίγνεται,
εἰ τὰς γ' Ἀθήνας φασὶ θεοσεβεστάτας
εἶναι, μόνας δὲ τὸν κακούμενον ξένον
σώζειν οἷας τε, καὶ μόνας ἀρκεῖν ἔχειν,
κἄμοιγε ποῦ ταῦτ' ἐστὶ;

Μὲ ταύτας τὰς λέξεις ὑμνεῖ τὴν θεοσεβείαν καὶ φιλανθρωπίαν τῆς πατρίδος του ὁ ἄξιος τῶν Ἀθηναίων γόνος, ὁ ἠδυεπέστατος τῶν ἀρχαίων τραγωδῶν, ὁ χαριέστατος Σοφοκλῆς. Καὶ τῷ ὄντι, εἰάν ἐγκύψωμεν εἰς αὐτὸν τὸν πραγματικὸν βίον τῶν Ἀθηναίων, ὅπως ἐκ τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας γνωρίσωμεν τὴν φιλανθρωπίαν αὐτῶν, εὐρίσκομεν ἐν Ἀθήναις δαιμόνια φιλανθρωπικὰ καταστήματα, εὐρίσκομεν ἄσθενεῖς καὶ ἀνάπηροι ἔχοντες περιουσίαν κατωτέραν τῶν τριῶν μῶν ὑπεστηρίζοντο ὑπὸ τῆς πολιτείας· οἱ υἱοὶ τῶν ἐν πολέμῳ πεπόντων ἀνετρέφοντο μέχρις ἡθῆς μὲ δημοσίαν δαπάνην· οἱ νόμοι τῆς πόλεως ἐπρονόουν περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν ὀρφανῶν· αἱ χῆραι εὕρισκον συμβουλήν καὶ προστασίαν, καὶ ἰατροὶ δὲ διοριζόμενοι ὑπὸ τοῦ δημοσίου εὐρίσκονται ἐν τῷ ἄστει τῆς Παλλάδος. Ἐάν τῶρα ἐξετάσωμεν τὴν οὐσίαν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρώπου ταύτης διαγωγῆς καὶ πολιτείας, εὐ-

ρίσκομεν ὅτι τὰ φιλανθρωπεύματα ταῦτα δὲν ὑπαγορεύονται ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς εὐσπλαγγνίας, τῆς συμπαθείας, τῆς εὐμενοῦς διαθέσεως πρὸς τὰ ἄπορα καὶ πάσχοντα μέλη τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, δὲν ὑπαγορεύονται ὑπὸ τοῦ καθήκοντος τῆς ἀγάπης τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν ἄνθρωπον, ἀλλ' ἐπιβάλλονται ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς δικαιοσύνης, ἥτις παρέχει εἰς τὸ δικαιούμενον πρόσωπον ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δικαιούται τοῦτο νὰ ἀπαιτήσῃ καὶ λάβῃ. Διότι καθὼς ἕκαστος πολίτης, πρὸ πάντων ἐν χώρᾳ δημοκρατουμένη, οἷα αἱ ἀρχαῖαι Ἀθῆναι, ὀφείλει καὶ ὑπουργῶν καὶ στρατευόμενος καὶ διὰ χρηματικῶν εἰσφορῶν νὰ συνεισφέρῃ εἰς τὴν σωτηρίαν καὶ εὐημερίαν τῆς πατρίδος του, οὕτω καὶ ἡ πατρὶς ἀνελάμβανε τὴν ὑπὸ τῆς ἀμοιβαιότητος καὶ δικαιοσύνης ἐπιβαλλομένην αὐτῇ ὑποχρέωσιν νὰ μεριμνᾷ καὶ αὐτῇ περὶ τῶν πολιτῶν τῆς καὶ ἄλλως, καὶ δὴ καὶ παρέχουσα αὐτοῖς παροχὰς τινάς, οἷα αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι. Ἐν τῇ Ἑλληνικῇ λοιπὸν φιλανθρωπίᾳ τιμᾶται ὁ νόμος. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλανθρωπία εἶνε ἀπλή ἐκφρασις καὶ ἰκανοποιήσις τῆς δικαιοσύνης.

Ἄλλ' ἵνα ἔτι καλλίτερον καὶ ἀσφαλέστερον κατανοήσωμεν ὅτι ἡ συμπαθεία καὶ ἡ ἐπιείκεια, ἡ πραότης τῆς καρδίας καὶ ἡ προθυμία εἰς τὸ εὐεργετεῖν καὶ χαρίζεσθαι τοῖς ἄλλοις, ἐνὶ λόγῳ ἢ ἀγαθότης τῆς καρδίας καὶ ἡ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀγάπη εἶνε ἀποκλειστικῶς χριστιανικαὶ ἀρεταί, καρποὶ καὶ διδάγματα ὑψηλὰ τοῦ Εὐαγγελίου, λάβωμεν ὑπ' ὄψει τὸν παρὰ τοῖς ἀρχαίοις οἰκογενειακὸν βίον.

Ἐπάρχουσιν ἐν τῷ βίῳ σχέσεις τινὲς κοινωνικαί, αἵτινες δὲν ἔχουσι τὴν εὐλογίαν τῆς εὐημερίας καὶ τῆς ἀφθόνου συγκομιδῆς καὶ καρποφορίας, εἰάν δὲν στηρίζωνται ἐπὶ τῆς ἀμοιβαίας ἰσότητος καὶ εἰλικρινείας, εἰάν δὲν συνδέωνται διὰ τοῦ ἱεροῦ δεσμοῦ τῆς ἀμοιβαίας εὐμενείας καὶ τῆς ἀγάπης. Τοιαύτη εἶνε ἡ σχέση ἡ μεταξὺ ἀνδρὸς καὶ γυναικός, τοιαύτη εἶνε ἡ φύσις τοῦ συζυγικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ βίου. Ἄλλ' ὁ οἰκογενειακὸς βίος, ἡ χώρα αὕτη τῆς ἡσύχου εἰρήνης καὶ τῆς ὑπερτάτης ἀγάπης, εἶνε ὅλος δημιουργημὰ τῆς Χριστιανικῆς διδασκαλίας καὶ πίστεως, διότι ἐν τῇ ἀρχαιότητι ὁ συζυγικὸς βίος δὲν εἶχε τὸν σκοπὸν τῆς ἀμοιβαίας ὑλικῆς καὶ ἠθικῆς συμπληρώσεως καὶ τελειοποιήσεως τῶν ἀτόμων, ἀλλ' ὑπελαμβάνετο ὡς καθίδρυμὰ τι δικαιολογικὸν καὶ πολιτικὸν προτιθέμενον νὰ παρέχῃ εἰς τὴν πολιτείαν πολίτας γνησίους καὶ νὰ σώζῃ τὴν οἰκίαν καὶ τὴν περιουσίαν τῶν πολιτῶν· ὁ δεσμὸς ὁ συγκρατῶν τοὺς συζύγους δὲν ἐθεωρεῖτο οὐδ' ἡ ἀμοιβαία πίστις καὶ ἀφοσίωσις, οὐδ' ἡ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη, ὅπως σήμερον παρ' ἡμῖν, ἀλλ' ἡ προῖξ καὶ τὸ παιδίον. Διὰ τοῦτο καὶ ἡ στῆρα γυνῆ

ἀπεδιώκετο παρά τοῦ συζύγου της πρὸς τὸν πατέρα της· ἢ ἐὰν ἦτο πολυφρονος, ἵνα μὴ ἀπολέσῃ ὁ ἀνὴρ τὴν πλουσίαν προίκα, ἐπετρέπετο εἰς αὐτὸν νὰ προσλάβῃ καὶ δευτέραν ἢ καὶ τρίτην γυναῖκα. Ἐν Σπάρτῃ μάλιστα ἐτιμώτερον ἐτιμᾶτο ὁ συζυγικός βίος· διότι ἐν τῇ ἡρωϊκῇ Σπάρτῃ, ἐνθα ἐξ ὀλοκλήρου τὸ ἄτομον καὶ τὰ δικαιώματά του ἐθυσιάζοντο εἰς τὴν πολιτείαν, ἐν τῇ Σπάρτῃ, λέγομεν, καθιερούτο ὑπὸ περιστάσεις, ὑπὸ τοῦ νόμου αὐτοῦ ἢ βεβήλωσις τοῦ ἀσύλου τοῦ συζυγικοῦ βίου καὶ τῆς οἰκογενειακῆς τιμῆς ἢ κηλιδωσις. Τὴν αὐτὴν δὲ οὐσιώδη ἔλλειψιν παρατηροῦμεν καὶ ἐν ταῖς σχέσεσι ταῖς μεταξύ γεννητόρων καὶ τέκνων· διότι ἡ σχέσις ἢ ὑφισταμένη μεταξύ γονέων καὶ παιδῶν προσημολόζετο πρὸς τὴν παρὰ τοῖς Ἕλλησιν ἰσχύουσαν παράστασιν ὅτι τὸ τέκνον ἐν ταῖς πρὸς τοὺς γονεῖς του σχέσεσιν εἶνε ἄψυχόν τι ὃν ἄνευ ζωῆς καὶ θελήσεως, ἐκτεθειμένον δωρεὰν εἰς τὴν αὐθαίρεσίαν αὐτῶν. Ποῦ λοιπὸν ἐν τῇ τοιαύτῃ ἀντιλήψει καὶ διαρρυθμίσει τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης; Ἄλλ' ὅταν ὁ σπόρος τῆς ἐπιεικειῆς, τῆς πραότητος, τῆς εὐμενείας δὲν καλλιεργῆται ἐντὸς τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου, πῶς εἶνε δυνατόν νὰ περιβλαστήσῃ ἐκείθεν καὶ εἰς τὰ ἐκτός, καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τοὺς λιπαροὺς του κλάδους καὶ εἰς τὰ λοιπὰ συγγενῆ ὁμοειδῆ ὄντα; Ὅταν ἡ κεφαλὴ αὐτῆ ἀμβλυωπῆ καὶ προσκόπη, πῶς εἶνε δυνατόν τὰ λοιπὰ τοῦ σώματος μέλη νὰ λειτουργῶσι προσηκόντως καὶ νὰ ὀρθοποδῶσιν; Ὅταν ἐν αὐτῷ τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ δὲν θερμαίνῃ τῆς ἀγαθότητος ἢ φλόξ, πῶς εἶνε δυνατόν νὰ ἐκπέμπῃ τὴν ζωογόνον της φαῦσιν καὶ εἰς περιφέρειαν εὐρυτέραν;

Ταύτην δ' ἀληθῶς τὴν ἔλλειψιν τῆς ἀγαθότητος, ταύτην τὴν σκληρότητα τῆς καρδίας καὶ ἀναληθείας τοῦ ἐθνικοῦ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο γεγονός ἐλέγχει καὶ πιστοποιεῖ τοσοῦτον ὀφθαλμοφανῶς, ὅσον ὁ ἀπάνθρωπος θεσμὸς τῆς δουλείας, ὅστις ἐπενέμετο πᾶσαν τὴν ἀρχαιότητα. Καὶ ὅταν μὲν ὁ πατὴρ τῆς ποιήσεως ἐν τῷ Ζ τῆς Ἰλιάδος ἐκτυλίσσων πρὸ τῶν ἡμετέρων ὀφθαλμῶν περικαλλεστάτην τινὰ σκηνήν, παρειαγῆ τὸ ἡγαπημένον ζεῦγος, τὸν Ἔκτορα καὶ τὴν Ἀνδρομάχην, ἐν περιπαθεστάτῃ συνδιαλέξει οἰκτείροντας τὴν τύχην τῆς δουλείας τὴν ἀποκειμένην εἰς τὸν ὄρφανόν καὶ εἰς τὴν χήραν, ἔνθεν μὲν αἰσθανόμεθα ἐκεῖ τὴν ἡμετέραν ἀθυμίαν μετριοζομένην πως ὑπὸ τῆς ἐλεγειακῆς χάριτος τῆς ποιήσεως, ἔνθεν δὲ κατ' ἐκείνην τὴν ἡρωϊκὴν ἐποχὴν παρίσταται ἡμῖν τὸ δυστύχημα τῆς δουλείας ὡς τὸ φυσικὸν πόρισμα τῶν καιρικῶν περιστάσεων, πρὸς τὴν θεραπείαν τοῦ ὁποίου ἡ κοινωνικὴ σοφία τῆς ἐποχῆς οὐδὲν ἠδύνατο εἰσεῖτι νὰ ἐξέυρῃ ἀλεξίτηριον. Καθ' ἣν ὁμως ἐποχὴν ἡμαρξαι καὶ ἔθαλλεν ἡ Ἑλλάς κοινωνικῶς καὶ πολιτι-

κῶς, καθ' ἣν ἐποχὴν πρὸ πολλοῦ ἤδη εἶχε σταθμισθῆ ἀκριβῶς καὶ μετ' ὀξύ πολιτικὸν βλέμμα διαρρυθμισθῆ τῆς κοινωνίας ὁ ἐσώτατος ὀργανισμός, κατὰ ταύτην πλέον τὴν ἐποχὴν ἀδικαιολόγητος καθίσταται ἡ ἀδιαφορία, μεθ' ἧς καὶ αὐτοὶ οἱ ἐξοχώτατοι νόες θεωροῦσι τὴν δουλείαν ὡς φυσικόν τι μέλος τοῦ κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ. «Ἐὰν αἱ μηχαναί, δι' ὧν ὑφαίνομεν, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, ἀρχίσωσι νὰ κινῶνται καὶ νὰ ἐργάζωνται ἀφ' ἑαυτῶν, τότε θὰ παύσωμεν καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νὰ μεταχειριζώμεθα δούλους. (Εἰ αἱ κερκίδες ἐκέρκιζον, οὐδὲν ἂν ἔδει οὔτε τοῖς ἀρχιτέκτοσιν ὑψηροῦν οὔτε τοῖς δεσπόταις δούλων)». Λίαν περιεργὸς ἀληθῶς εἶνε ἡ παρ' Ἀριστοτέλει περαιτέρω ἀνάπτυξις τοῦ ἀντικειμένου τούτου, ὅστις κατακυριευμένος ὑπὸ τῆς ἐντυπώσεως τῶν μεγάλων ὠφελημάτων, τὰ ὁποῖα ἐχορήγει τῆς δουλείας τὸ σύστημα, δὲν διαβλέπει ὁ θεμελιωτὴς τῆς λογικῆς τὴν λογικὴν ἀντίφασιν, εἰς τὴν ὁποίαν περιέπιπτε, προορίζων ἐν ἐλλόγῳ καὶ μετὰ περισκέψεως ἐνεργὸν ὄργανον εἰς ἀπλήν, ἄψυχον καὶ ἀσυνείδητον μηχανήν. Ἀρχικᾶς καὶ ἡγεμονικᾶς ψυχᾶς διακρίνει ὁ Ἀριστοτέλης αἰτινας ἐξ ἐμφύτου δυνάμεως γνωριζούσας νὰ ζῶσιν εὐγενῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς, καὶ ἄλλας αἰτινας οὔτε ἐλλογόν τινα σκοπὸν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιδιώκουσιν, οὔτε τὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν αὐτοῦ ἀφ' ἑαυτοῦ νὰ νοήσωσι ἴδναιται. Δεδόσθω. Ἄλλ' ἀκριβῶς δι' αὐτὴν δὴ ταύτην τὴν διαφορὰν τὴν μεταξύ τῶν ἀνθρώπων δὲν συνίστησιν ὁ μέγας φιλόσοφος εἰς τὰ προνομιοῦχα τέκνα τῆς φύσεως τὴν ἠθικὴν ὑποχρέωσιν τοῦ νὰ περιποιῶνται καὶ φροντίζωσι περὶ τῆς βελτιώσεως τῆς κοινωνικῆς θέσεως τῶν ἀποκλήρων τούτων μελῶν τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας, δὲν συνίστησι τὴν εὐσπλαγχνον ἀγάπην τῶν ἰσχυρῶν πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς, ἀλλὰ προβαίνει ἐπὶ τῆς βάσεως τῆς ἀπαξ ἀναγνωρισθείσης διαφορᾶς μεταξύ τῶν ἀνθρώπων, παρασύρεται εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι αἱ βασιλικαὶ ψυχαὶ προωρίσθησαν εἰς τὸ νὰ ἄρχωσιν ἐπὶ τῶν μὴ τοιούτων, καὶ οἱ ἀσθενεῖς μεταποιοῦνται εἰς ὄνια κτήματα τῶν ἰσχυρῶν.

Καὶ τοιαύτην μὲν τινὰ εὐρίσκομεν τὴν ἠθικὴν τῶν Ἑλλήνων συνείδησιν ἐν ταῖς γενικωτάταις αὐτῆς γραμμαῖς. Ἐὰν δὲ ἀπὸ τῆς συντόμου ταύτης ἐπισκοπήσεως τοῦ εὐγενεστεροῦ τῶν εἰς τὸν φυσικὸν νόμον ἐγκαταλειφθέντων λαῶν στρέψωμεν τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸ ἕτερον τῶν ἐν τῷ ἀρχαίῳ κόσμῳ πρωταγωνιστησάντων ἐθνῶν, εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Ἰουδαϊκὸς λαὸς διὰ τὴν ἄδολον ἀφοσίωσιν τῶν πατέρων του καὶ εὐσεβῶν αὐτοῦ ἀρχηγῶν πρὸς τὸν μόνον ἀληθῆ Θεόν, εὔρε μόνος κατ' ἐξαιρέσιν χάριν παρὰ Κυρίου, ἡγαπήθη παρ' αὐτοῦ καὶ ἐξελέγη ὄργανον τῆς διαθήκης του καὶ φύλαξ. Πρὸς εὐχεστεράν δὲ καὶ ἀσφαλεστέραν

πολιτείαν τοῦ βίου ἐδόθη αὐτῷ ὁ νόμος. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἐν Σινᾶ νομοθεσίας ἐκν τις ἀφείκει κατὰ χώραν τὰς τέσσαρας πρώτας ἐντολάς ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν ἐπὶ ἐκάστης τῶν λοιπῶν, ἐν αἷς προσδιορίζεται ἢ πρὸς τὸν πλησίον σχέσις καὶ ἀναστροφή, παρατηρεῖ ὅτι οὐδὲν ἐκεῖ προτάσσεται βαρῦ, οὐδὲν φορτικόν. Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῆς ἀδικίας, ἡ πραγμάτωσις τῆς δικαιοσύνης, τοῦτό ἐστὶ τοῦ νόμου ἡ οὐσία, τῆς νομοθεσίας τὸ κεφάλαιον. Ἐπρεπεν ὁ λαὸς νὰ προπαρασκευασθῇ διὰ τῶν χαμηλοτέρων εἰς τὰ ὑψηλότερα, διὰ τῶν ἐλαφροτέρων εἰς τὰ βαρύτερα. Ὁ νόμος ὤφειλε νὰ ᾗ παιδαγωγὸς εἰς Χριστόν, ὁ ἱερός Χρυσόστομος ἀντιπαρκατιθεὶς τὸν παλαιὸν νόμον πρὸς τὸν νέον, προσεπιλέγει πρὸς διασαφήσιν: «Εἰ δέ τις τοῦ παλαιοῦ νόμου κατηγορεῖ, σφόδρα μοι δοκεῖ σοφίας νομοθέτη πρεπούσης ἀπειρος εἶναι καὶ καιρῶν δύναμιν ἀγνοεῖν καὶ συγκαταβάσεως κέρδος· ἂν γὰρ ἐννοήσῃς τίνες ἦσαν οἱ ταῦτα ἀκούοντες καὶ πῶς διακείμενοι καὶ πότε τὴν νομοθεσίαν ἐδέξαντο ταύτην, σφόδρα ἀποδέξῃ τοῦ νομοθέτου τὴν σοφίαν καὶ ὄψει ὅτι εἰς καὶ ὁ αὐτὸς ὁ ἐκεῖνα καὶ ταῦτα νομοθετήσας ἐστὶ. Εἰ δὲ παρὰ τὴν ἀρχὴν τὰ ὑψηλὰ ταῦτα καὶ ὑπέρογκα εἰσήγαγε παραγγέλματα, οὗτ' ἂν ταῦτ' ἐδέξαντο οὗτ' ἐκεῖνα· νῦν δὲ ἐν καιρῷ τῷ προσήκοντι ἐκατέρα διαφεύγει τὴν οἰκουμένην δι' ἀμφοτέρων κατώρθωσεν ἅπασαν».

Ἐκτοτε λοιπὸν ἐκραταιοῦτο ὁ λαὸς οὗτος πολιτικῶς καὶ ἠθικῶς, ἔκτοτε σοφοὶ καὶ ἐμπνευσμένοι βασιλεῖς ἐξυμνοῦντες τὸ μεγαλεῖον καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Κυρίου ἐν ποιήσει ὑψιπετεῖ ἐνίσχυον τὸν λαὸν εἰς τὴν πίστιν τοῦ ἀληθοῦς θεοῦ καὶ ἐπαιδαγωγῶν αὐτόν· ἔκτοτε σοφοὶ καὶ διδάσκαλοι καὶ προφῆται διηρμήνευον εἰς αὐτόν τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου, παρεμυθοῦντο αὐτόν κατὰ τὰς ὁδύνας του, ἐνουθέτου αὐτόν κατὰ τὰς παρεκτροπὰς του, καὶ ὡς βεβαίαν καὶ φρικώδη προανήγγελλον τὴν ἐκρηγνίαν τῆς τοῦ Ἰεχωβά ὀργῆς, ἐὰν διατελώσι παραβιάζοντες τὴν διαθήκην του, ἐὰν μὴ ἐπανορθώσωσι τὴν πολιτείαν των, ἐὰν μὴ ἐπανεέλθωσι εἰς τὴν ὁδὸν τῆς πατρῴας εὐσεβείας, ἐὰν μὴ τάμνωσι τὰς τρίβους τῆς εὐθύτητος τῆς καρδίας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σωφροσύνης. Ἀλλὰ μάτην ἀνεμέλποντο ὑπὸ τῶν εὐθέων ἀνδρῶν οἱ ἐμμελεῖς οὗτοι φθόγγοι! Μάτην ἀνεκρούοντο ἐπανελημμένως τῆς ἐμπνευσμένης αὐτῶν γλώσσης αἱ εὐτονοὶ χορδαί. Τόσον βαθέως ὑπείσθυει καὶ ἀνιάτως καυτηριάζει τῆς στιγμιαίας ἡδονῆς καὶ τῆς κακίας τὸ δηλητήριον! Ἄλλ' οὐδὲ τοῦ λοιποῦ κόσμου τὸ πρόσωπον ἦτο φαιδρότερον, οὐδὲ τὰ σημεῖα μᾶλλον εὐεῖωνα. Οἱ Ἕλληνες πρὸ καιροῦ ἤδη εἶχον διατρέξει τῆς αὐτονομίας των τὸν δόλιχον, καὶ τὸ δένδρον τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὅποιον αὐτοὶ το-

σοῦτον περιπαθῶς ἐκαλλιέργησάν ποτε, καὶ ὑπὸ τὴν σκιάν τοῦ ὁποίου ἐμεγαλουργήσαν, εἶχεν ἤδη ξηρανθῆ καταβρωθὲν ὑπὸ τοῦ σκώληκος τῶν ἐσωτερικῶν ἐρίδων, τῆς ἀτομικῆς περιφιλαυτίας καὶ τῆς ἰδιωτικῆς πλεονεξίας· τὰ λοιπὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνη διανύσαντα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐπιφανῆ ἢ ἀφανῆ ἱστορικὴν πορείαν, κατεπόθησαν καὶ αὐτὰ ὑπὸ τοῦ ὀρητικῆς χειμάρρου τοῦ ἀπεράντου ρωμαϊκοῦ κράτους. Τὸ ρωμαϊκὸν κράτος διὰ τοῦ φυσικοῦ νόμου παιδαγωγηθέν, διὰ τῆς ἀνδρείας καὶ τῆς ἄλλης πολιτικῆς ἀρετῆς κρατυνθέν, εἶχεν ἤδη ἐπ' ἐσχάτων παραλλάξει τὴν πάτριον φυσιγνωμίαν, καὶ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς καχεξίας τοῦ τὸ θανάσιμον σύμπτωμα ἐν ταῖς γρακχικαῖς στάσεσι πρῶτον ἐκδηλωθέν, διὰ τῶν Μαρνανῶν καὶ Συλλείων ἀλληλομαχιῶν καὶ ἀνατροπῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀκαταστασίας δεινωθέν, ἐσπάρασσεν ἤδη τοὺς τελευταίους τῆς ὑπάρξεώς του σφαδασμούς, ὅτε κατὰ θεῖαν πάντως βουλήν ὄλως ἐξησθενημένον καὶ αἱματόφυρτον παρεδίδετο καὶ συνηνοῦτο εἰς χεῖρας τοῦ Αὐγούστου. Οὐδὲν θρησκευμα ἀληθές ἐπαῖρον τὴν διάνοιαν, καὶ ἱκανοποιῶν τοὺς ἐμφύτους νομίμους πόθους τῆς καρδίας, οὐδὲν σύστημα φιλοσοφικὸν ἐνίσχυον τὴν πίστιν τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸ ἀγαθόν, εἰς τὸν Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀθανασίαν. Ἐκ τῶν δύο τότε φιλοσοφικῶν σχολῶν, ὑπὸ τὴν σημαίαν ἐκατέρας τῶν ὁποίων ἦτο ἐστρατολογημένος ὁ ἐπίσημος καὶ λόγιος κόσμος τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἡ μὲν Ἐπικουρείος ἠρνεῖτο διαρρηθῆν πάντα σύνδεσμον τοῦ παρόντος βίου πρὸς τὸν μέλλοντα, πρὸς τὸν αἰώνιον· ἡ δὲ Στωικὴ φιλοσοφία, ἥτις ἄλλως ἀνέγραφεν ἐν τῇ προμετωπίδι τῆς διδασκαλίας τῆς τὴν ὑψηλὴν ἀρχὴν ὅτι «ἡ ἀρετὴ εἶναι ἡ εὐδαιμονία», καὶ αὐτὴ ὑπὸ τὴν ἐποψίν τῆς σχέσεως τῆς παρούσης ζωῆς πρὸς τὴν ἐπέκεινα τοῦ τάφου ἐταλαντεύετο ἐντὸς πλήρους ἀοριστίας καὶ ἀβεβαιότητος. Περὶ τὰς δυσμὰς λοιπὸν τοῦ ἀρχαίου κόσμου τὸ θρησκευτικὸν φῶς, ἡ ἀληθὴς σοφία ἐξέλειπεν, ὡχρία, ἔδυεν, καὶ ὅμως ἵνα μὴ τὰ σπέρματα τῆς σοφίας, τὰ ὁποῖα ὁ Σωκράτης ἔσπειρέ ποτε ἐν τῷ γεωργίῳ τῆς ἀνθρωπότητος συμπνιγῶσιν ὑπὸ τὰς ἀκάνθας τῆς ἀνθρωπίνης ἀμβλυωπίας καὶ ψευδοσοφίας, ἀλλ' ἵνα ριζοβολήσωσι καὶ καρποφορήσωσι, ἐχρειάζετο ἐξ ἄπαντος ὅπως ὁ Θεὸς καὶ ἡ ἀθανασία καταστῶσι τὸ ἀντικείμενον πίστεως πραγματικῆς καὶ βεβαίας. Ἴδου διατὶ λέγει ὁ ἱερός ἀπόστολος Παῦλος ὅτι ὁ Κύριός του «κατήργησε τὸν θάνατον, καὶ ὀφθαλμοφανῆ κατέστησεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀφθαρσίαν». Ναί· περὶ τὴν ἐποχὴν ἀκριβῶς ταύτην, τῆς ὁποίας πιστὴν ὀπωσθήποτε εἰκόνα προσεπάθησα νὰ χαράξω, ἀστὴρ νέος ἀσυνήθης ἀναγγέλλει τὴν ἐπιτολὴν τοῦ ἀστέρος ἐκείνου, ὅστις ἐμᾶλλε νὰ ᾗ τοῦ κόσμου τὸ ἀληθές φῶς. Περὶ ταύτην ἀκριβῶς τὴν

ἐποχὴν ἐξεγείρεται ἐν τινι μικρᾷ γωνίᾳ τῆς ἀχανοῦς ρωμαϊκῆς κοσμοκρατορίας ἢ μελιχρᾶ τοῦ πραοτάτου Ἰησοῦ φωνὴ συγκαλοῦσα εἰς ἐστίασιν πνευματικῆς οὐρανιας διδασκαλίας τὴν ἐπιδομένην τροφῆς ὑγιούς ἀνθρωπότητα, συγκαλοῦσα ὑπὸ τὴν σκέπην καὶ τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ λατρείαν τοῦ ἀληθοῦς Θεοῦ καὶ πατρός τὴν διεσπαρμένην καὶ ἀπωφρατισμένην γενεάν τῶν ἀνθρώπων. Ἐν δὲ τῇ φωνῇ ταύτῃ, φωνῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, φωνῇ τοῦ Θεοῦ, οὐ μόνον τὸ κράτος τῆς πολυθείας καὶ τῶν εἰδώλων ἀρδὴν ἀνατρέπεται καὶ κατὰ γῆς συνθλάται καὶ κατασυντρίβεται, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ ἀρχαιότης περιρρέει περὶ αὐτήν, καὶ ἐκ τοῦ ναυαγίου καὶ τῶν συντριμμάτων αὐτῆς καινουργεῖται κτίσις νέα, κοινωνία χριστιανική.

Ἐἶπομεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ὅτι ἡ ἰδέα τῆς ἀγάπης ἦτο ξένη εἰς τὴν πρὸ Χριστοῦ πολιτείαν. Ἄφ' οὗτου ὅμως ὁ Σωτὴρ τοῦ κόσμου ἐνετέλλετο εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ καὶ ἔλεγεν «ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους», ἔκτοτε ἐν τῇ ἐπιστῆμῃ τῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας πασῶν τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν πρυτανεῖει ἡ ἰδέα τῆς Ἀγάπης, ἔκτοτε ἐν τῇ μυριπλόφῳ ἀνυπερέστη τῶν ἀνθρωπίνων ἀρετῶν τὸ εὐαδέστατον ἀνθος θεωρεῖται ἡ Ἀγάπη, ἔκτοτε τὸ κύριον γνῶρισμα τῶν εἰς Χριστὸν ἐβαπτισμένων κατέστη ἡ Ἀγάπη. «Ἐν τούτῳ γινώσκονται ὅτι ἐμοὶ μαθηταὶ ἔστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις». Καὶ τίς λοιπὸν ὁ βαθὺς νοῦς τῆς μικρᾶς ταύτης λέξεως; Ἔϊνε ἡ Ἀγάπη ψυχικὴ τις κατάστασις ἐναντία πρὸς τὴν δυσμένειαν, πρὸς τὴν καθ' ἑαυτὸ κακίαν, ἣτις φθονεῖ, ἣτις μισεῖ, ἣτις λυπεῖται ἐπὶ τῇ προόδῳ τοῦ πλησίον, χαίρει δὲ σατανικὴν χαιρεκακίαν ἐπὶ τῇ δυσπραγίᾳ αὐτοῦ; Ἔϊνε ἡ Ἀγάπη φρόνημά τι τῆς ψυχῆς ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον πρὸς τὸν ἐγωισμόν, ὅστις ἀναφέρει τὰ πάντα εἰς ἑαυτόν, ἀπειλεῖ νὰ προκαλέσῃ τὸν πόλεμον παντός κατὰ πάντων, καὶ ὑποσκάπτει αὐτὰ τὰ θεμέλια τῆς ἀνθρωπίνης κοινωνίας; Ἔγκειται ἡ Ἀγάπη ἐν τῇ φιλανθρώπῳ προνοίᾳ ὑπὲρ τῶν ὀρφανῶν καὶ τῶν πτωχῶν, καὶ ἐν τῷ εὐγενεῖ ζήλῳ πρὸς ἐκπαίδευσιν, ἠθικοποίησιν καὶ ἀνύψωσιν τῆς περὶ ἡμᾶς κοινωνίας; Ἐκδηλοῦται ἡ Ἀγάπη ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς πραότητος καὶ τῆς ἀπλάστου εὐγενοῦς συμπεριφορᾶς, ὑπὸ τὸν τύπον τῆς μετριοφροσύνης καὶ τῆς ἀληθοῦς χριστιανικῆς ταπεινώσεως; Ἀλλὰ προκειμένου περὶ τῆς οὐσίας τῆς πρωτοφανοῦς ταύτης εὐαγγελικῆς Ἀρετῆς παραχωρήσωμεν τὸν λόγον καὶ τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸν μεγαλοφρονότατον τῶν μαθητῶν τοῦ Κυρίου. «Ἐάν, λέγει ὁ μακάριος Παῦλος, ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν Ἀγγέλων, κἂν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάναί, κἂν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρ-

χοντά μου, κἂν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι. Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἢ Ἀγάπῃ, οὐ ζηλοῖ, οὐ περπορεύεται, οὐ φυσιοῦται, οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν, οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ, πάντα στέργει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, ἢ Ἀγάπῃ οὐδέποτε ἐκπίπτει». Καὶ λοιπὸν μετὰ ταῦτα ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν πάντες ἀδιστακτως ὅτι ὁ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ εὐαγγελισμὸς εἰς τὸν κόσμον τῆς Ἀγάπης εἶνε ἡ νέα διαθήκη τῆς Ἀνθρωπότητας. Καὶ πῶς ὄχι; Τὸ φιλάνθρωπον τῆς ἡμετέρας χριστιανικῆς ἐποχῆς πνεῦμα ἐπὶ τοσοῦτοι ἐντονώτερον ἐκδηλοῦται, ἐφ' ὅσον βαθύτερον ἐνσπείρεται εἰς τὰς ψυχὰς τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ὁ σπόρος. Τὰ ἤθη ἡμῶν καθίστανται τοσοῦτω ἡμερώτερα καὶ πραότερα, ὅσῳ ἀφθονώτερα διανέμεται τῆς χριστιανικῆς διδασκαλίας ἢ ὑγιεινῆ τροφῆς. Τὸ πνεῦμα τῆς φιλανθρώπου συμπαιδείας, τὸ πνεῦμα τῆς εὐποιοτικῆς τάσεως ὡς ζεῖδωρός τις αὔρα διαπνέει σήμερον πάσης κοινωνίας καὶ τὰς χθναλοτέρας βαθμίδας, ἐκδηλούμενον εἰς ἔργα φιλάνθρωπα κατὰ τὰς πληρμύρας καὶ πυρκαϊᾶς, τὰς ἐπιδημικὰς ἀσθενείας καὶ κατ' ἄλλας ἀνθρωπίνας παθήσεις. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς καθ' ἡμᾶς νομοθεσίας πόσον ἐπέδρασε τὸ φιλάνθρωπον χριστιανικὸν πνεῦμα θὰ ἦτο μακρόν, ἐὰν ἐπεχειρεῖ τις καὶ νὰ τὸ ὑποδείξῃ μόνον. Ἡ ἐλευθερία, ἣτις παρὰ τοῖς ἀρχαίαις περιορίζετο ἐντὸς προνομιοῦχου τινὸς τάξεως, θεωρεῖται σήμερον κτῆμα πάσης τῆς ἀνθρωπότητας κοινόν καὶ ἀναφαίρετον. Δὲν συνεπληρώθη ἀκόμη μία γενεὰ ἀνθρώπων, ἦτο ἡ πέμπτη Μαρτίου τοῦ 1861, ὅτε μονάρχης μέγας, Ἀλέξανδρος ὁ Β', ὁ αἰεμνηστος πατὴρ τοῦ νῦν ἰθύνοντος τὰς τύχας τῆς Ρωσσίας, δι' ὑψηλοῦ οὐκαζίου τοιχοκολλωμένου ἐν ταῖς ὁδοῖς καὶ ἀναγινωσκομένου ἐπὶ τῶν ἐκκλησιῶν κατήργει τὰ ἐν τῇ ἀχανεῖ αὐτοκρατορίᾳ του τελευταῖα λείψανα τῆς δουλείας καὶ ἀπέλυεν ἀπὸ τοῦ σκότους τῆς δουλείας εἰς τὸ φῶς τῆς ἐλευθερίας, τῆς αὐτενεργείας καὶ τῆς προόδου ἑκατομμύρια τῶν ὑπηκόων του. Ὀλίγα μετὰ ταῦτα ἔτη σύμπας ὁ πεπολιτισμένος κόσμος μετ' ἀγαλλιᾶσεως ἐπευφῆμει καὶ ἐνθουσιωδῶς ἐπεκράτει εἰς τὴν αἰσίαν ἐκβασιν τῆς πάλης ἐκείνης, τὴν ὁποίαν οἱ βόρειοι Ἀμερικανοὶ εὐγενῶς ἀνελάμβανον καὶ ἐπιτυχῶς διεξῆγον ὑπὲρ τῆς ἀπελευθερώσεως τῶν ἐν τῷ νέῳ κόσμῳ δούλων, ὑπὲρ τῶν φυσικῶν δικαίων τῆς ἀνθρωπότητας. Ὑπάρχει τις ἐν τῷ μέσῳ ἡμῶν, ὅστις νομίζει ὅτι ταῦτα πάντα κατωρθώθησαν ἄνευ τῆς ἐπὶ τῶν καρδιῶν ἐπιδράσεως τοῦ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ τῆς χριστιανικῆς διδασκα-

λίας καὶ πίστεως ; Εἶναι τις ὅστις ἀγνοεῖ ὅτι ταῦτα πάντα εἶναι ὁ φυσικὸς θρίαμβος τῆς χριστιανικῆς ἀληθείας ;

Ἐν Ἀδριανουπόλει.

ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΘΩΜΑΖΕΟΥ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΟΛΩΜΟΣ

(Μετάφρασις ἐκ τοῦ Ἰταλικῆ προτοτύπου).

Ἐπάρχουν ἔθνη ποῦ ὤρισε ὁ Θεὸς νὰ εἶναι δαχτυλίδι νὰ σμίγῃ ἕναν πολιτισμὸ μ' ἕναν ἄλλο, ἕνα μὲ τὸν ἄλλον αἰῶνα. Ἐπάρχουν ἄνθρωποι, ποῦ, τὸ ἀνανοοῦνται ἢ ὄχι, εἶναι προωρισμένοι νὰ δέσουν ἕνα ἔθνος μὲ τ' ἄλλο. Ἐνα ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔθνη ἐστάθη γιὰ πολὺν καιρὸ τὸ Ἑλληνικὸ· ὁ Διονύσιος Σολωμὸς εἶναι σήμερα (ἢ καλλήτερα μοποῦσε νὰ εἶναι, ἂν τὸ θέλουν οἱ Ἕλληνες) ἕνας ἀπ' αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους. Ἀναθρεμμένους ὥστε νὰ αἰσθάνεται τὴν ἐξαιρετὴ εὐγένεια τῶν Ἰταλικῶν γραμμάτων, ἐγνώρισε στὰ πρῶτά του νιάτα τὸ Μόντη καὶ τὸν Τόρτη, ἐνόησε κ' αἰθάνθηκε τὰ δικαιολογήματα τῆς μιᾶς σχολῆς καὶ τῆς ἄλλης, καὶ μεταξύ τῶν σοφῶν ποῦ διχογνωμοῦσαν ἔβαλε λόγια εἰρήνης. Θυμᾶται ἀκόμη πόσο ἐγκάρδια τὸν ἐδέχθησαν τότε στὴν Ἰταλία καὶ πόσο τὸν ἀναγάλλιασαν καὶ ἡ φύσις κ' οἱ ἄνθρωποι, καὶ ταῖς πρῶταις φιλίαις ποῦ ἔχουν δύναμι σ' ὀλόκληρη τὴ ζωὴ, καὶ τοὺς δασκάλους του καὶ φίλους μαζί, ποῦ ἕνας, ὁ Πίνης ἀπὸ τὴν Κρεμώνα, ζῆ ἀκόμη καὶ περᾶ τὰ ὀγδοῆντα. Καὶ πάντα, ὅσαις φοραῖς τὸ κάλεσε ἢ χρεῖα νὰ ὑπερασπίσῃ τοὺς Ἰταλοὺς, ὁ Σολωμὸς τὸ ἔκαμε καὶ τὸ κάμνει μὲ ζῆλο ποῦ φαίνεται πάθος, καὶ μὲ σπάνιο θάρρος. Δὲν παύει ὅμως μὲ τοῦτο καὶ νὰ εἶναι Ἕλληνας, αὐτός, ποῦ ἔχει ἀφωσιωμένο τὸ πνεῦμά του στὸν ἔπαινο τῆς πατρίδος του καὶ εἶναι πηγὴ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ του τὰ δοξαστὰ θυμήματα τῶν ἀρχαίων· οὐδὲ βέβαια τόσο ἀρχαϊκὸ ἄρωμα ἀναδίνει ἢ γλώσσα ποῦ σήμερα μορφοῦν οἱ Ἕλληνες ἀπάνου στὸν τύπο τῆς παλαιᾶς, ὅσο οἱ στίχοι του οἱ κοινοί, κοινοὶ λέγω στὴν ἐννοια ποῦ ἔλεξαν τοὺς δικούς τους ὁ Πετράρχης κ' ὁ Δάντης.

Καὶ ὄχι μόνον τοῦ Δάντη καὶ τῶν ἄλλων Ἰταλῶν αἰσθάνεται στὴν ψυχὴ του τὰ κάλλη, καὶ μὲ ὑψηλὴ κρίσι τὰ κρίνει, καὶ ξεχωρίζει τὰ μικρότερα κ' ἐξωτερικὰ ἀπὸ τὰ δεινότερα καὶ βαθύτερα (μὲ διακριτικὴ δύναμι ποῦ δὲν εἶναι κοινὴ καὶ σὲ πολὺ φημισμένους τῆς Ἰταλίας), ἀλλὰ καὶ στίχους γράφει στὴ γλώσσα τοῦ Δάντη ποῦ θὰ τιμοῦσαν κ' ἐκείνους ποῦ ἐγεννήθησαν στὴν πατρίδα τοῦ Πολιτσαίνου

καὶ τοῦ Ἀριόστου. Ἄξιος συμπολίτης, ὄχι ὅμως καὶ μιμητῆς, τοῦ Φόσκλου, ποῦ ἐντράπηκε κ' ἀπαρνήθημε τ' ὄνομα ποῦ εἶχαν φέρῃ ὁ Μακιαβέλλης καὶ ὁ Κοπέρνικος καὶ ἄλλοι περίφημοι, κ' ἐπῆρε ἕνα ἄλλο ὄχι τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος (Ἑλληνικὸ ἦταν τὸ δικό του κ' εὐγενικῆς λαϊκῆς σημασίας), ἀλλὰ τὸ ἠθέλησε βορινὸ καὶ σκοτεινὸ στὸν ἥχό του, σὰν ἀντίλαλο τῆς ψυχῆς του· ἐνῶ ὁ Σολωμὸς ἔμεινε Διονύσιος κ' ἐφύλαξε στὸ πνεῦμά του τὴν γαλήνη τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς ποῦ ἐγεννήθηκε. « Ἡ γιγάντεια ἀσιατικὴ φύσις, συνηθίζει νὰ λήθῃ, ἔχει μεγαλόπρεπαις ταῖς ἀναλογίαις, ὄχι ὅμως καὶ τόσο συμμετρικαῖς ταῖς μορφαῖς ἢ κἂν τόσο πικσταῖς γιὰ τὸ μάτι μας, ὅσο ἡ Ἑλληνικὴ· καὶ ἡ πεδιάδες καὶ τὰ βουνὰ καὶ τ' ἀπέραντα δάση τῆς ἔχουν ἠλιους ποῦ πυρόνουν βαρυὰ, καὶ ἀνεμοζάλαις κ' φίδια καὶ θηρία ποῦ τὰ κατασταίνουν τρομαχτικά· ἀλλὰ στὴν Ἑλλάδα τὸ μεγάλο ταιριάζεται μὲ τὸ χαριτωμένο, καὶ τ' ὁμορφο σὲ διάστημα μικρότερο εἶναι ὡσὰν ἀποσταλαγμένο· καὶ ὅ,τι γιὰ τὰ ἔργα τῆς φύσεως, ἡμπορεῖς νὰ τὸ πῆς καὶ γιὰ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου».

Μὴ στοχασθῆ ὅμως κανεὶς πῶς ὁ Σολωμὸς δὲν ἀγκαλιάζει στοὺς λογισμούς του ὅ,τι ἔχει σημαντικὸ κ' ἡ μακρυνότερη Ἀνατολή, μάλιστα στὰ Ἅγια βιβλία, καὶ τὰ μέρη τῆς Δύσεως ποῦ περισσότερο ἡμέρωσε ἡ Τέχνη, καὶ οἱ τόποι οἱ βορεινοὶ τῆς Εὐρώπης. Μάλιστα, καθὼς δὲν εἶν' εὐχαριστημένοι νὰ διαβάξῃ σταῖς τυπωμέναις μετάφρασεις, ἀπισταῖς ἢ ἀπὸ ἀμετρη ἐλευθερία ἢ ἀπὸ πιστότητα δουλική, παρακαλεῖ νὰ μεταφράζον κατὰ γράμμα καὶ στοματικῶς νὰ τοῦ ἐρμηνεύουν γερμανοὺς ποιητὰδες καὶ φιλοσόφους, ποῦ αὐτὸς ὕστερα διαφωτίζει μὲ τὸ φῶς τῆς σοφίας του καὶ σχεδὸν τοὺς ξαναφτιάχνει γιὰ νὰ τοὺς ἔχη δικούς του. Ὅποιος εἶδε τὸ Γκαῖτε, ἀναγνωρίζει στὰ πιθέματα τοῦ Σολωμοῦ μίαν εἰκόνα του. Αὐτός ὅμως, ἂν καὶ τὸν θαυμάζει καὶ ἴσως πάρα πολὺ κ' αὐτὸς ἀγαπάει στὴν τέχνη τὸ σύμβολο (σύμβολο ποῦ δὲν δίνει ἢ παράδosis, ἀλλὰ τὸ λατρεύει ἢ Ἐπιστήμη), δὲν εἶναι ποτὲ μιμητῆς του, φυσικὰ ἀδέξιος καθὼς εἶναι νὰ μιμηθῆ. Ὅχι μόνον δὲν παίρνει ἀπὸ τοὺς μεγάλους συγγραφεῖς τὰ ἐλαττώματα, ὄχι μόνον τὰ παρατηρεῖ μὲ πνεῦμα λεπτό, ἀλλὰ καὶ μὲ θαυμαστὴ ἐπιδεξιότητα τὰ ξαναπλάττει περιγελῶντας, χωρὶς νὰ πέσῃ στὴ γαλλικὴ παρωδία ἢ στὴν καρικατοῦρα ποῦ γιὰ μετώρισμα ἀγαποῦν οἱ ζωγράφοι, καὶ οὔτε σ' ἐκεῖνο τὸ κωμικὸ περιγέλιο, ποῦ πρῶτος μὲ παραδείγματα ἀληθια ποιητικὰ μᾶς ἔδωσαν ὁ Ἀριστοφάνης, κριτικὸς πλάστης, περιγελαστῆς σοβαρός, κωμικὸς πολίτης. Εἶδα στίχους τοῦ Σολωμοῦ τόσο ὁμορφα νὰ παρασταίνουν τὸν τρόπο τοῦ Μόντη, ὥστε νὰ φανερόντωνται

ὄχι μόνον τὰ ἐλαττώματα, ἀλλὰ μαζί κὶ τὰ καλά, νὰ φαντάζουσι ὁμοίως τὰ ἐλαττώματα περισσότερο, ὄχι ὅπως ἔκαμε κάποιος μεγαλοποιώντας γελαστικά τὸ σκληρὸ καὶ σύντομο ὕφος τοῦ Ἀλφιεῖρη — εἶδα ἓνα ξανάπλασμα τοῦ τρόπου τοῦ Μπαίρον, ποῦ ἓνας ἀναγνώστης ἀπρόσεχτος θὰ τὸ θαρροῦσε γραμμένο ἀλήθεια ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Μπαίρον· τόσο ἔμοιαζαν κ' ἡ εἰκόνες κ' ὁ τόνος· μετὰ τὴν διαφορὰ ποῦ ἡ σάτυρα Ἰσαΐσα ἐσκόπευε τοῦτο, νὰ προβῆ ἔξω ἀπὸ τὴν ὀξύνοια κ' ἀπὸ τ' ἀσυνήθιστο τὸ παράξενο, ἀπὸ τὴν ἀφθονία τὸ περιττό, νὰ σὲ κάμη νὰ αισθανθῆς πῶς τὸ ζέσταμα ἐκεῖνο τὸ ψεύτικο ἢ ποῦ θαρρεῖς τὸ κατάφεραν τὰ τριψίματα, εἶναι ἀρρώστιας σημάδι. Καὶ παρόμοια, ὅταν παρατηρῆ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Σολωμὸς εἶναι νόστιμος καὶ λεπτός, αὐστηρὸς κάποτε ἀπὸ δύναμι στοχασμοῦ, συγκαταβατικὸς ὁμοίως ἔπειτα ἀπὸ κίνημα φυσικὸ τῆς καρδιάς. Περιγελαστικὸς τρομερός, ἀλλὰ κ' ἐπαινέτης γεμάτος θαρρευτικὴ κολακεία ποῦ ἤμπορεῖ καὶ νὰ βλάψῃ· σύντομος εἰς τὴν ὁμιλία καὶ ἄφθονος, λεπτός καὶ θερμός, κανονικὸς καὶ φανταστικὸς. Ὁ στενὸς κύκλος ὅπου ζῆ, τὸν στενοχωρεῖ, ναί, ἀλλὰ δὲν ἐμποδίζει ταῖς ιδέαις του νὰ πετάξουν, κ' ἔχει δίκην νὰ λήῃ· εἶμαι στὴν Κέρκυρα, δὲν εἶναι ὁμοίως ἐδῶ ἡ ζωὴ μου». Βέβαια ἓνας κύκλος πλατύτερος θὰ πλῆθαινε τ' ἀναγκαστικά του καὶ τοὺς πνευματικούς του καρπούς καὶ τὴ φήμη του· ἀλλὰ στὴν Ἰταλία, καὶ περισσότερο στὴ Γαλλία ἢ στὴ Γερμανία ἢ στὴν Ἀγγλία, θὰ ἔχανε ἓνα μέρος τῆς Ἑλληνικῆς του οὐσίας, θὰ ἔχανε τὸ πνεῦμα τ' οὐρανοῦ καὶ τὸ πνεῦμα τῆς γλώσσας.

Ἡ γλῶσσα ποῦ τοῦ χρειάζεται εἶναι ἡ ζωντανή, καὶ ἡ γραμμικὴ γλῶσσα γιὰ νὰ ζῆσθαι στὰ γράμματα ἀπ' αὐτὸν ἔχει χρεῖα, ποῦ τὴν κυριεύει καὶ τὴν κατέχει καὶ τὴν μεταχειρίζεται ὡς ὄργανο τῆς ζωντανῆς του ζωῆς. Εἰς αὐτὸ εἶναι πρωτότυπος καὶ ἤμπορεῖ κ' ἔχει χρεῖος νὰ γίνῃ στὴν πατρίδα του ἀρχηγὸς νέας φιλολογίας, ποῦ θὰ εἶναι μόνη ἀληθινὴ καὶ ἐνεργητικὴ. Τὰ ἀδύνατα πνεύματα, ἢ οἱ δειλοὶ ἀπὸ ἀπειρία, ἢ οἱ μάταιοι κ' ἐλαφροὶ, ἀποφεύγουν τὴν κοινὴ γλῶσσα, γιὰ τὴν δὲν εἶναι ἀρκετοὶ νὰ τὴν εὐγενίσουν μετὰ δικὰ τοὺς νοήματα καὶ αἰσθήματα, μετὰ τέχνη δική τους· ὅθεν ἀναζητοῦν τὴν εὐγένεια τοῦ ὕφους στὴ γραμματικὴ τῆς νεκρῆς λαλιάς, ποῦ συγγραφεῖς πεθαμένοι ἐμεταχειρίσθησαν μ' εὐγένεια θαυμαστή. Ἀλλὰ τὸ δύσκολο (καλὰ λέγει ὁ Σολωμὸς) εἶναι νὰ πάρῃ ἀπὸ τὴν κοινὴ συνήθεια τοὺς ἤχους, νὰ τοὺς κάμη νὰ ἐξηγοῦν πράγματα ὄχι κοινά, ταιριάζοντάς τους ὥστε νὰ λέν ὅ,τι ὡς τώρα δὲν εἶπε κανεὶς, καὶ ὁμοίως ὅλοι νὰ τοὺς καταλαβαίνουν καὶ νὰ τοὺς αἰσθάνωνται. Ἡ καλλιεργημέναις γλώσσαις τῆς

Εὐρώπης ἔχουν λαμπροὺς συγγραφεῖς, ποῦ ἔχουν ὀρίση ἀπὸ καιρὸ λέξεις ὠραίας γιὰ νὰ φανερώσουν νοήματα ἀξιωματικὰ· ὅθεν οἱ σημερινοὶ ποῦ θὰ γράψουν ἔχουν ἔμπρός τους ἑτοιμασθεὶς φράσεις, ποῦ ζυπνοῦνε στὸ λογισμὸ καθενὸς τὴν ἐνθύμησι μιᾶς παλαιᾶς ἐξευγενισμένης μορφῆς. Ἀλλὰ ἡ νέα Ἑλληνικὴ συγγραφεῖς τέτοιους δὲν ἔχει· ὕστερ' ἀπὸ τὰ τραγούδια τὰ Κλέφτικα ἔρχεται ὁ Σολωμὸς, πρῶτος συγγραφέας τῆς τέχνης, τέχνης ὁμοίως φυσικῆς, τέχνης ποῦ εἶναι στὰ τεχνάσματά της τελειωμένη καὶ ἴσα ἴσα γιὰ τοῦτο ξέρεῖ νὰ κρύβεται ἐκεῖ ποῦ εἶναι μεγαλύτερῃ ἢ δυνάμει της. Σοφὸς ἦταν ὁ στοχασμὸς του ν' ἀφήσῃ τὰ Ἰταλικά μέτρα καὶ τὴ ρίμα, καὶ ν' ἀγκυλοποιῆ μετὰ τὸ στίχο τοῦ ἔθνους, ποῦ ταιριάζει τοὺς παλαιούς ρυθμούς μετὰ τοὺς νέους, ν' ἀγκυλοποιῆ μ' αὐτὸν σὲ πάλαιμα κοπιαστικὸ καὶ καρποφόρο. Τὸ αἶσθημα τοῦ ρυθμοῦ εἶναι σ' αὐτὸν ἓνα χάρισμα φυσικὸ, ἀναθρεμμένο ἀπὸ λεπταῖς παρατήρησεις καὶ ἀπὸ μελέταις ἐπίμοναις· σ' αὐτὸν ποῦ αἰσθάνεται τὴ μουσικὴ ὡς τεχνίτης, καὶ χωρὶς νὰ κατέχῃ τὴν ἐπιστήμη της, τραγουδαίει σωστά, καὶ μετὰ τὸν τόνο σηκώνει καὶ τοὺς στίχους τοὺς ξένους καὶ τοὺς δικούς του. Εὐχόμεθα στὴν Ἑλλάδα νὰ μὴν ἔχῃ ἀκαρπὰ νὰ καυχῆται γι' αὐτὸν μίαν ἡμέρα ὡς ἂν γιὰ κάτι τι σπάνιο κ' ἀνωφέλτο, ἀλλὰ τὰ παραδείγματά του μ' ἐνεργητικὴ ταπεινὸσύνη ν' ἀκολουθῆσθαι.

Γ. Καλοσοφία.

Ἡ ΨΗΦΙΔΟΓΡΑΦΙΑ ἘΝ Τῆ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΙ ΚΑΙ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

1) *Georges Berger*. Notes sur la mosaïque Paris 1876. 2) *Bayer*. Recherches pour servir à l'histoire de la peinture et de la sculpture chrétiennes en Orient avant la querelle des iconoclastes. Paris 1879. 3) *De Rossi*. Musaiici christiani e saggi dei pavimenti delle chiese di Roma anteriori al secolo XV. Roma 1872. 4) *Gerpach*. La Mosaïque, Paris 1882.

Α'.

Ἐν Ἀσίᾳ τὸ πρῶτον ἐγεννήθη ἡ ψηφιδογραφία. Ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη τέχνη, τὸ βραδύ τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς εἶδος τὸ ὑπὸ τῆς παραδόσεως εἰς ἀρχαιοτάτην ἀναγόμενον ἐποχὴν, προὔποσθη σταθερότητα ιδεῶν, καλαισθητικὴν ἐνόητα καὶ ἀρχαῖς ἀπαντώσας μόνον εἰς ἱερο-

κρατούμενας κοινωνίας, εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν ἡ τέχνη ἐξαντλήσασα τὸ νεκρικὸν αὐτῆς πῦρ, ἄρχεται ἡρεμοῦσα καὶ σβεννυμένη.

Βραδείως ἡ Ἑλλάς ἐγνώρισε καὶ μετρίως ἐξετίμησε τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς ὡς ἀπαθὸν ὄλωις εἰς τὸ ζωογονοῦν τὰ ἔργα τῶν καλλιτεχνῶν αὐτῆς φιλελεύθερον πνεῦμα. Ἄλλ' ἡ Ρώμη ἤδη ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σύλλα ἀπεδέξατο αὐτό, πᾶσαν κατέβαλεν ὑπὲρ τῆς τελειοποιήσεώς του μέριμναν καὶ εἰσῆγαγεν αὐτὸ εἰς τὰς ἀπειραριθμούς ἐπαρχίας τῆς ἀπεράντου αὐτοκρατορίας, ἐν Γαλατία, Γερμανία, Ἰσπανία, Ἀφρικῆ καὶ αὐτῇ τῇ ἀπωτάτῃ Βρετανία, ἐνθα μεγαλοπρεπεῖς ἐκ ψηφοθετημάτων ἐπιστρώσεις μαρτυροῦσι καὶ νῦν ἔτι τὴν ἐπικρατοῦσαν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πολυτέλειαν. Καὶ τῷ ὄντι οὐδὲν ἕτερον ζωγραφικῆς εἶδος ἐφαίνετο τοῖς Ρωμαίοις ἄξιον νὰ κοσμήσῃ τὰ θαυμάσια αὐτῶν ἀρχιτεκτονικὰ ἰδρύματα, τὰς κολοσσιαίας ἐκ μονολίθων στήλας καὶ τὰ ὀρειχάλκινα στεγάσματα. Ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν ἐν τῇ τέχνῃ ἐπεζητεῖτο ἡ πολυτέλεια μᾶλλον ἢ τοῦ καλοῦ ἢ ἀγνῆ παράστασις, ναοὶ καὶ θεάτρα καὶ ἀνάκτορα ἐπληροῦντο ὑπὸ μωσαϊκῶν, ὧν ἡ λάμψις ἡμιλλᾶτο πρὸς τὴν τῶν σαπφείρων καὶ τῶν σμαράγδων.

ὑπὸ τῆς ἐλαχίστης θωπευόμεναι ἡλιακῆς ἀκτίνος αἱ ἐκ χρυσῶν, κυανῶν καὶ πορφυρῶν ψηφίδων κατακεκαλυμμέναι τῶν δόμων ἐπιφάνειαι ἐξηκόντιζον μυρία ποικιλόχροα φῶτα ὡς ἀδαμαντοθῆκαι πολυτιμοτάτων λίθων πλήρεις. Οὕτως ἀνεδείχθη ἐν βραχεῖ ἡ ψηφιδογραφία διὰ τε τοὺς λογίους καὶ τὸ πλῆθος ἡ κατ' ἐξοχὴν ζωγραφικῆ. Ποιηταί, μυθιστοριογράφοι καὶ φιλόσοφοι ἀποροῦσιν ἐπιθέτων, ἵνα ἐκθειάσωσι τὰς καλλονὰς αὐτῆς. Περιγράφων τὸ μεγαλοπρεπὲς μνημεῖον τοῦ Ἑρωτος καὶ τῆς Ψυχῆς ὁ Ἀπουλήιος, ἐπιζηλον θεωρεῖ τὴν εὐδαιμονίαν ἐκείνων, ὅσοι δύνανται νὰ πατῶσιν ἐπὶ τῶν θαυμαστῶν ἐπιστρώσεων τῶν ἐκ πολυτίμων λίθων καὶ ψηφίδων συνθεθειμένων. Καὶ ὁ Προυδέντιος δὲν ἀποκρύπτει τὸν ἐνθουσιώδη θυμασμόν του, ὁ δὲ Ἀπολλινάριος λησμονῶν τοῦ λόγου αὐτοῦ τὸ θέμα, παραδίδεται εἰς ἔκστασιν ἐνώπιον τῶν σπινθηροβολουσῶν ψηφίδων, αἵτινες ἡμιλλῶντο πρὸς τοὺς σαπφείρους· καὶ ἡ παρομοίωσις δὲν ἦτο ὄλωις φαντασιώδης· ὑπάρχουσι μωσαϊκά, ἐν οἷς μέχρι τοσούτου εἶχε προαχθῆ ἡ πολυτέλεια, ὥστε ἐγένετο ἐν αὐτοῖς χρῆσις τμημάτων σιδηρίτου καὶ ἀχάτου καὶ ζάμβυκος. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην τὴν ἀπλήστως πᾶν τὸ σπάνιον, τὸ περιεργον ἢ τὸ πολυδάπανον ἐπιζητοῦσαν, ἡ μεγαλοπρεπὴς αὕτη τέχνη προσετίθη οὐχὶ μικρὰν αἴγλην εἰς τὰ λαμπρὰ καὶ πολυτελῆ αὐτῆς κτίσματα.

Εἰς τὰ δημιουργήματα οὐδεμιᾶς ἄλλης τέχνης πλείων καταδαπανᾶται χρόνος, οὐδ' ὑπάρχει ταύτης ἄλλη βραδυτέρα καὶ λεπτολογω-

τέρα. Καὶ νῦν ἔτι ἐν τῷ ἐργαστηρίῳ τοῦ Βατικανοῦ, καίτοι περιέχοντι συναρμολογίαν ψηφίδων εἴκοσι καὶ πέντε χιλιάδων ἀποχρώσεων, ἡ ἐκτέλεισις μιᾶς τῶν διὰ τοὺς ναοὺς τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἢ τοῦ Ἁγίου Παύλου προωρισμένων εἰκόνων ἀπαιτεῖ πολλῶν δεκάδων ἑτῶν χρόνον. Ἡ ἀντιγραφή τῆς Στέψευος τῆς Παρθένου κατὰ τὸν Ραφαῆλον ἀπησχόλησεν ἀπὸ τοῦ 1853 μέχρι τοῦ 1864 τέσσαρας ἐπιδεξίους τεχνίτας. Φαντασθῆτω νῦν ὁ ἀναγνώστης ὑπὸ ποίας ἀπητεῖτο νὰ ἦ θεωρακισμένος ὑπομονῆς ὁ ψηφιδογράφος ἐν ἐποχῇ, καθ' ἣν ἡ τέχνη ἀπαξιούσα τὴν χρῆσιν τῆς κατασκευαζομένης ἐν μεταγενεστοῖς χρόνοις πολυχρόου μάζης, κατέφευγε πρὸς κατεργασίαν τῶν λεπτοτάτων ἀπεικονισμάτων εἰς τὸ ὑπὸ τῆς φύσεως παρεχόμενον μάρμαρον. Εὐγλύπτως περὶ τούτου λαλοῦσιν οἱ ἀριθμοὶ οἱ προκύπτοντες ἐκ τῶν περὶ τοῦ μωσαϊκοῦ τῆς Παλαιστίνης ἐρευνῶν· πρὸς σύνθεσιν τοῦ ἔργου τούτου μῆκος ἔχοντος 78,624 τετραγωνικῶν οὐγγιῶν (ἡ τετραγωνικὴ οὐγγία ἰσοδυναμεῖ πρὸς 9 τετραγωνικὰ ἑκατοστόμετρα) ἐδέησε νὰ παρασκευασθῶσι, νὰ κοπῶσι καὶ συναρμολογηθῶσιν ἐξ ἡ ἑπτὰ ἑκατομμύρια τμημάτων μαρμάρου, ὑπελογίσθησαν δὲ μέχρις 96 ψηφίδων κατὰ τετραγωνικὴν οὐγγίαν.

Ἡ τάσις αὕτη ἤρξανε καὶ ἐγενικεύετο κατὰ λόγον εὐθὺν πρὸς τὰς τοῦ ἔργου δυσχερείας. Τὰς ἐκ μεταλλικῶν ὑλῶν συνθέσεις ἐφιλοτιμοῦντο νὰ ἐξισώσωσι πρὸς τὰ προϊόντα τοῦ χρωστήρος, τὰ δὲ δύναμιν ἀνυπολόγιστον καὶ χρόνον μακρότατον κατατρίβοντα ταῦτα ἔργα ἐθεωρήθησαν ὡς ὁ ὑπέρτατος τῆς τέχνης σκοπός. Ἐν τῇ πορείᾳ τῶν αἰώνων οὐχὶ σπανίως ἀπαντᾷ τὸ φαινόμενον, καθ' ὃ ἀσθενεστέρα ἀποβαίνει ἡ ἐμπνευσις καὶ ἀλλοιοῦται τοῦ καλοῦ ἢ αἰσθησις. Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἡμῶν οἱ πεπειραμένοι τῶν Γοβελίνων θαλαμοστόλοι καὶ οἱ ἐμπειρότεροι τοῦ Βατικανοῦ ψηφιδογράφοι φιλοτιμοῦνται νὰ μιμῶνται τ' ἀριστουργήματα τῆς ἐλαιογραφίας, μὴ παραλείποντες ἐν ταῖς ἀντιγραφαῖς αὐτῶν οὐδ' αὐτὰς τῶν πρωτοτύπων τὰς ἀτελείας, μηδὲ τὴν ἐπικαλύπτουσαν αὐτὰ ἐκ τοῦ διαρρευσαντος χρόνου πρασινωπὴν τῆς ὀξειδώσεως ἐπίχρωσιν. Τὰ τοιαῦτα τῆς ἀνεξαντλήτου ἐπιμονῆς καὶ ὑπομονῆς προϊόντα εἶχον ἐν τῇ ἀρχαιότητι τὸ προνόμιον τοῦ νὰ ἐμπνεύωσι τὸ θάμβος καὶ τὸν ἐνθουσιασμόν εἰς πάσας τῆς κοινωνίας τὰς τάξεις. Θαύματα ἀληθινὰ ἀπεκάλεσαν αὐτὰ οἱ τὸ πρῶτον ἰδόντες καὶ ὑπὸ δεισιδαιμονικοῦ τινος θαυμασμοῦ κατελαμβάνοντο. Σοβαρὸς συγγραφεὺς, ὁ Σενέκας, δὲν διστάζει ν' ἀποδεχθῆ γελοῖόν τινα μῦθον, ἐκ τῶν ἐντύψεων τούτων προκύψαντα· ὁμιλεῖ περὶ μωσαϊκοῦ, οὐτινος διελύοντο ὡς διὰ μαγείας αἱ ψηφίδες ὑδάτος ἐπιχεομένου, καὶ πάλιν ἐν ὠρισμένῃ

στιγμῇ ἀνελάμβανον αὐτομάτως τὴν προτέραν αὐτῶν θέσιν; Λιῶνας τινὰς βραδύτερον ἐγεννήθη περὶ ὁμοίου τινὸς ἔργου ἄλλη καταπληκτικωτέρα παράδοσις. Ὁ Προκόπιος διηγεῖται ὅτι ἡ πτώσις διαφόρων τμημάτων τῆς ψηφιδωτῆς τοῦ Θεοδορίου εἰκόνας ἐθεωρήθη ὡς οἰωνὸς συμφορᾶς προαγγέλλων. Ἐν τῷ ψηφιοθετήματι τούτῳ, ὅπερ εὐρίσκειτο ἐπὶ δημοσίας οἰκοδομῆς τῆς ἀγορᾶς (forum) τῆς Νεαπόλεως, κατὰ πρῶτον ἀπεσπᾶσθη τὸ ἄνω μέρος τῆς μορφῆς· σχεδὸν ταυτόχρονον δὲ Θεοδώριχος ἀπέθανε· μετὰ παρέλευσιν ὀκτῶ ἐτῶν ἐξηφανίσθησαν αἱ ἐκ μίλτου ψηφίδες αἱ διαγράφουσαι τὸ στήθος τοῦ γότθου κατακτητοῦ· ἐγνώσθη μετὰ μικρὸν ὁ θάνατος τοῦ Ἀταλαρίχου ἐγγόνου αὐτοῦ καὶ διαδόχου· μετὰ δὲ τῆς διαλύσεως τῶν ψηφίδων τοῦ κέντρου τοῦ προσώπου ἐν τῇ εἰκόνι συνέπεσεν ὁ θάνατος τῆς Ἀμαλασούντης. Τέλος κατὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Βελισαρίου ἄλωσιν τῆς Ρώμης κατέπεσεν ὅ,τι ἐκ τοῦ ψηφιοθετήματος εἶχεν ἀπομείνει, καὶ τὸ γεγονός οὐδεμίαν κατέλιπεν ἀμφιβολίαν περὶ τῆς λήξεως τῆς τῶν Γότθων κυριαρχίας.

Κατὰ τοὺς τελευταίους τῆς δημοκρατίας χρόνους εἰσαχθεῖσα εἰς Ρώμην ἡ ψηφιογραφία ἐξίκετο κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς αὐτοκρατορίας εἰς τὸν κολοφῶνα τῆς ἀκμῆς αὐτῆς. Ἀπὸ τοῦ δεκάτου αἰῶνος ναοί, θέατρα, ἀγοραὶ καὶ θέρμαι, ἀνάκτορα καὶ θέρετρα κοσμοῦνται διὰ τῶν ἔργων τῶν ἐπιδείξιων καὶ καρτερικῶν ψηφιογράφων, οἵτινες ὑπὸ τὸ ὄνομα *missivarii* περιέρχονται τὰς ἐπαρχίας μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων πόλεων. Οἱ οἴκοι τῶν πετρικίων τῆς Πομπηίας καταδεικνύουσιν ἡμῖν ἐν ὁποίᾳ διετέλει τιμῇ ἀπὸ τῆς δυναστείας τῶν Φλαβίων τὸ νέον τοῦτο τῆς διακοσμῆσεως σύστημα. Ὁ ἐπισκέπτης ἀπαντᾷ, πρὶν ἢ μάλιστα καὶ τὴν οὐδὸν αὐτῶν διέλθῃ, ὅτε μὲν χαρίεσσαν νύμφην ἐψηφιογραφημένην διὰ ψηφίδων ἐκ μέλανος μαρμάρου ἐπὶ ἐδάφους λευκοῦ, ὅτε δὲ κύνα ἔτοιμον νὰ ἐφερμῆσῃ μετὰ τῆς ἐπιγραφῆς *Cave canem*, ἢ καί, ὡς ἐν τῷ ψηφιοθετήματι τῆς Πομπηίας τῷ φυλαττομένῳ ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ Σιαντιλλύ, κύνα ἐκ τῶν καλυμένων *torquatus*, προσβάλλοντα κάπρον καὶ φέροντα τὴν ἐπιγραφὴν *Cave torquatum*. Φαίνονται εἶτα τὰ ἐν ἄκρᾳ κομψότητι συνθετεμένα μονόχρωμα ψηφιδώματα, οἷον Νηρηίδες ἐπὶ θαλασσίων ἕκπων ὀχοῦμεναι, κυνηγετικαὶ καὶ ἀλιευτικαὶ σκηνογραφίαι καὶ παραστάσεις μυθολογικαί. Αἱ πλήρεις ζωῆς καὶ λεπτότητος αὐταὶ συνθέσεις ἐπαλλάσσονται ὑπὸ καθαρῶς διακοσμητικῶν ἐπιστροφῶσεων, ἐν αἷς πορφυραὶ καὶ κυαναὶ ἢ κίτριναί τε πλάκας παριστῶσι τῶν πλουσιωτάτων ταπήτων τὰς ἀπομιμήσεις. Μεταξὺ τῶν ψηφιδωτῶν κλασμάτων, ἅτινα διατηροῦνται ἐν τῷ μουσεῖῳ τοῦ Παλατινοῦ, παρατηροῦνται ἄνθη καλλιτεχνικώτατα, ἀλλαχοῦ Ἑλλη-

νίδες, ποταμῶν ἐλιγμοί, ποικίλα συμπλέγματα καὶ ὠραιότατα γεωμετρικῶν σχημάτων κοσμήματα. Προχωρῶν ὁ ἐπισκέπτης ἀνακαλύπτει εἰκόνας ἐκ σκληροῦ λίθου, ὧν ἡ λεπτότης κατ' οὐδὲν ὑπολείπεται τῶν τελειοτάτων μικρογραφικῶν καλλιτεχνημάτων. Τὸ ἐστιατόριον κοσμεῖται ὑπὸ ἀντικειμένων ὅσα σχέσιν ἔχουσι πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτοῦ, καρπῶν, ἰχθύων, πτηνῶν· ἐνιαχοῦ δὲ φαίνονται ἐπὶ τοῦ ἐδάφους εὐωχιῶν παραστάσεις, ὡς ἐν τῷ ἐπιστρώματι τοῦ μουσεῖου τοῦ Λατεράνου, ἐν ᾧ ὁ τεχνίτης ἐφαντάσθη νὰ καλύψῃ τὸ ἐδαφος ἐκ τεμαχιῶν γογγύλης καὶ κράμβης ὧν, πτηνῶν καὶ συντριμμάτων καρβίων. Οἶκον ἀσάφρωτον ἐκάλουν τὴν τοιαύτην ἐπίστρωσιν, τὴν ἀπαντῶσαν τὸ ὄμμα, ἥτις ἦν ἐν μεγάλῃ, ὡς φαίνεται, χρήσει, καθόσον ἀπαντᾶται μέχρι καὶ αὐτῆς τῆς Ἀφρικῆς. Τῶν λοιπῶν αἰθουσῶν αἱ μὲν περιέρχουσιν ἱστορικὰς εἰκόνας, ἕτεραι θεατρικὰς, ἱπποδρομικὰς καὶ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου σκηνὰς ἢ καὶ παραστάσεις γεωγραφικὰς, οἷον ἐκτεταμένα αἰγυπτιακὰ τοπεῖα, ὧν ἐν διατηρεῖται ἐν τῷ μουσεῖῳ Παλεστρίνη καὶ ἕτερον ἐν Ρώμῃ. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις εἰκόνες θεῶν καὶ ἀνδρῶν ἐπισήμων καὶ κομψότατα ἄλλα, ἐστὶν ὅτε καὶ παράδοξα διαποικίλματα. Τῆς ψηφιοθετικῆς τέχνης τὸ κράτος ἐκτείνεται μέχρι τῆς αἰθούσης τῶν λουτρῶν ἢ καὶ μέχρι τῆς κρήνης· κυαναὶ, πράσινα, κίτρινα, ἐκ μίλτου ψηφιδώματα ἐπαλλάσσονται διὰ κογχυλίων καὶ τὰς ποικιλωτάτας παριστάνουσι μορφάς.

Κατὰ τὸν χρυσοῦν τοῦτον τῆς ρωμαϊκῆς τέχνης αἰῶνα, ὅστις ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν βασιλείαν τῶν δώδεκα Καισάρων, οἱ ψηφιογράφοι ὑπὸ τῶν παραδόσεων τῆς ἑλληνικῆς μεγαλοφυΐας ἐμπνεόμενοι πειρῶνται νὰ συνδυάσωσιν ἐν ταῖς συνθέσεσιν αὐτῶν τὴν ἐλευθερίαν μετὰ τῆς καλλιτεχνικῆς ἐγκρατείας. Εἰς τὰ ἐν Πομπηίᾳ ἀνακαλυφθέντα ψηφιοθετήματα πρὸς τὴν ἀρμονίαν τῶν γραμμῶν ἀμιλλᾶται τῶν χρωμάτων ἢ ζωηρότης καὶ τοῦ κλασικοῦ τύπου ἢ σταθερὰ ἀπομίμησις. Οὐδὲν μεγαλοπρεπέστερον τῆς ψηφιδωτῆς εἰκόνας τοῦ Βάκχου, οὐδὲ βαθύτερον καὶ εὐφύεστερον τοῦ Κωμικοῦ ποιητοῦ. Ἄλλ' ἐν μέσῳ πάντων τούτων ἐξόχως διακρίνεται ἡ σύνθεσις τῆς ἐν Ἀρβήλοις μάχης, ἥτις ἀρίστην δίδωσιν ἡμῖν ἰδέαν τῆς καλαισθητικῆς τῶν ρωμαίων ψηφιογράφων δεξιότητος καὶ ἥτις ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς κατὰ τὸ 1831 διατηρεῖ ἀμείωτον τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἐμπειροπράγματος θεατοῦ.

Ὑπὸ τοὺς Ἀντωνίνους ἡ παράδοσις τῆς μεγαλοπρεποῦς ταύτης τέχνης ἀλλοιοῦται κατὰ μικρὸν· ἀπαντῶνται μὲν ἔτι ἱκανὰ ἐπὶ μαρμάρου ζωγραφήματα, μαρτυροῦντα πολλὴν ἐμπειρίαν τῆς τέχνης καὶ τῶν

έντυπώσεων αὐτῆς, ἰδίως ὅταν μετὰ ποικιλιμάτων καὶ διακόσμων εὐρίσκωνται συντεθειμένα, ἀλλ' ἐν τοῖς πλείστοις ἡ ἐνότῃς, ἡ ἀρμονία καὶ τὸ ἔρρυθμον παντελῶς ἐλλείπουσι. Τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ ψηφιδογράφοι λησμονοῦσιν ὅτι πρῶτιστον αὐτῶν καθήκον ἐστὶ τὸ νὰ μνηθῶσι τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τὸ πνεῦμα, ἧς εἰσι βοηθοί, καὶ ἐμπνέονται ὑπὸ τῶν κανόνων αὐτῆς καὶ τὰ σχεδιάσματα αὐτῶν πρὸς τὰ ἐκείνης νὰ συμμορφῶσιν· ἀντὶ τούτου ἀφίνουσιν ἀχαλίνωτον τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν φαντασίαν αὐτῶν. Ἐκεῖ ἔνθα ἡ γενικὴ διάθεσις τοῦ ναοῦ ἢ τοῦ ἀνακτόρου, ὅπερ ἀνέλαβον νὰ διακοσμήσωσι, χρήζει ἐμβριθοῦς καὶ συμμετρικῆς συνθέσεως ἢ συμπλεγμάτων εὐκρινῶς, ὡς ἐν τῇ γλυπτικῇ, συνηρομολογημένων, καταφορτίζουσι διὰ πλήθους ἀσκόπων λεπτομερειῶν τὰ ἑαυτῶν συνθέματα, λεπτομερειῶν, ὧν αἱ συγκεχυμένοι καὶ συγκρούμεναι διαγράφαί πλήττουσι τὴν ὄρασιν· ἰδίως φαίνονται πάντες ὑπεκόντες εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ συνθέτωσι τὰ ψηφοθετήματα αὐτῶν ὡς παραστάσεις ἀσχέτους καὶ ἀνεξαρτήτους τῆς οἰκοδομῆς, ἣν ἀνέλαβον νὰ διακοσμήσωσιν. Ἐν γένει δὲ ἡ φορτικὴ ἐπισφύρευσις ὅτε μὲν σκηνογραφίῶν καὶ τοπειῶν, ὅτε δὲ πυκνοῦ ὄγκου κτιρίων ἀποπλανᾷ τοῦ θεατοῦ τὸ ὄμμα καὶ κατασυντρίβει τὰς κυρίας τῆς ὅλης εἰκόνας μορφάς.

Τὰς ἐλλείψεις ταύτας διακρίνει τις ἰδίως εἰς δύο ψηφιδογραφήματα, ὧν τὸ μὲν τηρεῖται ἐν τῷ ἐν Ρώμῃ μουσεῖῳ Κίρχερ, τὸ δὲ ἕτερον ἐν τῷ μεγάρῳ Βερθερίνη, ἀμφοτέρω αἰγυπτιακὰς παριστάνοντα ὑποθέσεις καὶ σκηνογραφίας. Ἐν τῷ δευτέρῳ τούτων εἰκονίζονται νῆσοι κατάμεστοι ναῶν καὶ ἐπαύλεων καὶ θερινῶν οἰκῶν, θόλων κιγκλιδωτῶν, οὗς φυτὰ περιβάλλουσιν ἀναρριχώμενα καὶ αἱ ζωηρόταται τοῦ κοινωνικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου σκηναὶ παρίστανται ἐκτυλισσόμεναι· ποταμοὶ ὑπὸ μεγάλων πλοίων ἢ λέμβων ἐκ πατύρου διαυλακοῦνται, ἰθαγενεῖς λυσσώδη διεξάγουσι κατὰ τῶν κροκοδείλων καὶ τῶν ἵπποποτάμων θήραν, πρὸς δὲ τὰ ἄνω τῆς συνθέσεως βράχοι παρίστανται πλήρεις ζώων φανταστικῶν ἢ πραγματικῶν, ὄφρων καὶ ὄνοκενταύρων, καμηλοπαρδάλεων καὶ ταύρων, καρκίνων, πιθήκων, πανθήρων, τίγρεων, λεόντων, καμήλων, κυνολύκων καὶ χελωνῶν. Ἐν ταῖς κορυφαῖς τῶν βράχων θηρευταὶ καταβάλλουσι διὰ τῶν βελῶν τὸ θήραμα, ἐν δὲ τῷ ἀλλοκότῳ τούτῳ συμφορμῶ τοιαύτη ἐπικρατεῖ τῶν εἰκονιζομένων σύγχυσις, ὥστε θὰ ἐπίστευέ τις ὅτι ὁ τεχνίτης ἐκ προθέσεως ἀνέλαβε νὰ περιφρονησῇ πάντας τῆς συμμετρίας καὶ τῆς εὐκρινείας τοὺς κανόνας τὸ τετριμμένον τῆς συλλήψεως, ἢ δυσμορφία τῶν τύπων καὶ τὸ βεβιασμένον τῶν κινήσεων χαταφανεστάτην παριστάσει τὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν καλλίστην καὶ εὐ-

γενῆ ἀρχιτεκτονικὴν διάταξιν τοῦ ναοῦ τῆς Τύχης, ὡς διάκοσμος τοῦ ὁποῦ ἐχρησίμευε τὸ περιγραφὴν ψηφιδογράφημα.

Ἄλλὰ παρὰ τὰς περιγραφείσας ἀτελείας τῶν δύο τούτων τῆς ψηφοθετικῆς τέχνης μνημείων, ὧν ἡ ἐκτέλεσις ἀνάγεται εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ, ἡ γνησία καὶ ἐντεχνος τοῦ χρωματισμοῦ καὶ τῆς σκιαγραφίας δεξιότης καὶ ἡ ἐν τῷ συνόλῳ ὑποτυπούμενη τῆς ζωῆς πνοὴ δὲν διαφεύγουσι τὸν μὴ ἀμοιβρὸν καλαισθησίας παρατηρητὴν. Ἔτερον κατὰ τρία τέταρτα τοῦ αἰῶνος νεώτερον ψηφιδογράφημα, τελευταῖον ἴσως λείψανον προΐουσης ἐν τῇ τέχνῃ παρακμῆς, ἀποτελοῦν ἀπέραντον ἐν ταῖς θέμαις τοῦ Καρακάλα ἐπίστρωσιν καὶ πλείστας εἰκονίζον μορφάς τῶν περιβοήτων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀθλητῶν καὶ μονομάχων, στερεῖται καὶ τῆς ἐλαχίστης καλλιτεχνικῆς ἀρετῆς δυναμένης νὰ ἐξαγοράσῃ τοὺς ἀσυγγνώστους τῆς τέχνης σολοικισμοὺς καὶ τὰ τὴν κατάπτωσιν μαρτυροῦντα ἀμαρτήματα. Τὸ πλημμυρὸς τῆς σκιαγραφίας, τὸ χυδαῖον τοῦ χρωματισμοῦ ἀμιλλῶνται πρὸς τὸ κακόζηλον τῆς ἐπινοίας. Οὐδὲν δυσειδέστερον τῶν ἀπεκτηνημένων ἐκείνων μορφῶν, ἐν αἷς καὶ ἡ ρώμη αὐτῇ φαίνεται νοσηρὸν γέννημα γεγηρακότος καὶ διεφθαρμένου πολιτισμοῦ. Ἦτο καιρὸς νὰ ἀναγεννηθῇ καὶ ζωογονηθῇ ὑπὸ νέας τινὸς ἐμπνεύσεως τὸ εἶδος τοῦτο τῆς ζωγραφικῆς, ὅπερ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἴσχυσεν ὑπέροχον νὰ καταλάβῃ θέσιν καὶ νὰ ἐπισιχάσῃ πάντα τὰ λοιπά.

Φώτιος Δημητριάδης.

Η ΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΤΕΧΝΗ ¹

Ὁ κ. Φρ. Ἀλβάνας εὐηρεστήθη νὰ φέρῃ κρίσεις τινὰς ἐπὶ τοῦ ἄρτι ἐκδοθέντος συγγράμματός μου «Βυζαντινὴ τέχνη καὶ Βυζαντινοὶ καλλιτέχναι». Καὶ πρῶτον παρατηρεῖ μετὰ ἡν ἐν τῷ Ἀπτικῷ Ἡμερολογίῳ δημοσιευθεῖσαν πρὸ τινῶν ἐτῶν διατριβὴν μου περὶ βυζαντινῆς τέχνης, αἱ δοξασαί μου ἔλαβον μεγάλην τροπὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον, χειροκροτεῖ δὲ διὰ τὴν ἐπαλθοῦσαν ταύτην τροπὴν τόσῳ μάλλον, ὅσῳ πιστεύει ὅτι ἐπέφερον αὐτὴν αἱ συμβουλαί, τὰς ὁποίας μοι ἔδωκε διὰ τῆς «Ἑβδομάδος» καὶ τὰς ὁποίας ὅμως δὲν ἐνθυμοῦμαι ἂν ποτε ἀνέγνωσα.

¹ Ἀξιότιμε κύριε Διευθυντὰ τοῦ Παρνασσοῦ.

Παρακαλῶ νὰ δημοσιεύσῃτε τὰ ὀλίγα ταῦτα εἰς ἀπάντησιν τῶν ὄσων περὶ ἐμοῦ ἐδημοσίευσεν ὁ κ. Ἀλβάνας ἐν τῷ ὑφ' ὁμῶν διευθυνομένῳ ἀξιολόγῳ περιοδικῷ, ἐν τῷ φυλλάδιῳ τοῦ Ἰανουαρίου ἐ. ἔ.

Γ. Μ.

Ἄλλὰ τοῦτο εἶνε δι' ἐμέ ἀδιάφορον, λέγω δὲ μόνον ὅτι εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀναπτύξω κατὰ τὸ δοκοῦν τὰς περὶ βυζαντινῆς τέχνης ιδέας μου, καθόσον καὶ ἐν τῇ διατριβῇ μου ἐκείνῃ εἶχον ἐπιφυλαχθῆ νὰ πραγματευθῶ ἐν τῷ μέλλοντι τὸ ζήτημα μετὰ πλειοτέρας ἐπιστασίας καὶ μελέτης. Τοῦτο δ' ἔπραξα ἐν τῷ τελευταίῳ μου ἔργῳ, χωρὶς ν' ἀπομακρυνθῶ πολὺ ἐκ τῶν τότε ἐκ τοῦ προχείρου γραφέντων.

Ὁ κ. Ἀλβάνας ἰσχυρίζεται ὅτι ἐνόσω ἔχω ὁδηγούς ἄλλους γράψαντας περὶ βυζαντινῆς τέχνης, κρίνω ὀρθῶς, ἀλλ' ὅταν ἐμπιστευώμαι εἰς τὰς ιδίας μου δυνάμεις, παθαίνω τὸ πάθημα τοῦ Ἰκάρου. Τεκμαίρεται δὲ τοῦτο ὁ εὐφυῆς ἐπικριτὴς μου ἐκ τοῦ ὅτι ἐνῶ περὶ Δοξαράδων καὶ τῶν ἔργων των ἀπλῆν νύξιν κάμνω, περὶ τῶν πολὺ ὑποδεστέρων των κάμνω πλειότερον λόγον, ἄρα δὲν γινώσκω, κατὰ τὸν κ. Ἀλβάναν, νὰ διακρίνω τὴν μεταξὺ καλλιτεχνῶν διαφορὰν. Ἐὰν ὁ κ. Ἀλβάνας εἶχεν ὀλιγωτέραν ἐπιθυμίαν νὰ μὲ ἴδῃ κρημνιζόμενον ὡς τὸν Ἰκαρον, θὰ ἔβλεπεν ὅτι περιορισμένος ὢν ἐκ τοῦ τίτλου τοῦ συγγράμματός μου, ὤφειλον νὰ μνημονεύσω μόνους τοὺς ζωγράφους τοὺς ἀνήκοντας εἰς τὴν βυζαντινὴν Σχολὴν καὶ προσέτι τοὺς τροποποιήσαντας κατὰ τι τὴν βυζαντινὴν τέχνην. Διὰ τοῦτο περιορίσθην ν' ἀναφέρω τὸν Πλακωτόν, τὸν Παραμυθιώτην, καὶ τὸν Σπεράντσαν καὶ ἄλλους τινάς, οὐχὶ ἀποθαυμάζων αὐτούς, ἀλλὰ διότι συμπεριελαμβάνοντο ἐν τῷ προγράμματί μου· δὲν ἀνέφερα δὲ τοὺς Δοξαράδες καὶ ἄλλους προσέτι, εἰμὴ ἐν παρόδῳ, διότι οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν ἰταλικὴν Σχολὴν. Ἐὰν ὁ κ. Ἀλβάνας ἐλάμβανεν ὀλίγην ὑπομονήν, θὰ ἐμάνθανεν ἐκ τῆς ἤδη δημοσιευομένης ἐν τῇ Ἐστία περὶ τῆς σχολῆς τῶν Δοξαράδων πραγματείας μου, ὁποίας ιδέας ἔχω περὶ τῶν καλλιτεχνῶν ἐκείνων καὶ περὶ τῶν ἔργων των. Ἴσως καὶ εἰς ταύτην εὐρη πολλὰ τὰ ἐπικριτέα, ἀλλ' ἐὰν αἱ περὶ τέχνης κρίσεις μου δὲν συμφωνῶσι πρὸς τὰς κρίσεις τοῦ κ. Φρ. Ἀλβάναν, δὲν πταίω διόλου ἐγώ.

Εἰς ὅσα ἄλλα ὁ φιλόσοφος Ἀλβάνας ἐπισωρεύει, μεμφόμενός μου τὴν περὶ τοῦ σοφοῦ Μουστοξύδου σιωπὴν ἢ τὴν ὀλιγολογίαν μου, νομίζω περιττὸν ν' ἀπαντήσω, διότι εἰς ταῦτα ἀπαντᾷ ἀρκούντως ἢ ἀνωτέρω πραγματεία μου.

Ἄλλ' ὁ κ. Ἀλβάνας ἀναφέρει τελευταῖον, μετὰ δυσκόλως συγκαταουμένης φιλαρεσκείας, καὶ δύο ἀμαρτηματὰ μου, τὰ ὁποῖα ὁμολογῶ ὅτι ἀληθῶς διέπραξα. Ταῦτα δ' εἶνε τὰ ἐξῆς:

Πρὸ τινων ἐτῶν ἐν τῷ προαναφερθέντι Ἡμερολογίῳ τοῦ κ. Ἀσωπίου, φέρων τὸν λόγον ἐπὶ τῶν ἔργων τοῦ ἀνδριαντοποιοῦ Προσαλέντη, ἐξέλαβον τὸν ἐν Κερκύρᾳ ἀνδριάντα τοῦ Φρ. Ἄδαμ, ὡς ἀνδριάντα τοῦ

Θωμᾶ Μαίιτλανδ. Τὸ ἀμάρτημα τοῦτο διώρθωσε τότε ὁ κ. Ἀλβάνας καὶ τὸν εὐχαριστῶ· ἀλλὰ ἐνασμενίζει νὰ τὸ ἐπανορθώσῃ καὶ ἡδὴ δευτερον, ἐνῶ, δικηγόρος αὐτὸς ὢν, ὤφειλε νὰ μὴ λησμονῇ τὸ νομικὸν ἀξίωμα, ὅτι οὐδεὶς δικάζεται δις διὰ τὸ αὐτὸ ἀμάρτημα.

Τοῦτο εἶνε τὸ πρῶτόν μου ἀμάρτημα, ἀλλ' ἔπραξα ἀτυχῶς καὶ δευτερον, ἀκούσιον καὶ τοῦτο. Ἐν τινι βιογραφικῷ σχεδιάσματι, δημοσιευθέντι ἐν τῷ Ἡμερολογίῳ τοῦ 1894, ἔγραψα ὀλίγα τινὰ περὶ τῶν κατὰ τὴν ΙΓ' ἐκατονταετηρίδα διαπρεψάντων ἐλλήνων ζωγράφων, τοῦ Ἀντωνίου Βασιλάκη Aliense (ὃν ὁ τυπογράφος μετεμόρφωσεν εἰς Atienses), τοῦ Κυριακοῦ ἢ Δομινίκου Θεοτοκοπούλου καὶ τοῦ Βελισαρίου Κορενσίου. Τὸ ἀμάρτημά μου καὶ ἐδῶ ἦτο ὅτι ἐνῶ διὰ πολλῶν ἐν ἀρχῇ ἀναφέρω ὅτι ἡ πατρίς τοῦ Θεοτοκοπούλου εἶνε ἄγνωστος, ἐν τέλει, ἀναφέρων αὐτὸν αὐθις, λέγω ὁ ἐκ Μήλου οὗτος καλλιτέχνης. Τοῦτο ἦτο ἀπλῆ παραδρομὴ καλάμου, ὡς εἶνε καὶ παραδρομὴ γλώσσης. Μετὰ τὴν τύπωσιν παρετηρήθη, ἀλλ' ἦτο πλέον ἀργά. Νομίζω ὅμως ὅτι ἦτο εὐκόλον εἰς τὸν κ. Ἀλβάναν νὰ ἐννοήσῃ ἄνευ πολλῆς δυσκολίας τὸ ὀλίσθημα τοῦτο τοῦ καλάμου, καὶ νὰ μὴ ἀναγκασθῇ νὰ ἐπιφωνῇ τὸ «ὁ δυνάμενος νοεῖν νοεῖτω».

Εὐτυχῶς τὸ περὶ πατρίδος τοῦ Θεοτοκοπούλου ζήτημα ἐλύθη ὀριστικῶς ὑπὸ τοῦ λογικοῦ κ. Βικέλα, ὅστις ἀνέγνω ἐν τινι πίνακι αὐτοῦ καθαρῶτατα καὶ ὀλόγραφον τὸ ὄνομα

«Δομινίκος Θεοτοκόπουλος Κρής».

Ἐν Κερκύρᾳ.

Γ. Ε. Μαυρογιάννης.

ΙΣΤΟΡΙΚΑΙ ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΣΤΑΦΙΔΟΣ¹

ΕΝ ΕΠΙΤΑΝΗΣΩΙ ΚΑΙ ΙΔΙΩΣ ΕΝ ΖΑΚΥΝΘΩΙ

Πρὸς τὸν Γαληνότατον Ἡγεμόνα τῆς Ἑνετίας, ἢ Κοινότης Ζακύνθου ἔκαμε γνωστὸν διὰ ὑπομνημάτων καὶ διὰ πρεσβειῶν ὅτι ὁ νέος δασμὸς κατέστρεφε τὰς σταφιδοφόρους νήσους τοῦ Ἰονίου Πελάγους. Ἐλεγεν αὐτῷ, εὐσεβάστως μὲν ἀλλὰ μετὰ θάρρους, ὅτι οἱ ἄγγλοι σταφιδέμποροι κατὰ μέγα μέρος ἐγκατέλειψαν τὴν Ζάκυνθον καὶ μετέβαινον εἰς τὰς Πάτρας, Ναύπακτον καὶ Αἰτωλικὸν πρὸς ἀγορὰν σταφίδος· ὅτι ἦτο ἀναγκαῖα ἡ ἄρσις τοῦ νέου δασμοῦ, διότι δὲν ἐπεβαρύνοντο δι' αὐτοῦ οἱ Ἄγγλοι, ἀλλ' οἱ ἐγγῶριοι· ὅτι ἕνεκα τοῦ φόρου

¹ Συνέχεια· ἴδε φυλλάδ. 6.

τούτου ἡ σταφίς δὲν ἐπωλεῖτο ὡς ἄλλοτε, μάλιστα δὲ ἡ τιμὴ τὸ 1555 ἔφθασεν εἰς δουκάτα δεκατρία τὴν χιλιάδα, τὸ 1584 εἰς δεκαεξὶ ἢ δέκα ὀκτώ τὴν χιλιάδα, ὅτι τὸ 1587 ἔφθασεν εἰς δέκα δουκάτα τὴν χιλιάδα, ἐνῶ ἄλλοτε ἐπωλεῖτο δουκάτα τριάκοντα ἕξ ἕως τεσσαράκοντα τὴν χιλιάδα· ὅτι ἂν καὶ ἔφθασεν εἰς δέκα δουκάτα τὴν χιλιάδα, σχεδὸν ὅσον ἐδαπάνων διὰ τὰ ἔξοδα τῆς καλλιέργειας, οὐχ ἦττον ὅμως δὲν εὐρίσκοντο ἀγορασταὶ καὶ ἔμενον ὁ καρπὸς διὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος· ὅτι τὸν καρπὸν τῆς ἐσοδείας τοῦ 1586, περισυλλεγέντα ὀλόκληρον εἰς τὴν πόλιν, μὲ δαπάνην ἑπτὰ ἐνετικῶν δουκάτων τὴν χιλιάδα, ἀφ' οὗ δὲν ἐπωλήθη χονδρικῶς, ἠναγκάσθησαν οἱ κάτοχοι νὰ πωλήσωσι λιανικῶς εἰς τὰς ὁδοὺς πρὸς τρία μπέτσι (becci) καὶ ἐν σολδίων τὴν λίτραν¹. Ἡ τιμὴ ἔνεκα τοῦ νέου τούτου δασμοῦ ἐξέπιπτεν, ὡς ἐκ τῆς ἀλλείψεως συναγωνισμοῦ, ὥστε ἐσκέπτοντο πολλοὶ νὰ μὴ ἐπιμελῶνται τὴν σταφίδα ἢ νὰ τὴν μετατρέψωσιν εἰς οἶνον². Οἱ Ἄγγλοι ἅμα εἶδον τὴν ὑπερτίμησιν, ἀπεφάσισαν ὀριστικῶς νὰ ἐμπορευῶνται τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν ἀπέναντι Ἑλλάδα, τοῦθ' ὅπερ τὰ μάλιστα δυσηρέσκει τοὺς Ζακυνθίους καὶ τοὺς Κεφαλλῆνας³. Οἱ ἐγγῶριοι δὲν ἠδύνατο κατ' εὐθείαν νὰ τὴν στείλωσιν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, ἐνθα περισσότερο ἐξετιμᾶτο, καθότι καὶ δυσκολία ἦτο, καὶ ἡ Βασίλισσα τῆς Ἀγγλίας ἐπεθύμει νὰ εἶνε σχεδὸν ἀγγλικὸν μονοπώλιον ἡ σταφίς καὶ πολλὰ ἐμπόδια εὐρίσκον ἐν Ἀγγλίᾳ εἰ μὴ ὑπήκοοι τῆς Βρεττανικῆς Αὐτῆς Μεγαλειότητος, ὥστε ἡ Κοινότης ἀπεφάσισε ν' ἀποστείλῃ καὶ εἰς Ἀγγλίαν πρεσβείαν πρὸς θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων, ἵνα μὴ οἱ δυστυχεῖς κάτοικοι τῶν σταφιδοφόρων νήσων ὑποφέρωσι⁴.

Διεμαρτύρητο ἡ Κοινότης κατὰ τοῦ νέου δασμοῦ, συγχρόνως δὲ ἐξετέλει πιστῶς τὰς ἀποφάσεις τῆς Κυβερνήσεως, ὡς κατὰ γράμμα ἐξεπλήρουν τὸ καθήκον των οἱ προβλεπταί. Τὸ Συμβούλιον ἐν τούτοις τὸ 1577, ἐξελέξατο τὸν Γεώργιον Μινῶτον καὶ τὸν Νικόλαον Πελοκαλῶν ὡς *Tansadori*, ἐπὶ σκοπῶν νὰ καταγράψωσι τοὺς ἀμπελώνας καὶ τοὺς σταφιδάμπελώνας πρὸς ἐφαρμογὴν τοῦ δασμοῦ (*Tansa*), ἐπὶ προστίμῳ ἂν ἀπεποιούντο δουκάτων πενήκοντα, ὑπὲρ τῶν λιμενικῶν ἔργων. Ἐπρόκειτο δὲ νὰ καταγράψωσιν οὐ μόνον τῆς πεδιάδος ἀλλὰ καὶ τῶν βουνῶν τὰς φυτείας⁵.

¹ Atti Consiglio della Comunità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

² Lettere Comunità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

³ Atti Consiglio Comunità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

⁴ Lettere Comunità καὶ Atti Consiglio Comunità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

⁵ Atti Consiglio Comunità, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

Ἀδιαλείπτως ἐξεδίδοντο διατάξεις κατὰ τῆς διαδόσεως τῶν φυτειῶν τῆς σταφίδος, ὑποδεικνύουσαι τὴν ζημίαν τὴν προερχομένην ἐκ τῆς παραμελήσεως τῆς καλλιέργειας τῆς ἐλαίας, τῶν σιτηρῶν καὶ τῶν ἀμπέλων, ζημίας ἐξ ἴσου ἐπαισθητῆς καὶ εἰς τὸ ταμεῖον τοῦ κράτους καὶ εἰς τὴν εὐημερίαν τῶν πολιτῶν. Ὡς πρὸς τὸν οἶνον, ἀναφέρει διατάξις τις ὅτι ἐν Ζακύνθῳ αἱ πολεμικαὶ γαλέραι καὶ ἄλλα πλοῖα ἐπρομηθεύοντο οἶνον¹. Ἡ Ἑνετία ἐπίσης πολὺ ἐνδιεφέρετο διὰ τὸ ἔλαιον καὶ χάρις εἰς τὴν μέριμναν αὐτῆς ταύτην ἑκατομμύρια ἐλαιδένδρων ἐφυτεύθησαν ἐν Κερκύρα ἐπ' ἀμοιβῆ². Διάταγμα τοῦ 1623 περὶ τῶν ἐλαιοδένδρων ὀρίζει ἵνα ἐν Ἰστροφίᾳ, Δαλματίᾳ, Ἀλβανίᾳ, Κερκύρα, Ζακύνθῳ, Κεφαλληνίᾳ, Ἰθάκῃ καὶ Κρήτῃ μεριμνήσωσι περὶ τῆς ἐπιμελοῦς καλλιέργειας τῶν ἐλαιοδένδρων, ἐξημερώσωσι τὰ ἄγρια, καὶ φυτεύσωσι νέα, ἀπαγορεύον ἐνταυτῷ αὐστηρῶς τὴν ἐκρίζωσιν καὶ τὴν ἀποκοπὴν αὐτῶν. Οἱ παραβάται ἐτιμωροῦντο διὰ προστίμου, ἐξορίας, κατέργου, φυλακῆς, μαστιγώσεως καὶ ἄλλων ποινῶν, σχετικῶς πρὸς τὴν προξενηθεῖσαν εἰς τὰ ἐλαιόδενδρα ζημίαν³.

Ἡ κοινότης Ζακύνθου, ὡς ἀντιπροσωπεύουσα τὴν κοινὴν τοῦ τόπου θέλησιν καὶ μεριμνῶσα περὶ τῆς εὐημερίας πάντων τῶν κατοίκων, ὀρθῶς ἐπραττε φερομένη εὐθαρσῶς πρὸς τὴν Ἑνετικὴν Κυβέρνησιν ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τοῦ νέου δασμοῦ, καθότι ἡ σταφίς τῆς Ζακύνθου εὐθὺς ὡς ἐγένετο ἀντικείμενον ἐμπορίου, ἀμέσως ἀπέκτησεν, ὡς εἴπομεν, φήμην οὐχὶ τυχοῦσαν. Τὸ 1465 ὁ Ἰωάννης Helfrichus τὴν σταφίδα ἀναφέρων, λέγει ὅτι ἐστέλλετο εἰς Ἰταλίαν, Γαλλίαν, Ἀγγλίαν καὶ ἐνίοτε εἰς Γερμανίαν⁴. Ὁ Πορκάκης ἐπίσης τῷ 1590 τὴν ἀναφέρει ὡς ἐν τῶν τριῶν προϊόντων τῆς νήσου⁵.

¹ Atti Consiglio κτλ καὶ Libri ordinì, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

² Πρβλ. G. Botta : *Storia Naturale e Medica di Corfù*, ἔκδοσις τῶν Μεδιολάνων 1823, σελ. 59—90 καὶ Πάρτσ. Ἡ Νῆσος Κέρκυρα κτλ. μετάφρασις Π. Βέργια, ἐν Κερκύρα 1892 σελ. 262—272.

³ Τὸ διάταγμα τοῦτο σώζεται εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς.

⁴ Ἐπὶ λέξει : «In hac insula nasci parvas uvas passas ; quae, victum «in collis praebentes, in Italiam, Galliam, Angliam, et unde in Germaniam «deportentur». Ὁρα *Turcograecia* τοῦ Κρουσιῦ σελ. 275. Τὸ ἀντίστοιχον τοῦ σπανίου τούτου πονήματος τοῦ Κρουσιῦ, ὅπερ σώζεται ἐν τῇ *Φωσκολιανῇ Βιβλιοθήκῃ*, εἶνε πολύτιμον, ἔνεκα ἰδιοχείρου ἀφιέρωσός τοῦ Μητροφάνους Κριτοπούλου πρὸς τὸν Διονύσιον Πετρόπουλον τῷ 1629.

⁵ Ἐπὶ λέξει : «Quest' isola è abbondante di tre beni principali ; cioè «d' uve passe, di vini et d'olii ; intanto che computato l'uno anno per l'altro di ciascuna di queste rendite si cavano cinquanta milla ducati l'anno». Πορκάτσι : *Le Isole più famose del mondo* σελ. 100.

Οἱ Ζακύνθιοι ἦσαν ὑπερήφανοι κατέχοντες τοιοῦτον θησαυρόν, ἐξ οὗ πολλὰ ἐκέρδιζον, διὸ δὲν ἐπεθύμουν ἐκ τῶν Ζακυνθίων κλημάτων νὰ γείνη μεταφύτευσις εἰς ἄλλα μέρη. Ἐν τῇ ἀπλότητι αὐτῶν δὲν ἐνόησαν ὅτι ἡ ἐκτίμησις τῆς Ζακυνθίας σταφίδος δὲν ἐξηρτάτο ἐκ τοῦ ἐδάφους, οὐδὲ ἐκ τοῦ εἶδους τῶν κλημάτων, ἀλλὰ ἐκ τῆς φιλοπονίας τῶν χωρικῶν καὶ ἐκ τῆς ἐπιμελείας τῶν σταφιδεμπόρων, ὡς προϊόντος τοῦ χρόνου ἠδυνήθησαν νὰ πεισθῶσι. Προκειμένου δὲ περὶ φόβου μεταφυτεύσεως τῆς Ζακυνθίας σταφίδος εἰς Ἀγγλίαν, ἐπιτραπήτω ἡμῖν μικρὰ παρένεσις σχετικῆ πρὸς τὸ θέμα.

Κατὰ παλαιὰς μαρτυρίας, ἡ ἀμπελος μεταφυτεύθη εἰς Ἀγγλίαν ἐπὶ Ρωμαίων. Ἐπὶ Ἑρρίκου δευτέρου (1154—1189), ὅτε ἡ Ἀγγλία ἐκυρίευσεν γαλλικὰς τινὰς ἐπαρχίας ἀμπελοφόρους, ἤρχισε νὰ παραμεληθῆται ἡ καλλιέργεια τῆς ἀμπέλου ἐπὶ τοῦ ἀγγλικῆ ἐδάφους, διότι οἱ Ἀγγλοὶ, ὡς φαίνεται, ἐνόμιζον ὅτι αἰωνίως θὰ ἦσαν κύριοι τῶν γαλλικῶν τούτων ἐπαρχιῶν. Ἄλλ' ὅμως, εἰ καὶ ἡ παραγωγή τοῦ ἀγγλικῆ οἴνου εἶχε πολὺ ἐλαττωθῆ, οἱ Plot, Barnaby, Googe καὶ Hartlib ἀναφέρουσι ὅτι κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἑβδόμον αἰῶνα ἰκανὴ ποσότης οἴνου κατεσκευάζετο ἐξ ἀγγλικῶν ἀμπέλων. Ὁ Hartlib μάλιστα ἀναφέρει τὸν Ricard, ὅστις παρήγαγε κατ' ἔτος 6—8 *Barriques* καὶ ὁ Miller ἐν τῷ Λεξικῷ αὐτοῦ γράφει ὅτι κατὰ τὸ 1713 εἰς τὰ ὑπόγεια τοῦ Πύργου Arundel ἐν Sussex ὑπῆρχον πλέον τῶν ἐξήκοντα βυτίων οἴνου κατεσκευασμένου ἐξ ἀγγλικῶν ἀμπέλων. Τῆς καλλιέργειας τῆς ἀμπέλου ἐν Ἀγγλίᾳ ἐπεμελήθησαν πολὺ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου αἰῶνος, ἐπὶ σκοπῷ νὰ μὴ προστρέχωσιν εἰς Γαλλίαν πρὸς ἀγορὰν τοῦ προϊόντος τούτου. Ἰσχυρίζοντο μάλιστα οἱ Ἀγγλοὶ ὅτι, ἂν αἱ ἀγγλικαὶ σταφυλαὶ δὲν ὁμοιάζον πρὸς τὰς γαλλικὰς, τοῦτο προήρχετο οὐχὶ ἐκ τοῦ κλίματος, ἀλλὰ ἐκ τοῦ τρόπου τῆς καλλιέργειας. Περὶ τὰ τέλη ὅμως τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἡ ἰδέα περὶ ἐγχωρίου οἰνοποιίας ἐν Ἀγγλίᾳ ἐγκατελείφθη¹ καὶ ἐξηκολούθησε μόνον ἡ καλλιέργεια σταφυλῶν πρὸς βρῶσιν, ἔκτοτε δὲ τὸν οἶνον προμηθεύεται ἐξωθεν ἡ χώρα².

Οἱ Ἀγγλοὶ λοιπὸν μέχρι τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐπεθύμουν νὰ καταναλίσκωσιν οἶνον παραγόμενον ἐξ ἀγγλικῶν ἀμπέλων, πολλοὶ δὲ ἀπόπειραι πρὸς τοῦτο ἐγένοντο. Δύο βασίλισσαι τῆς Ἀγγλίας—ἡ Μαρία (1553—1558), διάδοχος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς Ἐδουάρδου τοῦ ΣΤ',

¹ Πρβλ. *Feuille vinicole de la Gironde* ἀρ. 43, Bordeaux 1891—*Produzione e Commercio del vino in Italia e all' estero*, Roma 1892, ἐκδοθὲν δαπάναις τοῦ τῆς Ἰταλίας ὑπουργείου τῆς Γεωργίας κλπ.

² Πρβλ. *Bolletino di Notizie Agrarie* τοῦ ἔτους 1891.

ἡ θριαμβεύσασα ἐπὶ τῆς ἀτυχεστάτης Ἰωάννης Γρέυ, τῆς ἀπαθανατισθείσης ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ καλλιτεχνῶν, καὶ ἡ Ἐλισάβετ (1558—1603) ἡ αὐθαίρετος, ἀλλὰ δραστήριος καὶ εὐτυχῆς—ἐδειξαν ἀμφοτέραι τάσεις καὶ ἐπιθυμίαν, ὅπως ἡ σταφίς καταστῆ ἀγγλικὸν μονοπώλιον. Ἐνῶ δὲ ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ἠνέχθη φόνους Ἀγγλῶν γενομένους ἐν Κεφαλληνίᾳ καὶ Ζακύνθῳ, δραστηρίως ἐνήργησεν ἀφ' ἑτέρου πρὸς ἀθώωσιν ἀγγλοῦ πλοίαρχου ἀγοράσαντος κλήματα σταφίδος. Ἡ δίκη ἤρξατο περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας τῆς Μαρίας καὶ ἐξηκολούθησεν ἔπειτα ἐπὶ τῆς βασιλείας τῆς Ἐλισάβετ· ἡ ἀγέρωχος δὲ αὕτη βασίλισσα, ἣτις ἠφάνισε τὸν ἰσπανικὸν στόλον καὶ διὰ τοῦ Drake κατέστρεψε τὰ ἰσπανικὰ πκράλια καὶ διὰ τοῦ Hawkins τὰ παράλια τῆς Ἀμερικῆς καὶ διὰ τοῦ κόμητος Essex ἐβομβάρδισε τὰ Γάδαιρα, οὐδὲν ἔπραξεν εἰς τὴν Ἑνετίαν, ἢ μᾶλλον εἰς τὴν Ζάκυνθον, διὰ τὴν λίαν αὐστηρὰν τιμωρίαν τοῦ ὑπηκόου πλοίαρχου τῆς, τοῦ ἀγοράσαντος κλήματα πρὸς φύτευσιν.

Τὸ γεγονός τοῦτο συνέβη ὡς ἐξῆς :

Ἀγγλικὸν πλοῖον ἠτοιμάζετο ν' ἀποπλεύσῃ ἐκ Ζακύνθου, ὅτε αἱ ἀρχαὶ ἔμαθον ὅτι εἰς τὸ πλοῖον τοῦτο ὑπῆρχον χιλιάδες κλημάτων ἀμπέλων καὶ σταφίδος ἰδίως. Ἐνηργήθη ἀμέσως κατάσχεσις αὐτῶν, ἀνακρίσεως δὲ γενομένης, ἔμαθον αἱ ἀρχαὶ ὅτι ἠγοράσθη ἀπὸ χωρικοῦ ἐξ Ἀγίας Μαρίνης¹, Γερακαρίου καὶ Καλιπάδου². Ὁ πλοίαρχος ἀπολογοῦμενος διατείνεται ὅτι δὲν ἦσαν κλήματα μελανῆς σταφίδος, ἀλλὰ λευκοῦ λιανορρωγίου, μὴ ἔχοντος οὐδεμίαν εἰς τὸ ἐμπόριον ἀξίαν (*messuno valore commerciabile*), ἂν καὶ πρὸ τῆς μεταφυτεύσεως τοῦ μελανοῦ ἐπωλεῖτο καὶ αὐτό, ὅτι τὸ μελανὸν λιανορρωγίον εἶνε ἡ πραγματικὴ σταφίς (*il nero lianorogi è la vera uva passa Coranto*), ὅτι τὸ λιανορρωγίον χρησιμεύει πρὸς κατασκευὴν μόνον οἴνου λίαν πνευματώδους, καὶ ὅτι ἠγόρασε τὰ κλήματα χάριν στολισμοῦ κηπαρίων, ἠγνοεῖ δὲ ἂν τὸν ἠπάτησαν οἱ χωρικοὶ. Ἀφ' ἑτέρου ἔθεβαίωσαν μετ' ὄρκου οἱ χωρικοὶ καὶ διὰ μαρτύρων, ὅτι ὁ Ἀγγλος ἐζητεῖ κλήματα ρομπόλα καὶ σταφίδα καὶ ὅτι ἔλαβον 500 δουκάτα. Καὶ οἱ μὲν χωρικοὶ κατεδικάσθησαν εἰς τριῶν ἐτῶν φυλάκισιν, ὁ δὲ Ἀγγλος εἰς φυλάκισιν, μαστίγωσιν καὶ ἐκθῆσιν ἐπὶ μίαν ἡμέραν εἰς τὸν κύφωνα (*berlina*) εἰς τὸν Αἰγιάλον. Τὸ πλοῖον κατεσχέθη καὶ μετὰ

¹ Χωρίον μὴ ὑπάρχον πλέον—περὶ χωρίων τοποθεσιῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν τῆς Ζακύνθου ἐτοιμάζει *λεξικὸν ἀξιόλογον* ὁ νέος κ. Α. Χ. Ζώης.

² Ἡ γραφὴ τῶν χωρίων τούτων εἰς τὸ ἔγγραφον εἶνε Hieracario καὶ Calliopado. Οὕτως εἶδομεν αὐτὰ γεγραμμένα καὶ εἰς ἔγγραφο τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος, σωζόμενα παρὰ τῷ ἀρχιεπὶ τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς.

δύο ἔτη ἐπωλήθη πρὸς ὄφελος τῆς κυβερνήσεως, μεθ' ὅλας τὰς διαμαρτυρίας τοῦ ἐν Ζακύνθου ἀντιπροσώπου τῆς Ἀγγλίας. Ἐπίσης καὶ οἱ ναῦται τοῦ πλοίου τούτου εἶχον κατηγορηθῆ ὅτι ἐπώλουν διάφορα ἀγγλικά ἐμπορεύματα καὶ οὕτως ἐθεωρήθη τὸ πλοῖον λαθρεμπορικόν¹. Τοῦτο ὅμως δὲν ἦτο πρωτοφανές. Οἱ ναῦται τῶν ἀγγλικῶν πλοίων καὶ ἄλλοι, ἐρχόμενοι εἰς τὰς νήσους καὶ εἰς ἄλλα μέρη, ἐπώλουν διάφορα ἀντικείμενα πρὸς ὄφελος μὲν τῶν πολιτῶν, ἀλλὰ πρὸς ζημίαν τῶν ἐμπόρων καὶ τῆς κυβερνήσεως. Τὴν τέχνην ταύτην ἐξήσκουν καὶ ἄλλοι ξένοι, οἵτινες ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ μετέβαινον ἀπὸ τόπου εἰς τόπον. Τὰ εἶδη ταῦτα δὲν ἐπλήρωνον δασμὸν ὡς ἀποσιβιζόμενα κρυφίως καὶ τὸ λαθρεμπόριον τοιουτοτρόπως ἤκμαζεν. Ἡ κυβέρνησις ὠργίζετο διὰ τοῦτο καὶ δι' ἄλλεπαλλήλων διαταγμάτων ἀπεπειράτο νὰ καταστείλῃ τὸ κακόν. Χάριν περιεργείας δημοσιεύομεν τὸ κείμενον ἐνὸς τῶν διαταγμάτων τούτων: Inerendo al venerato decreto dell'Eccellentissimo Senato 16 Gennaro corrente, in cui viene espressa la precisa Pubblica volontà di alienare risolutamente le vendite alla minuta delle forestiere manifatture consistenti in tela, calze, sette, fazzoletti, grembiali ed altre merci somiglianti, che da gran tempo vanno praticandosi per tutto il giro dell'anno per le città e territori dello stato da una moltitudine di uomini, donne e ragazzi esteri, con zerletti o con fagotti e con la misura detta brazzo laio, con defraudo dei pubblici dazi ed altre pubbliche contribuzioni ed a gravissimo danno dei mercanti sudditti che soccombono ai dovuti pesi. Si fa sapere ed intendere che dentro il termine di giorni trenta, che cominceranno alla pubblicazione di questo proclama, tutti i sopraddetti forestieri venditori ed altre persone benchè sudditte agenti per quelli (non parlando degli Armeni, che godono privilegi in tale proposito) non possino più praticare le vendite, salvo il tempo della fiera, in poca, o minima quantità di verune di esse merci, o somiglianti o di altro come sopra, sotto pena della perdita delle loro robe e di quei ulteriori castighi, che saranno della pubblica giustizia. Restando incaricati i pubblici Rappresentanti, che mentre fan battere da ministri loro ufficiali la campagna per

¹ Reclami et sentenze diverse sparse, Ἀρχειοφυλακείον ὑπὸ τὰ Δικαστήρια. Ἐτιμωρήθησαν καὶ τινες ναῦται, ἀλλ' ἀγνοοῦμεν τὴν ποινὴν, καθότι δὲν εὑρομεν τὰ σχετικὰ ἔγγραφα.

altre occorenze, facciano invigilar l'avvantaggio, perchè non solo nelle città, ma nemmeno nei territori più non abbiano a continuare pratiche si dannose, onde in tutte le sue parti esecuzione inviolabile riporti la costante e ferma pubblica volontà in tal proposito.

Data dalla Deputazione al commercio li 23 Gennaro 1744. M. V¹.

Niccolo Tron, cav. deputato,
Giov. Magno, aggiunto.

Approvato con decreto dell'Eccellentissimo Senato, li 23 Gennaro 1744.

Simon Cavalli, Segr.

* *

Ἡ τιμωρία τῶν χωρικῶν καὶ τοῦ Ἀγγλοῦ διὰ τὴν πώλησιν τῶν κλημάτων ἦτο βεβαίως λίαν ἀυστηρά, ἴσως διότι ἡ πώλησις ἐγένετο πρὸς ξένον. Ἐν τούτοις ἀνεύρομεν εἰς ἀρχαῖα ἔγγραφα ὅτι καὶ χωρικοὶ καὶ πολῖται κατεδικάσθησαν ὡς χρηρηγῆσαντες κλήματα εἰς ἄλλους, ἀλλ' ἡ τιμωρία αὐτῶν περιωρίζετο εἰς πρόστιμον. Ὁ πωλῶν κλήματα πρὸς φύτευσιν ὄφειλε νὰ ἔχῃ τὴν ἀδειαν ἀπὸ τὸν κτηματίαν. Χωρικός τις ἐξ Ἀγίου Δημητρίου ἐτιμωρήθη διὰ πρόστιμον ἐνὸς δουκάτου ὡς πωλήσας εἰς Κερκυραῖον ἑκατὸν κλήματα σταφίδος ἀνευ τῆς ἀδείας τοῦ κυρίου του. Ἀγνωστον ἂν ἡ ποινὴ αὕτη ἐπεβλήθη λόγῳ παραβάσεως τῆς διατάξεως ἢ ἐπὶ σκοπῷ παρεμποδίσεως τῆς καλλιέργειας τῆς σταφίδος ἐν Κερκύρᾳ. Ὁ Δόδουελ, λέγει ὅτι δὲν ἐπετρέπετο ἡ καλλιέργεια τῆς σταφίδος εἰς Κέρκυραν καὶ ἀλλαχοῦ, ὅπως μὴ βλάβῃ τὸ μονοπώλιον τοῦ σταφιδοκάρπου τῆς Ζακύνθου καὶ Κεφαλληνίας². Ὅμως κλήματα τινὰ σταφίδος μετεφυτεύθησαν εἰς Κέρκυραν³.

Καὶ ὁ βαρῶνος Ἐμμανουὴλ Θεοτόκης⁴ ἀπεπειράθη βραδύτερον νὰ διεγείρῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ κέρδους διὰ τῆς ἐν Κερκύρᾳ καλλιέργειας τῆς σταφίδος· ἀλλ' ἡ ἐνέργειά του ἀπέβη ἄγονος.

¹ Τὸ Μ. V. δηλοῖ More Veneto. Ὡς γνωστὸν τὸ ἔτος παρ' Ἐνετοῖς ἤρχιζε τὸν Μάρτιον.

² Πρὸβλ. Σ. Ξένου, Ἱστορία τοῦ σταφιδοκάρπου ἐν Ἀκροπόλει Φιλολογικῆ σελ. 178. Παραπέμπομεν εἰς τὸ ἔργον τοῦ κ. Ξένου, καθότι δὲν ἔχομεν τὸν Δόδουελ ὑπ' ὄψιν.

³ Λαζάρου δὲ Μόρδου Nozioni Miscellanea intorno a Corcira ἐν Κερκύρᾳ 1808. Ἐν σελ. 49 λέγει Vi sono (ἐν Κερκύρᾳ) varie piante della così detta uva passa, ossia uva di Corinto.— Ὅρα ἐπίσης Δ. Μαρτζιάρη Χλωρίς Κερκυραϊκῆ ἐν τῇ Ἰορτίᾳ Ἀρθολογία τῆς Κερκύρας σελ. 224—225.

⁴ Détails sur Corfou, Κέρκυρα 1826 σελ. 67—68.

Ἡ Ἑνετικὴ Κυβέρνησις ἀπέβλεπεν ἐνταυτῷ πάντοτε καὶ εἰς τὸ ἴδιον κέρδος καὶ προσεπάθει διὰ τοῦ δασμοῦ νὰ ὠφελήσῃ. Ὑπῆρχον ἀληθῶς ἐν Ζακύνθῳ πλείστοι ἔμποροι καὶ ἐθεωρεῖτο κάπως ἡ νῆσος αὕτη ὡς κέντρον ἐμπορίου· ἀλλ' ὅμως οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ Ὁλλανδοὶ μὲ τὰ πλοῖα τῶν μετέβαινον συνηθέστερον καὶ εἰς τὸν πρωτεύοντα λιμένα τῆς Κεφαλληνίας, τὸν τοῦ Ἀργουστολίου, εἰ καὶ τὸ ἐπίνειον τοῦτο κατωκίετο τότε ὑπὸ ὀλίγων κατοίκων. Εἰς Ἀργουστόλιον κατέβαλλον τὸν ἐξαγωγικὸν φόρον καὶ παρελάμβανον τὴν σταφίδα παρὰ τῶν παραγωγῶν. Ἡ ἄμεσος ἐπιμιξία ξένων καὶ ἐγχωρίων παρεῖχεν, ὡς εἰκός, δειλεαστικωτάτην εὐκαιρίαν πρὸς ἐπικερδῆ λαθρεμπορίαν, μεθ' ὅλα τὰ προφυλακτικὰ μέτρα τῆς κυβερνήσεως καὶ τὰς παραδειγματικὰς τιμωρίας, ὡς τὰ ἐγγράφα ἀποδεικνύουσι. Κατὰ πόσον οἱ Ἑνετοὶ ἦσαν αὐστηροὶ ὡς πρὸς τὸ λαθρεμπόριον τῆς σταφίδος ἰδίως, ἀρκεῖ ν' ἀποδείξῃ τὸ ἐπόμενον συμβάν ἐν Ζακύνθῳ, τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώραν ὑπὸ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ περιηγητοῦ Σάντη. «Ναύτης ἄγγλος, λέγει, μεταφέρων ἐπὶ τοῦ πλοίου του σάκκον ἀτελωνίστου σταφίδος, κατεδιώχθη καὶ ἐφονεύθη ἐπὶ τῶν βαθμίδων κλίμακος οἰκίας, ἐν ἧ κατέφυγεν εἴνα σωθῆ. Οἱ Ζακύνθιοι, προσθέτει, θεωροῦν ἀμάρτημα μικρότερον τὸν ἀφόνον ἐνὸς ἀνθρώπου ἢ τὴν κλοπὴν ἐνὸς σάκκου σταφίδος.»

Καὶ ὁ λιμὴν τῆς Ζακύνθου, ἄλλως τε ἐθεωρεῖτο πρόσφορος, κατέπλεον δὲ εἰς αὐτὸν πολλὰ ἐμπορικὰ πλοῖα καὶ τὸ λαθρεμπόριον διηκολύνητο². Ὁ Πορκάκης λέγει ὅτι τῆς Ζακύνθου ὁ λιμὴν ἢ ὁ Sorgidore, ὡς τὸν ἔλεγον, ἦτο κάλλιστος (bonissimo), τόσον κατὰ τὸν χειμῶνα ὅσον καὶ μετὰ τὸ ἔαρ, καὶ οὕτως ὅλα τὰ πλοῖα, τὰ ὁποῖα διηυθύνοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν, Κωνσταντινούπολιν, Ἀλεξάνδρειαν καὶ Συρίαν, προσήγγιζον εἰς τὸν λιμένα τῆς Ζακύνθου, τοῦτ' αὐτὸ δὲ ἐπραττον καὶ κατὰ τὴν ἐπιστροφὴν, ὥστε ἡ Ζάκυνθος ἦτο, οὕτως εἰπεῖν, σταθμός³. Ἐκτὸς τῆς μαρτυρίας ταύτης τοῦ Πορκάκη, ἔχομεν καὶ τὰς μαρτυρίας τῶν ἐγγράφων. Ἡ Ἑνετία, εὐθὺς ὡς ἐγένετο κάτοχος τῆς Ζακύνθου, ἐσκέφθη εἰς ὅλα νὰ διευκολύνη τοὺς πολίτας· διὸ πρὸς τοὺς ἄλλοις διέταξε νὰ ἰδρυθῶσιν εἰς τὸν Αἰγιαλὸν (Marina), ἐνθα ἡ νῦν πόλις, καὶ εἰς ἄλλα τινὰ μέρη πρὸς κατασκευὴν καὶ ἐπιδιόρθωσιν πλοίων, εἶδος ναυπηγείων, ἢ ὡς τότε ἐλέγοντο Sgueri ἢ Squeri ἢ ἀρχαιότερα Squadri⁴. Ὅτε ἡ Ἑνετία διετέλει ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς, καὶ αὐτοὶ οἱ

¹ Πρὸλ. Σ. Ἐένου *Ἡ Ἱστορία τῆς σταφίδος ἐν Ἀκροπόλει Φιλολογικῇ* σ. 178.

² Filze Dogana, Ἀρχαιοφυλακεῖον.

³ Porcacchi *Le isole più famose del mondo* κτλ. Βενετία 1590 σελ. 100.

⁴ Libro Ordini κτλ. Ἀρχαιοφυλακεῖον.

ἐπισημότατοι εὐπατρίδαι ἤμπορευοντο, διὸ ὁ ἀριθμὸς τῶν σκουέρων ἦτο μέγας εἰς πᾶσαν παραθαλάσσιον πόλιν. Σχεδὸν ἕκαστος εὐγενὴς εὐπορος εἶχε τὸ ἰδικὸν του σκουέρον, ἐνθα κατεσκευάζοντο πλοῖα δευτερεύοντος μεγέθους, πρὸς χρῆσιν τοῦ ἐμπορίου. Ἄλλ' ἐν καιρῷ ἀνάγκης τῆς πατρίδος ἐχρησίμευον καὶ ταῦτα εἰς τὴν ναυπήγησιν πολεμικῶν γαλερῶν¹.

Τὰ πλοῖα λοιπὸν καὶ οἱ δι' αὐτῶν ἔμπορευόμενοι πάσας τὰς εὐκολίας εὗρισκον εἰς Ζάκυνθον. Πλήθος βιομηχανικῶν προϊόντων, τὰ ὁποῖα ἔλλοτε ἢ Ἑνετία ἐπρομήθευεν εἰς τοὺς ὑπηκόους τῆς, προσεφέροντο νῦν ὑπὸ τῶν ἐμπόρων τῆς δυτικῆς Εὐρώπης εἰς τοὺς νησιώτας εὐθηνότερα καὶ καλλίτερα, καὶ ἀσμενέστατα παρελαμβάνοντο ὑπ' αὐτῶν ἀφορολόγητα. Πρὸς δὲ τοῦτοις μεγάλη λαθρεμπορία οἴνου καὶ σταφίδος ἐγένετο καὶ παράπονα ἤκούοντο περὶ βιαιοτήτων τῶν βρεττανῶν ναυτῶν, οἵτινες ἐν τῷ λιμένι ὡς κύριοι ἐφέροντο². Τοῦτου ἕνεκα τὸ 1596 ὁ προβλεπτής εἰς τὴν κυβέρνησιν του ἔλεγεν, ὅτι τὸ κυριώτερον εἰσόδημα τῆς Ἑνετίας εἰς τὴν Ζάκυνθον ἦτο τὸ τοῦ νέου δασμοῦ τῆς σταφίδος ἀνερχομένου εἰς δουκάτα δέκα τὴν χιλιάδα, ἀλλ' οἱ Ἄγγλοι συνεχῶς ἐκλεπτον αὐτὸν καταχρόμενοι (di continuo rubata et tralalzata dagli Inglesi), ὅτι συνέβαινε τοῦτο, διότι ὁ τόπος ἦτο ἀνοικτός, καὶ αἱ ἀποθῆκαι εἰς τὴν παραλίαν ἐπίτηδες πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐκτισμέναι. Ἐλεγε δὲ εἰς τὴν κυβέρνησιν ὅτι τὰ πάντα μετῆρχοντο αἱ ἀρχαὶ πρὸς καταστολὴν τῶν καταχρήσεων, ἀλλ' ἀδύνατον ἦτο ἢ καθ' ὀλοκληρίαν θεραπεία (rimediare tutto), καθότι οἱ Ἄγγλοι προσεπά-

¹ Τὸ στάδιον τοῦ ναύτου δὲν ἦτο περιφρονητέον παρὰ τοῖς Ἑνετοῖς. Οἱ ἐπιτιμωμένοι εἰς αὐτὸ ὅμως ἐπόθουν τὴν προαγωγὴν των. Οὕτως εἰς ποίημα δημοτικὸν εὑχεται τις ἵνα ταχέως ἀπὸ ἀπλοῦ ναύτου γείνη ἐργάτης τοῦ ναυπηγείου. Ἴδου τὸ ποίημα εἰς ἐνετικὴν διάλεκτον·

Mio nonno gha sempre fato el peater,
E mio pare faceva el barcarior;
Mi so stao mosso, e dopo mariner;
Ma vogio che mio fio sia squararior;
Cussi un puoco a la volta la mia rassa.
Vegnirà in terra, a far figura in piazza.

Peater ἦτο ὁ ναύτης τοῦ πλέον ποταποῦ πλοιαρίου, ὀνομαζομένου εἰς τὴν διάλεκτον peata ἢ μεταγενεστέρως piatta (δρα Canti del popolo veneziano, di Jacopo Vincenzo Foscarini, detto el barcarior, illustrati con note da Giulio Pullé, Βενετία 1844, σελ. 21—32).

² Πάρης. *Κεφαλληνία καὶ Ἰθάκη* κτλ. σελ. 261—Ἐν τῷ Ἀρχαιοφυλακεῖῳ ὑπάρχουν ἀρκετὰ ἐγγράφα ἀποδεικνύοντα τὰ ἄνωθι,

θουν διαρκῶς ν' ἀπατῶσι τὰς ἀρχάς, προφασιζόμενοι ὅτι τὴν σταφίδα μετέφερον εἰς Ἑνετιαν, ἐνῶ ἐφόρτωνον δι' Ἀγγλίαν καὶ οὕτως ὠφελούντο τὸν δασμὸν. Τῷ δὲ 1601 ὁ προβλεπτής ἔγραφεν αὐθις πρὸς τὴν Γερουσίαν, ὅτι κατὰ τοὺς μῆνας ἰδίως τοῦ Ἰανουαρίου, Φεβρουαρίου, καὶ Μαρτίου, ὅτε αἱ νύκτες εἰσὶ συνήθως σκοτειναὶ καὶ θυελλώδεις, οἱ Ἄγγλοι ἀφροβοὶ ὡς ἐκ τῆς πείρας τῶν, ἐξετέλουν τὰ λαθρεμπόρια, τολμηρῶς, διαφεύγοντες οὕτω χάρις εἰς τὸ σκότος καὶ τὴν κακοκαιρίαν τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν τελωνοφυλάκων. Τούτου ἕνεκα αἱ ἀρχαὶ ἐπρότεινον ὅπως εἰς τὴν παραλίαν οἰκοδομηθῆ τελωνεῖον ἢ καὶ δύο ἢ τρεῖς ἀποθῆκαι, ἐνθα οἱ Ἄγγλοι νὰ φέρωσι τὴν ἀγοραζομένην παρ' αὐτῶν σταφίδα.

Κατηγγέλλοντο πρὸς τούτους οἱ Ἄγγλοι ὅτι οὐ μόνον ἐνήργουν λαθρεμπόριον καὶ ἐξηπάτων τὰς ἀρμοδίας ἀρχάς εἰς τὴν φόρτωσιν τῆς σταφίδος, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκφόρτωσιν τῶν ἐμπορευμάτων¹. Μεθ' ὅλα ὅμως τὰ λαθρεμπόρια καὶ τὰς ἀπάτας τῶν Ἀγγλῶν, αἱ ἐκ τῆς σταφίδος εἰσπράξεις ἠϋξάνον καὶ μετὰ τὴν ἀφαίρεσιν τῶν ἐξόδων τῶν ὑπαλλήλων ἔμενε περίσσευμα. Τῷ 1594 ὁ Λαυρέντιος Κόκος ἔγραφε, ὅτι τῆς Ζακύνθου τὸ εἰσόδημα ἀνήρχετο περίπου εἰς δουκάτα 15,000 κατ' ἔτος, ἀφαιρουμένων δὲ τῶν μισθοδοσιῶν καὶ ἄλλων δαπανῶν, ἔμενε περίσσευμα ἐκ δουκάτων 5000². Ἡ Κυβέρνησις πρὸς ἀκριβεστέραν εἰσπραξίν τῶν φόρων καὶ καταστολὴν τῶν λαθρεμποριῶν ἐδημοσίευσεν παντοίας διατάξεις· ἀλλ' ἡ αὐστηρὰ ἐφαρμογὴ τῶν νόμων ἦτο ἀδύνατος, ἀφοῦ διηνοκλόνον τὴν λαθρεμπορίαν καὶ οἱ πολῖται· ἄλλως τε οἱ Ἄγγλοι σταφιδέμποροι μετέβαινον καὶ εἰς τοὺς ἀπέναντι λιμένας πρὸς ἐκφόρτωσιν. Οἱ Ἑνετοὶ, ζηλοτύπως ἔβλεπον τὴν πρόοδον τῆς ἀγγλικῆς ἐμπορικῆς ναυτιλίας, προβλέποντες ἐπιζήμιον ἀμιλλαν εἰς τε τοὺς λιμένας τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως ἐκ μέρους τῶν Ἀγγλῶν καὶ Ὀλλανδῶν καὶ σφόδρα ἠγανάκτων, καθότι ἕως τότε εἰς χεῖρας αὐτῶν καὶ τῶν λοιπῶν Ἰταλῶν ἀποκλειστικῶς σχεδὸν εὐρίσκετο τὸ κατὰ θάλασσαν ἐμπόριον, ἐπεθύμουν δὲ νὰ ἔχωσιν ἐξησφαλισμένην διαρκῶς τὴν ἐπ' αὐτοῦ κυριαρχίαν. Διὸ κατ' Αὐγούστον τοῦ ἔτους 1671 ὁ Συμεὼν Giogalli κυθυπέβαλε τὸ ζήτημα τοῦτο εἰς τοὺς ἐπὶ τοῦ ἐμπορίου πέντε ἐφόρους (Cinque savi alla Mercanzia) περιγράφων τὰς κατὰ θάλασσαν προόδους τῶν Ἀγγλῶν καὶ Ὀλλανδῶν καὶ τὰς ἐπερχομένας

¹ Φάκελλοι *Diversorum* καὶ *Terminationi* κτλ. παρὰ τῷ Ἀρχιεπισκοπικῷ. Πρβλ. καὶ Π. Χιώτη *Σειρῆς Ἱστορ. Ἀπομν.* τόμ. Γ' σελ. 529—531.

² Ἐρμάννου Λούντζη: *Della Condizione politica delle Isole Ionie sotto il dominio Veneto* σελ. 426—427.

ἕνεκα τούτου ζημίας εἰς τὰ ἐνετικὰ συμφέροντα¹. Τὸ ἐνετικὸν ἐμπόριον ἤρχιζε βεβαίως τότε νὰ παρακμάζῃ· ἀλλ' ἡ μεγαλεπήβολος ἀληθῶς Ἑνετία καὶ ἐν αὐτῇ τῇ παρακμῇ τῆς ἐφάνη πάντοτε μεγάλη.

Ὅθεν διὰ τοὺς λόγους τούτους οἱ Ἑνετοὶ προέβησαν εἰς τὴν ἀπόφασιν, ὅπως διαχειρίζονται αὐτοὶ ἀποκλειστικῶς τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος τῶν νήσων. Οὕτω δὲ ἐνῶ ἡ Κοινότης τόσα ἐπραττεν ὅπως καταργήσῃ ἡ Κυβέρνησις τὸν νέον φόρον (*nuova imposta*), ὡς ἀφηγήθημεν προηγουμένως, αἰφνης ἐξεδόθη νέα ἀπόφασις τῆς ἐνετικῆς κυβερνήσεως κατὰ πολὺ χείρων τῆς ἐπιβολῆς τοῦ νέου φόρου, ἥτις ἐμελλε νὰ ἐπιφέρῃ δεινὴν καταστροφὴν εἰς τὰ οἰκονομικὰ συμφέροντα τῶν σταφιδοφόρων νήσων, ἠπέλει δὲ καὶ αὐτὸ τὸ μέλλον τοῦ προείοντος. Διὰ τῆς ἀποφάσεως ταύτης κατηργεῖτο μὲν ὁ ἐξαγωγικὸς νέος φόρος, ὁ λεγόμενος *nuova imposta*, ἀλλ' ἔθεσπίζετο νέος νόμος τὰ μέγιστα ἐπιζήμιος καὶ ἰσοδυναμῶν σχεδὸν πρὸς τὴν γενικὴν ἐγκατάλειψιν τῶν ἐν ταῖς νήσοις σταφιδοφυτειῶν. Κατὰ τὸν νέον τοῦτον νόμον, ἔπρεπε νὰ μετακομίζηται ὀλόκληρον τὸ ποσὸν τῆς παραγομένης σταφίδος εἰς Ἑνετίαν. Εὐνόητος δὲ εἶνε ἡ προξενηθεῖσα ἐκ τοῦ μέτρου τούτου συγκλίνησις, ἀφοῦ τόση εἶχεν ἐγερεθῆ καταφορὰ ἐκ τῆς ἐπιβολῆς ἀπλῶς τοῦ νέου φόρου.

Τὸ διάταγμα τοῦτο τῆς 16 Αὐγούστου τοῦ ἔτους 1602 ὄριζεν, ἵνα τοῦ λοιποῦ συγκεντρώται ἅπασα ἡ σταφίς καὶ ἀποστέλληται εἰς Ἑνετίαν, οὐδεμίᾳ δὲ ἄλλῃ ἐξαγωγῇ νὰ γίνηται εἰς ἄλλην χώραν εἰμὴ διὰ τῆς Ἑνετίας. «... tutte le uve passe che nascono... non potessero esser entrate per altri luoghi che per l'inclita città di Venezia...» ὡς μετ' ἄλλους καρδίας ἐπανελαμβάνον πρὸς τὴν Κεντρικὴν κυβέρνησιν δι' ὑπομνήματος συνοδευομένου διὰ πρεσβείας, οἱ Σύνδικοι, καθὰ συνήθως ἐπραττον, ὁσάκις ὁ τόπος ἐξητεῖτο θεραπείαν τῶν κακῶς ἐχόντων καὶ ἀπῆται δικαιοσύνην.

Ὁ ἄνθρωπος, ὅταν ἐνσκήπτῃ ἐπ' αὐτοῦ ἡ συμφορὰ, λυπεῖται καὶ τὰ πάντα μετέρχεται πρὸς ἀνακούφισιν· ἀλλ' ἐπελθόντος δευτέρου ἢ καὶ τρίτου δεινοῦ, ὀλιγώτερον δεικνύει ψυχικὸν σθένος.

Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅπως θόρυβος ἔλαβε χώραν διὰ τὸν δασμὸν *nuova imposta*, καὶ πόσον ὁ λαὸς ὁ ἐνδιαφερόμενος ἐξανέστη. Ἐν τούτοις κατὰ τοῦ νέου τούτου νόμου, βεβαίως χείρονος τοῦ πρώτου, φαί-

¹ Τὸ ἀξιόλογον τοῦτο ἔργον τοῦ ἐνετοῦ ἐμπόρου Giogalli περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ ἐνετικοῦ ἐμπορίου εἶχε μείνει ἀνεκδότον καὶ ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1856 ἐν Ἑνετίᾳ τῇ ἐπιμελείᾳ τοῦ γνωστοῦ Cicogna. Πρβλ. G. Dandolo: *La Caduta della Repubblica di Venezia*, σελ. 471—493.

νεται ὅτι ἡ ἀντίστασις τοῦ λαοῦ, εἰ καὶ αἱ ἀρχαὶ ἐδειξαν πολὺ θάρρος, δὲν ὑπῆρξε μεγάλη, οὐδὲν δ' ἀνεύρομεν ἔγγραφον μαρτυροῦν τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτοῦ. Μόνον εἰς τὰ πρακτικὰ τοῦ Συμβουλίου ἀνευρίσκειται σὺν ἄλλοις περὶ τοῦ ἀφρονος τούτου νόμου, καὶ τὸ ἐν λόγῳ ὑπόμνημα φέρον ἡμερομηνίαν 8 Ὀκτωβρίου τοῦ 1602, πολλοῦ λόγου ἄξιον ἀληθῶς, διὸ καὶ τὰ κυριώτερα ἐξ αὐτοῦ ἀναφέρομεν¹. Ἀρχεται ὑπενθυμίζον τῷ Ἐνετῷ Πρίγκιπι ὅτι οἱ πρόγονοι τῶν τότε Ζακυνθίων, παρέχοντες πίστιν εἰς τὰς ὑποσχέσεις τῆς Ἐνετίας μετώκησαν εἰς τὴν Ζάκυνθον ἅμα τῇ δημοσιεύσει τῆς πρὸς οἰκισμὸν τῆς νήσου προκηρύξεως. Μάλιστα βεβαίῳ ὅτι, ὅτε ἡ Ζάκυνθος ἐγένετο τῶν Ἐνετῶν κτῆμα, εἶχεν ἑκατὸν περίπου οἰκίας—ἐννοεῖ βεβαίως τὴν τότε πόλιν—καὶ ὀλίγα καλλιεργημένα μέρη, τὸ δὲ ὑπόλοιπον ἦτο δασῶδες (in quel tempo non erano più di cento case, alcuni pochi terreni et il resto bosco et luogo selvadigo) ὅτι τὸ μέρος τοῦτο τοῦ προαστείου Αἰγιαλοῦ—τῆς νῦν πόλεως—ὅπερ τῷ 1602 ἠρίθμει πολλοὺς κατοίκους, κατὰ τὸ ὑπόμνημα, καὶ ὠραιᾶς οἰκοδομάς, ἦτο πρότερον θάλασσα ἢ μᾶλλον παραλία πλήρης ὑφάλων καὶ τεναγῶν, μετὰ τὴν ἀφίξιν δὲ τῶν Ἐνετῶν καὶ διὰ δαπάνης τῶν κατοίκων ἐγένετο ἡ ἐπιχωμάτωσις καὶ ἐκτίσθησαν αἱ οἰκίαι (che oggi di è borgo con tanti abitanti et belle fabbriche era mare, o per dir meglio, secchi paludi, le quali sono state atterrate et habitate da loro con tante spese) ὅτι τὸ προάστειον τοῦτο ἐγένετο νέα πόλις ὠραιστάτη μετὰ χιλιάδων οἰκιῶν² λαμπροτάτων, καὶ μετὰ τρι-

¹ Τὸ ὑπόμνημα παρέχει ἰδέαν τινὰ περὶ τῆς καταστάσεως τῆς νήσου ἐπὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ἀφίξεως τῶν Ἐνετῶν, ἐπίσης δὲ ἀναφέρει τὰς πατρίδας τῶν πρώτων κατοικησάντων ἐν Ζακύνθῳ μετὰ τὴν ἐνετικὴν κατοχὴν.

² Εἰς τὸ ἀρχεῖον τῆς Δυτικῆς ἐπισκοπῆς ὑπάρχουν ἔγγραφα πιστοποιοῦντα ὅτι τὸ 1614 τὸ προάστειον Αἰγιαλοῦ ἠρίθμει οἰκίας 4000, διὸ ὁ ἐπίσκοπος Πασκαλῖκος ἠγόρασεν οἰκόπεδα ἀπὸ τὸν Σωφρόνιον Κατηλιανὸν καὶ Ἀνδρέαν Βριώνην πρὸς οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου. Τῷ 1628 ὁ ἐπίσκοπος Μιχαὴλ Βαρόλιος, ἠγόρασε τὸ μέρος πρὸς οἰκοδόμησιν τοῦ σκευοφυλακείου (sagrestia). Ἡ οἰκοδόμησις τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Μάρκου ἐγένετο τῷ 1639 ἐπὶ τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντίνου δὲ Ρώσση. Τὸ οἰκόπεδον διὰ τὴν ἐπισκοπὴν ἠγοράσθη ἀκολούθως. Ταῦτα κατὰ τὰς σημειώσεις, τὰς εὑρισκομένας εἰς Δυτικὸν Ἐπισκοπεῖον, καθότι τὰ συμβόλαια δὲν εἶδομεν. Εἰς τοὺς ἀναγνόντας τὰ ἔργα τοῦ Κατραμῆ (Φιλ. Ἀναλ. Ζακ. σελ. 99) καὶ τοῦ κ. Χιώτη (Ἰστ. Ἀπομ. τόμ. β' σελ. 110), θά φανῇ τὸ ὄνομα τοῦ λατίνου ἐπισκόπου Βαρολίου νέον, καὶ ὅμως εἶνε ἐκεῖνος ὁ ἴδιος, ὃν οἱ δύο ἄνω ἐπιφανεῖς Ζακύνθιοι ἱστοριογράφοι ἀναφέρουσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα Βασίλειος Ἰωάννης Μιχαήλ. Ὁ ἀναγνώστης ἐνόησε βεβαίως ὅτι ἄντι Varolius ἀνέγνωσαν εἰς τὸ χειρόγραφον Basilius καὶ οὕτω μετέτρεψαν τὸ

ἀκοντα τριῶν ἐνοριακῶν ἐκκλησιῶν. Ἐπαναλαμβάνει ὅτι μόνον ἡ πρὸς τὴν Ἐνετίαν πίστις ἠνάγκασε τοὺς προγόνους νὰ μετοικήσωσιν εἰς μικρὸν σκόπελον (piccolo scoglio), ὃν μετεποίησαν εἰς πεφημισμένην νῆσον (isola famosa), μετὰ μιᾶς ἢ δύο πόλεων ἠνωμένων καὶ πολλῶν χωριῶν, ἐκ τῶν ὑποίων ἡ Ἐνετία πολλά διὰ τῶν δασμῶν ἐκέρδιζε. Μάλιστα ὑπερηφάνως ἀναφέρει τὸ ὑπόμνημα ὅτι τοιαῦτα εἶνε τὰ εἰσοδήματα, ὥστε, ἀφαιρουμένων τῶν ἐξόδων καὶ τῶν μισθῶν τῶν ὑπαλλήλων, ἔμενεν ἐτήσιον περίσσευμα, κατὰ μέσον ὄρον, ὑπὲρ τὰς εἰκοσιχιλιάδας δουκάτων, ἅτινα ἀπεστέλλοντο εἰς Κέρκυραν. Μετὰ ταῦτα, μετὰ τινος πικρίας ὑπενθυμίζουσιν οἱ ἀναφερόμενοι ὅτι ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας ἠνάγκασε τοὺς προγόνους τῶν νὰ ἐγκαταλείψωσι τὰς πατρίδας τῶν, καὶ οὐχὶ ἡ ὠραιότης τῆς νήσου· μόνον αὐτὴ ἡ ἀγάπη τῆς ἐλευθερίας τοὺς ὑπεχρέωσεν, ἐγκαταλείποντες τὰς ἐστίας τῶν, νὰ μεταφέρωσι τὰς περιουσίας τῶν εἰς τὴν νῆσον καθὼς καὶ τὰς βιομηχανίας τῶν (facultà et industrie). «Ἡ ὑπόσχεσις τῆς ἐλευθερίας ταύτης, ἐξακολουθεῖ λέγον τὸ ὑπόμνημα, ἡ ἐπιβεβαιουμένη ἄλλως τε παρὰ πάντων τῶν μερῶν τῶν εὑρισκομένων ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν ἐξουσίαν, ἔνθα οἱ ἠκάτοικοι ἔζων ἐν ἀσφαλείᾳ καὶ ἀφοῦ ἐπλήρωνον τακτικῶς τὴν δεκτικὴν, ἦσαν κύριοι τῶν εἰσοδημάτων (intrade), τὰ ὅποια διέθετον ὅπως ἐβούλουντο καὶ ἤθελον, ἡ ὑπόσχεσις τῆς ἐλευθερίας ταύτης, ἦτο πτὸ αἴτιον τοῦ νὰ ἐγκαταλείψωσι τὴν Ναύπακτον, τὴν Μεθώνην, τὴν Ἐκορώνην, τὰς Πάτρας, τὸ Ναύπλιον, τὴν Μονεμβασίαν καὶ ἄλλα πτῆς Πελοποννήσου μέρη¹. Ἡ ὑπόσχεσις αὕτη ἠνάγκασεν ὅχι μόνον πτούς γείτονας, ἀλλὰ—κατὰ τὸ ὑπόμνημα—καὶ πολλοὺς ἐξ Ἀπουλίας» (Puglia) καὶ ἐξ ἄλλων ξένων μερῶν (et altri lochi esterni). Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ ὑπόμνημα ἐξεφράζετο πικρῶς, καθότι δὲν ἦτο τόσοσιν κολακευτικὸν ἐπισήμως μία Κοινοῦτης νὰ ἀναφέρῃ τὴν φράσιν «... per la libertà promessa comprovata et esercitata in tutti le terre et luochi di questo serenissimo dominio, vivendo ogniuno sicuro, che pagata la sua indrada disponer a suo commodo come libero et assoluto patrone...» Ἐπικυροῖ τὸ

ἐπώνυμον εἰς δῆθεν ὄνομα. Ὁ Ν. Σέρρας ἐν τῇ προσθήκῃ τῆς ἱστορίας Ζακύνθου τοῦ Ρεμονδίνη, ἦν μετέφρασε, δὲν ἀναφέρει τὸ ἐπώνυμον Varolius, ἀλλὰ τὰ ὀνόματα Giovanni Michel. Ὁ Πνιατῆρος ὅμως (Memorie Storiche e critiche dell'isola di Cefalonia τόμ. Β' σελ. 328) ὁρθῶς ποιῶν, τὸν ὀνομάζει Michele Varoleo, ἦτοι Μιχαὴλ Βαρολέος.

¹ Γράφομεν «καὶ ἄλλα τῆς Πελοποννήσου μέρη», καθότι τὸ ἔγγραφον λέγει ἀναφέρον τὸς ἄνωθε τόπους καὶ Morea ἀπλῶς.

υπόμνημα ότι όχι μόνον ἡ πρωτεύουσα Ἐνετία, ἀλλὰ πάντες οἱ ζῶντες ὑπὸ τὴν ἐνετικὴν σημαίαν ἦσαν εὐτυχεῖς ἕνεκα τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης, ἐπικυροῦν ὅτι καὶ ἡ Ζάκυνθος ἦτο τοιαύτη, ἦτοι ἐλευθέρη καὶ οἱ κάτοικοι συνεπῶς εὐτυχεῖς, ἀλλὰ, λέγει ἐπὶ λέξει «μετὰ ταύτης τῆς ἐλευθερίας ἐγεννήθημεν καὶ ἀνετράφημεν, καὶ μετὰ »εὐχαριστήσεως οἱ πατέρες ἡμῶν τὴν ἐλευθερίαν ἐκληροδότησαν ἡμῖν, »ἀλλὰ τῶρα ἀφαιρεῖται ἐξ ἡμῶν ἡ δύναμις, ὅπως ἀφήσωμεν καὶ ἡμεῖς »τὸν μέγαν τοῦτον θησαυρὸν ὡς κληρονομίαν εἰς τοὺς μεταγενεστέ- »ρους». Ἐνταῦθα ἐκφράζουσι τὴν λύπην των, διότι ἀναγκάζονται νὰ παρακαλῶσιν ὅπως μὴ στερηθῶσι τὰ δικαιώματά των ἐν τῇ χώρᾳ τῆς ἐλευθερίας, αἰτοῦνται δὲ νὰ εὐσπλαγχνισθῇ ὁ Ἡγεμὼν τὴν Νῆσον καὶ ν' ἀπαλλάξῃ αὐτὴν ἐκ τῆς μελλούσης καταστροφῆς ἕνεκα τῆς νέας ταύτης διατάξεως, δῆλα δὴ, τῆς ἐν Ἐνετίᾳ συγκεντρώσεως ἀπά- σης τῆς σταφίδος.

Μετὰ τὸ δριμύ τοῦτο προοίμιον, τὸ υπόμνημα ἐπιλαμβάνεται τοῦ θέματος. Ἡ μεταφορὰ τῆς ἐσοδείας ὅλης εἰς τὴν πρωτεύουσαν θεωρεῖται δυστύχημα διὰ τὸν τόπον, καθότι φρονοῦσιν ὅτι, ἀφοῦ οἱ Ἄγγλοι καὶ οἱ λοιποὶ ξένοι δὲν θ' ἀγοράζωσι τὴν σταφίδα, θὰ εἶνε τελεία τοῦ τόπου ἡ καταστροφή (*ruina et estermio di questi poveri abitanti*), καὶ συνεπῶς διὰ συγκινητικῶν ἐκφράσεων ἐπικαλοῦνται τὸ ἔλεος τοῦ Ἡγεμόνος, καθότι ἀπὸ τοῦ εὐλογημένου τούτου καρποῦ (*benedetto frutto*) περιέμενεν ὁ τόπος τὴν συντήρησιν τῶν οἰκογενειῶν. Μετὰ θάρρους δὲ—ἂν καὶ ἀναφέρουσι τὴν φράσιν *per la bocca per la terra*—μετὰ θάρρους δὲ ἔλεγον ὅτι ἀνέμενον ἀμερόληπτον δικαιοσύνην, ἐλπίζοντες ὅτι ἡ Κυβέρνησις δὲν θὰ ἐξαπατηθῇ ἐκ κακῶν πληροφοριῶν. Ἀφηγεῖται κατόπιν τὸ υπόμνημα ὅτι, μολοντί καὶ κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος δὲν ἦτο μέγας ὁ ἐκ τῆς σταφίδος πλοῦτος, τοσαῦτον εἶχεν ἐκπέσει ἐν τούτοις τὸ προϊόν τοῦτο, ὥστε ἐπωλεῖτο τέσσαρα καὶ τρία καὶ δύο ἡμισυ δουκάτα τὴν στάρα (*stara*), ποσὸν μόλις ἐξαρκοῦν διὰ τὸν ναῦλον. Ἀπεδείκνυεν ὅτι δὲν θὰ ἐζημιούντο τόσον οἱ ξένοι ἔμποροι, ὅσον οἱ νησιῶται, καθότι οἱ ἔμποροι προσβλέποντες τὰς δαπάνας, ἥδη εἶχον φροντίσει νὰ προμηθεύωνται σταφίδα ἐκ τῶν ὑπὸ τὴν ὀθωμανικὴν κυριαρχίαν πλησιοχώρων ἐπαρχιῶν, οὐ μόνον δὲ μετόχουν εἰς Πάτρας καὶ λοιπὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, ἀλλὰ καὶ εὐθὺς ὡς ἔλαβον οἱ Ἄγγλοι γινώσκιν τῆς νέας ταύτης διατάξεως, διέταξαν ἀμέσως τὰ ἐν τῷ λιμένι Ζακύνθου εὐρισκόμενα πλοῖα νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν ἀπέναντι στερεάν πρὸς ἀγορὰν σταφίδος ἐκ τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατείας. Μάλιστα οἱ ξένοι οὗτοι ἐδάθεισαν δουκάτα χίλια εἰς τοὺς κα-

τοίκους τοῦ Αἰτωλικοῦ πρὸς κρείττονα καλλιέργεια τῶν σταφιδαμπέλων καὶ ἀνανέωσιν τῶν φυτειῶν, ἃς εἶχον παρμελήσει. Ἡ Κοινότης ὀρθῶς σκεπτομένη ἐθεώρει λίαν ἐπιζήμιον διὰ τὰς σταφιδοφόρους νήσους τὰς νέας ἐμφυτεύσεις εἰς τὴν Πελοπόννησον καὶ εἰς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, ἰδίως εἰς τὴν ἐπαρχίαν Κορινθίαν. Παρατηροῦσιν ὡσαύτως οἱ ἀναφερόμενοι ὅτι εἰς Ναύπακτον, Αἴγιον, Αἰτωλικὸν καὶ Πάτρας αἱ γαῖαι εἶνε μᾶλλον πρόσφοροι τῶν τῶν νήσων (*più grassi et più appropriati delli nostri*). Ἐφοβοῦντο δὲ ὅτι ἕνεκα τοῦ κέρδους οἱ γείτονες οὐ μόνον θὰ ἐπεμελοῦντο εἰς τὸ μέλλον περισσότερον τὴν καλλιέργειαν τῆς σταφίδος, ἀλλὰ καὶ νέας θὰ ἐνήργουν φυτείας καὶ οὕτως ἐν διαστήματι τριῶν ἢ τεσσάρων ἔτων θὰ παρήγον αἱ ἐπαρχίαι ἐκείναι περισσοτέραν σταφίδα ἀφ' ὅ,τι ἡ Κεφαλληνία καὶ ἡ Ζάκυνθος ὁμοῦ παράγουσιν συνεπῶς ὁ χρυσὸς ὅστις ἔρρει (*l'oro che collava*) εἰς τὰς νήσους ταύτας, μετὰ τοσαύτης ὠφελείας τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῶν κατόικων, τοῦ λοιποῦ θὰ ἔρρειν εἰς τὴν Τουρκίαν. Τούτου δὲ γενομένου, θὰ εἶνε ἀδύνατος τοῦ λοιποῦ πᾶσα μεταβολὴ τοῦ πολιτικοῦ καθεστώτος ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐπειδὴ ἀφοῦ οἱ κάτοικοι καὶ οἱ ἔμποροι ἔμενον εὐχαριστημένοι ἐκ τῆς ὀθωμανικῆς ἐξουσίας ἕνεκα τῆς ἐλευθερίας τῶν εἰσοδημάτων των, οἱ μὲν ἔμποροι δὲν θὰ ἐγόγγυζον, εὐρίσκοντες συμφέρον καὶ κέρδη περισσότερα, οἱ δὲ κάτοικοι δὲν θὰ κατεφέροντο, καὶ δὲν θὰ ἐξανίσταντο ἐν ἀνάγκῃ κατὰ τῆς κυβερνήσεως, ἥτις ἐδεικνύετο πρόθυμος εἰς τὸ νὰ διευκολύνῃ τὸ ἐμπόριον. Ὑπενοθεύοντες ἐπίσης ὅτι εἰς τὴν Τουρκίαν καὶ εἰς τὴν Ἀνατολὴν εἶχον, καὶ ὁ Πάπας καὶ ὁ Δουξ τῆς Τοσκάνης, ἐμπορικοὺς οἴκους εἰς Πάτρας, Γαστούνην, Χίον, Θεσσαλονίκην, Κωνσταντινούπολιν, Τρίπολιν, Συρίαν, Ἀλεξάνδρειαν καὶ Ἀλγέριον, ἀναφέροντες καὶ τὰ εἶδη ὧν ἐμπόριον ἐκεῖ ἐνηργεῖτο, εἶδη πολύτιμα καὶ, κατ' αὐτούς, ἀνώτερα τῆς σταφίδος, εἰς ἣν ἀπεδίδοτο τοιαύτη ἀξία. Παρατηροῦσιν ὅτι οἱ ἀρμόδιοι πιέζοντες διὰ νόμου τοιοῦτου τοὺς κατοίκους, δὲν ἐσκέφθησαν τὰς συναπείας. Ὁ κτηματίας ὑπεχρεῖτο νὰ δηλώσῃ τὴν σταφίδα—ξηρὰν ἐννοεῖται—εὐθὺς ὡς αὕτη ἦτο ἐτοίμη πρὸς πώλησιν, ἄλλως τε θὰ ἐτιμωρεῖτο. Ὁ ἔμπορος ἐπίσης περιωρίζετο εἰς τρόπον ὥστε, ἐὰν ὑπέπιπτεν εἰς παραβίασιν τοῦ νόμου, οὐ μόνον ἐτιμωρεῖτο ὡς λαθρέμπορος, ἀλλὰ καὶ εἰς σωματικὰς ποινὰς ὑπέκειτο. Ὡστε οἱ σταφιδέμποροι θὰ προὔτιμων ν' ἀπέχωσι μᾶλλον τοῦ ἐμπορίου εἰς τὸ ἐξῆς ἢ νὰ εἰσέλθωσι, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ υπόμνηματος, εἰς τοιοῦτον λαβύρινθον. Οἱ μικροὶ κτηματῆται καὶ οἱ μικροὶ σαραγιᾶται ἦτο δύσκολον τοῦ λοιποῦ νὰ ἐλπίσωσι τι ἀπὸ τὴν στα-

φίδα, μόνοι δὲ οἱ κεφαλαιούχοι καὶ μεγαλέμποροι θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρῶσι ἀποστολὰς τοῦ προϊόντος εἰς Ἑνετίαν. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς καθ' ἣν ἐσηκώνετο ὁ καρπὸς ἀπὸ τὰ ἀλώνια, ἕως οὗτου φορτωθῆ εἰς τὸ πλοῖον, πολλὰ ἦσαν τὰ ἔξοδα ἀδειῶν καὶ ἄλλων σχετικῶν δικαιωμάτων. Διὸ θὰ ὑπερθεύοντο οἱ κτηματῖαι νὰ πωλῆσωσι τὴν σταφίδα εἰς εὐτελῆ τιμὴν, παρὰ νὰ τὴν στείλωσι κατ' εὐθείαν εἰς Ἑνετίαν. Πολλοὶ κτηματῖαι ὅμως ἦσαν τότε πτωχοὶ χωρικοὶ καὶ δὲν ἠδύνατο τοῦτο νὰ πράξωσιν· ὥστε θὰ ὑπερθεύοντο νὰ δώσωσι τὸν καρπὸν τῶν ἄπως ὅπως, καὶ οὕτω μόνον πρόσωπά τινα θὰ ἐπλούτιζον. Ἄλλως τε τὸ ἐνδέκατον ἄρθρον τοῦ νέου νόμου ἀπηγόρευεν εἰς τοὺς ξένους τὴν φόρτωσιν σταφίδος, τοιοῦτοτρόπως δὲ οὐδεὶς ξένος θὰ ἠγόραζεν εἰς τὸ μέλλον σταφίδα καὶ ὅλος ὁ καρπὸς, ὡς ὀρθῶς παρατηροῦσιν οἱ Σύνδικοι, ἢ μᾶλλον ἡ Κοινότης, ὅλος ὁ καρπὸς θὰ συνεσωρευέτο εἰς τὰς χεῖρας ἐνός, ἐνῶ πρὸ τοῦ δρακοντείου τούτου νόμου, ὅχι μόνον Ζακύνθιοι καὶ λοιποὶ Ἑνετοὶ ὑπήκοοι, ἀλλὰ καὶ Ἄγγλοι καὶ Γάλλοι καὶ Ὀλλανδοὶ συνηγωνίζοντο πρὸς ὠφέλειαν πάντων. Πλὴν τούτων, διὰ τοῦ νέου νόμου ἀπητοῦντο πολλὰ χρήματα πρὸς ἐγγύησιν εἰς τοὺς ἐντοπίους. Περιγράφοντες οἱ Σύνδικοι διὰ τοῦ ὑπομνήματος τούτου τὰ δεινά, ἅτινα θὰ προέκυπτον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου τούτου καὶ τὴν δυστυχίαν, εἰς ἣν ὁ τόπος θὰ περιέπιπτεν, ἐξητοῦντο ἵνα, ὡς ἡ πρωτεύουσα καὶ τὰ ἄλλα μέρη ἔχαιρον ἐμπορικὴν ἐλευθερίαν, τοιοῦτοτρόπως ἀφεθῆ πανταχοῦ ἐλευθερον καὶ τὸ ἐμπόριον τῆς σταφίδος πρὸς δόξαν καὶ ἐπαινον τῆς Ἑνετικῆς πολιτείας, ἵνα μὴ κληθῶσι τέκνα τῆς δυστυχίας μάλιστα οἱ πλεον ἄτυχεῖς καὶ ἀπαρηγόρητοι ὑπήκοοι τῆς Πολιτείας (*figli della disgratia, anzi li più infelici et più sconsolati sudditi*). Μετὰ ταῦτα περιγράφουσι λίαν ζωηρῶς τὰς ὠφελείας, τὰς ὁποίας ἀπολαμβάνουσι διὰ τῆς σταφίδος πάντες οἱ κάτοικοι καὶ τὸ συμφέρον νὰ μείνωσι τὰ πράγματα ὡς ἔχουσι καὶ ἀκολούθως, σὺν τοῖς ἄλλοις, λέγουσιν ὅτι πρόκειται περὶ ἀνακουφίσεως κατοίκων πιστοτάτων εἰς τὴν πολιτείαν, καθότι ἐν καιρῷ ἀνάγκης χιλιάδες Ζακύνθιοι λαμβάνουσι τὰ ὄπλα ὑπὲρ τῆς πατρίδος, πολλοὶ ὑπηρετοῦσιν εἰς τὸ ναυτικὸν τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας καὶ πολλὰ πλοῖα εἶναι ἔτοιμα ἐν ἀνάγκῃ ν' ἀγωνισθῶσι πρὸς αὐξήσιν τῆς δόξης τῆς Ἑνετικῆς Πολιτείας.

Σπυρίδων δὲ Βιάξης.

ΚΡΗΤΙΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΑΙ

ἘΞ ΑΝΕΚΛΑΤΟΥ ΣΥΛΛΟΓΗΣ¹

19. — Ὁ Θεὸς νὰ μὴν δίδῃ τ' ἀνθρώπου τὰ δὲ δύνεται· μὰ σὰν τοῦ τὰ δώσῃ, πῶς τὰ δύνεται καὶ περνᾷ καὶ τὴν πέρα μπάντα!
20. — Ὁ Θεὸς νὰ μὴν δίδῃ τοῦ παιδιοῦ τὰ βάν' ὁ νοῦς τσῆ μάννας.
21. — Ὁ Θεὸς νὰ σὲ φυλάῃ ἀπὸ καινούργιο ἄρχοντα καὶ ἀπὸ παλῆρὸ διακονιάρη².
22. — Ὁ Θεὸς νὰ σὲ φυλάῃ ἀπὸ σπανὸ ἄνδρα καὶ ἀπὸ μαλλιάρη γυναικα.
23. — Ὁ Θεὸς σκάλαις ἀνεβάζει καὶ σκάλαις κατεβάζει.
24. — Οἱ ἄγιοι κ' ἂν δὲ 'μιλοῦνε κονταροχτυπαῖς χτυποῦνε.
25. — Οἱ κουζουλοὶ³ κάνουνε κ' οἱ φρόνιμοι 'σιάζουνε.
26. — Οἱ κουζουλοὶ 'ρωτοῦνε καὶ μαθαίνουν οἱ φρόνιμοι.
27. — Οἱ ξένοι παράδες⁴ εἶναι καλολογάριστοι.
28. — Οἱ πολλοὶ καρaboκυρίδες βουλοῦνε τὸ καράβι.
«Πολλοὶ στρατηγοὶ Καρίαν ἀπόλεσαν».
29. — Οἱ τοῖχοι ἔχουν αὐθιά.
30. — Ὁ καθένας μετρᾷ μὲ τὴν παλάμην του.
31. — Ὁ καιρὸς πουλεῖ τὰ ξύλα κ' ἡ φουρτούνα⁵ τ' ἀγοράζει.
32. — Ὁ κακομαθημένος εὐκόλα καλομαθαίνει στὴν καλοπέραση· ὁ καλομαθημένος δύσκολα κακομαθαίνει.
33. — Ὁ κακὸς γαΐδαρος τὴ μιά του στράτα⁶ κάνει δηό.
34. — Ὁ κακὸς θέλει ἄλλο κακώτερο.
35. — Ὁ κακὸς λόγος κ' ὁ κακὸς παρᾶς τοῦ νοικοκυροῦ ἀπομένει.
36. — Ὁ καλὸς καπετάνιος στὴ φουρτούνα γνωρίζεται.

¹ Συνέχεια ἴδε φυλλάδιον 6.

² Ἐπαίτης.

³ Φρενοβλαβεῖς.

⁴ Παρᾶ λ. περσικὴ—τεμάχιον, κερμάτιον, χρήματα.

⁵ Λ. Ἴταλ. τρικυμία.

⁶ Λ. Ἴταλ. δρόμος.

37. — 'Ο καλὸς κολυμπητὴς φαίνεται ὄντε ἔγαινη.
 38. — 'Ο κλέφτης δὲν κλέφτει τοῦ κλέφτη.
 39. — 'Ο κόρακας δὲ ἔγαινει ἀηδονάκια.
 — «Οὐποτ' ἐκ σκύλλης ρόδα φύεται οὔθ' ὑάκινθος».
 40. — 'Ο κόρακας κοράκου ἑμάτι δὲ ἔγαινει.
 41. — 'Ο κουζουλὸς τὰ θωρεῖ καὶ τὰ δὲ θωρεῖ γελαῖ.
 42. — 'Ο κουζουλὸς τὴν πίκρα του
 παρηγοριὰ τὴν ἔχει.
 43. — 'Ο κουφὸς ὄντε..... δὲν ἀκούει τὴ βροντὴ, μὰ τὴ μυρωδιὰ
 ἀκούει.
 44. — 'Ο λαγὼς ἀλάι¹ θέλει,
 στὸ τσικάλι ἴλιους θέλει.
 45. — 'Ο λαγὼς κουδούνια ἔφορη ;
 κ' ἂν τὰ ἔφορη ποιὸς τὰ ἔωρη.
 46. — "Ὅλα τὰ ζωντανὰ διορθώνονται.
 47. — "Ὅλ' ὁ Γιάννης δὲ ἔμπορεῖ
 ὄλ' ὁ πόδας τοῦ πονεῖ.
 48. — 'Ο λόγος ἀπὸ χεῖλια ἔγαινει καὶ σὲ χίλια ἔμπαίνει.
 49. — 'Ο λόγος εἰς τὴν ὄρα του
 χίλια τσικίγια² ἔξίξει.
 50. — 'Ο λόγος σου μ' ἐχόρτασε
 καὶ τὸ ψωμί σου φᾶ'το.
 «Λύπης δὲ πάσης γίνετ' ἰατρὸς ὁ λόγος».
 51. — 'Ο λόγος φέρνει τὸ λόγο.
 — «Λόγοι λόγους τίκτουσι».
 52. — 'Ο μάνταλος³ κόβει τὸ κισιμέτι⁴.
 53. — 'Ο Μανώλης μὲ τὰ λόγια
 χτιζ' ἀνώγεια καὶ κατώγεια.
 54. — 'Ο μαριόλος ὅπου δειπνήση δὲν κολατσαίρει⁵.
 «Πρὸς Κάρρα καρίζειν».
 «Πρὸς ἑτέραν ἀλώπεκα ἀλωπεκίζειν».

Γ. Ι. Καλαῖσάκης.

¹ Ἀλάι λ. τουρκ. = πελετή, παράταξις, σύνταγμα στρατοῦ.

² Φλωρία.

³ Μαντάλ λ. τουρκ. = μοχλός.

⁴ Κισμέτ λ. ἀραβ. = διαιρέσις, διανομή, τύχη, πεπρωμένον, μοῖρα.

⁵ Colazione ἰταλ. πρόγευμα.